

Muhammad Shafiq
Mohammed Abu-Nimer

“

MEĐUVJERSKI DIJALOG

Vodič za muslimane

”

MEĐUVJERSKI DIJALOG
Vodič za muslimane

Muhammad Shafiq / Mohammed Abu-Nimer
Međuvjerski dijalog: vodič za muslimane

Naslov izvornika:
Interfaith Dialogue: A Guide For Muslims
The International Institute of Islamic Thought, 2011.

Copyright © 2011 The International Institute of Islamic Thought

Prvo izdanje na bosanskom jeziku. Copyright © 2018 Centar za napredne studije

Sva izdavačka i autorska prava zadržana! Nijedan dio ove knjige ne može biti iznova objavljen, u bilo kojem obliku i na bilo koji način, uključujući fotokopiranje, bez prethodnog pismenog odobrenja izdavača, osim u svrhe kritičkih članaka i stručnih prikaza u kojima je dozvoljeno navoditi kraće odlomke. Također nije dozvoljeno pohranjivanje u el-ektronske baze podataka i objavljivanje djela na internetu od strane trećih lica.

S ENGLESKOG PREVELA: A. Mulović

IZDAVAČ: Centar za napredne studije, www.cns.ba

UREDNIK: Munir Mujić

LEKTOR: Huriya Imamović

DTP I DIZAJN KORICE: Suhejb Djemaili

ŠTAMPA: Amos Graf d.o.o. Sarajevo

Sarajevo, 2018.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

28-67(036)

abu-NIMER, Muhammad Shafiq Mohammed
Međuvjerski dijalog : vodič za muslimane / Muhammad Shafiq Mohammed
Abu-Nimer ; s engleskog prevela A. Mulović. - Sarajevo : Centar za napredne
studije, CNS, 2018. - 207 str. ; 21 cm

Prijevod djela: Interfaith dialogue. - Bibliografija: str. 205-207 ; bibliografske i
druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-022-95-1

COBISS.BH-ID 26826246

Muhammad Shafiq
Mohammed Abu-Nimer

MEĐUVJERSKI DIJALOG

Vodič za muslimane

Sa engleskog prevela:
A. Mulović

Sarajevo, 2018.

Ova knjiga objavljena je uz podršku
Međunarodnog instituta za islamsku misao (IIIT).

Sadržaj

ZAHVALA	9
PREDGOVOR.....	11
PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU.....	13
UVOD	17
Svrha	17
I. UNUTARVJERSKI I MEĐUVJERSKI DIJALOG	29
Definiranje međuvjerskog dijaloga	29
Kratka historija modernog međuvjerskog dijaloga na Zapadu.....	32
Zašto neki muslimani prigovaraju međuvjerskom dijalogu.....	37
Definicija ekumenizma i analiza njegovog historijskog značaja... 43	
Da li međuvjerski dijalog znači stvaranje jedne religije?.....	46
Izazovi: pojava radikalnog evangelizma	49
Podrška međuvjerskom dijalogu	52
Neke ključne tačke ovog poglavlja.....	54
Pitanja za diskusiju	55
II. SMJERNICE ZA UNUTARVJERSKI I MEĐUVJERSKI DIJALOG.....	57
Osnovni principi.....	59
Nivoi međuvjerskog dijaloga	69
Drugi vrijedni primjeri dijaloga između religijskih lidera	74
Drugi nivoi međuvjerskog dijaloga i učesnika	75
Prijedlozi tema.....	79
Planiranje međuvjerskih programa.....	83

Sadržaj

Ključne tačke poglavlja.....	85
Pitanja za diskusiju	86
III. KUR'ANSKA GLEDIŠTA O MEĐUVJERSKOM DIJALOGU.....	87
Neki kur'anski termini.....	88
Kur'anski primjeri religijskog pomirenja i mirnog suživota.....	94
Korištenje Kur'ana za rješavanje izazovnih pitanja	98
Kufr	99
Velijj.....	104
Hoće li kršćani i Jevreji ući u džennet?.....	108
<i>Dar el-islam</i>	113
Zimije	116
Džizja.....	117
Mirni suživot i religijska i ljudska prava	119
Pristojno govoriti o poslanicima, osnivačima i istaknutim ličnostima drugih religija	121
Zaštita i poštovanje za sva mjesta bogoštovlja.....	122
Poštovanje prema ljudima, bez obzira na njihovu religiju.....	122
Ključne tačke poglavlja.....	124
Pitanja za diskusiju	124
IV. POSTUPANJE PREMA NEMUSLIMANIMA	
U SVJETLU POSLANIKOVE SIRE I MUSLIMANSKE HISTORIJE.....	125
Međusobni odnosi poslanika Muhammeda i Mekanaca	127
Muhammed moli Boga za pobjedu Bizantinaca nad Perzijancima... 128	
Muslimanske izbjeglice dobrodošle su kod kršćanskog kralja Etiopije	129
Muhammed u Medini	130
Kršćansko izaslanstvo iz Nedžrana.....	133
Ugovor na Hudejbiji.....	134
Abasijski period i unapređenje međuvjerskog dijaloga.....	135
Andaluzija i međuvjerski dijalog.....	139
Križari i sultan Salahudin el-Ejjubi (Saladin)	142
Osmanski period.....	143
Moderni period.....	144
Ključne tačke poglavlja.....	146
Pitanja za diskusiju	147
V. ABRAHAMSKE / IBRAHIMOVSKJE RELIGIJE: STUDIJA SLUČAJA -	
ISKUSTVO ROCHESTERA.....	149
Potreba za dijalogom.....	149
Jevrejsko-muslimanski dijalog.....	153
Sadašnji izazovi za muslimane učesnike u međuvjerskom dijalogu....	155

Sadržaj

Abrahamske / ibrahimovske vjere – Savremeni primjeri međuvjerskog dijaloga	157
Savjet za izradu međuvjerskih programa.....	162
Ključne takče ovog poglavlja.....	165
Pitanja za diskusiju	166
ZAKLJUČAK.....	167
DODACI.....	171
DODATAK I. / PRVA ALEKSANDRIJSKA DEKLARACIJA 21. JANUAR 2002.....	173
Delegati	174
DODATAK II. / AKTI KOMISIJE ZA KRŠĆANSKO-MUSLIMANSKE ODNOSE NA SNAZI OD 1. SEPTEMBRA 2004.	177
DODATAK III. / KOMISIJA ZA JEVREJSKO-MUSLIMANSKO RAZUMIJEVANJE (CJMU)	181
DODATAK IV. / SPORAZUM O RAZUMIJEVANJU I SARADNJI	183
DODATAK V. / KATOLIČKO-MUSLIMANSKI DIJALOG (CMD) SJEVERNE VIRŽINIJE.....	187
DODATAK VI. / ZAVJET SJEĆANJA I OPREDJELJENJE ZA MIR.....	191
DODATAK VII. / NEKI MODELI PROGRAMA MEĐUVJERSKOG DIJALOGA....	193
DODATAK VIII. / OBUKA MUSLIMANSKIH LIDERA: SENZIBILIZIRANJE ZA KRŠĆANSKA VJEROVANJA.....	199
DODATAK IX. / EVALUACIJA PROGRAMA MEĐUVJERSKOG DIJALOGA...201	
DODATAK X. / IZJAVE PODRŠKE MEĐUVJERSKOM DIJALOGU.....	203
BIBLIOGRAFIJA.....	205

Zahvala

Ovaj vodič financiran je iz Granta za transformaciju sukoba, međuvjerskog projekta koji zajednički vode Teološko sjemenište *Fuller* i Institut za mir i pravdu *Salam* (voditelj konzorcija), s Islamskim društvom Sjeverne Amerike (ISNA) i Fakultetom islamskih društvenih nauka (GSISS).

Zahvaljujemo organizaciji ISNA, posebno dr. Sayyidu M. Syeedu i dr. Louayu Safiju, te Međunarodnom institutu za islamsku misao (IIIT), za njihovu stručnu i moralnu podršku. Institut za mir i pravdu *Salam* i Centar za međuvjerske studije i dijalog (CISD) uvažavaju posebni doprinos Projekta transformacije sukoba, koji vodi Teološko sjemenište *Fuller*. Bez njihove finansijske podrške, ovaj se projekt ne bi mogao realizirati. Hvala i dr. Alyju Nahasu za lekturu rukopisa i vrijedne sugestije, Louaiju Haffaru što je korigirao fusnote, te mnogima koji su nam pomogli u ovom svetom zadatku. Zahvaljujemo imamu Yusufu Zia Kavackiju, imamu Abolfazalu Nahidianu, imamu Taquddinu Ahmadu, imamu Zafeeru Khanu, imamu Abdul Maliku Johariju, dr. Iqbalu Unusu, Louaiju Haffaru, dr. Louayu Safiju i dr. Ashrafu Adeelu za učešće na dvodnevnoj konferenciji održanoj 9–10. juna 2006. i za to što su pregledali i poboljšali ovaj rukopis. Na kraju, upućujemo veliko hvala našem prijatelju Georgeu Darde-ssu za uređivanje teksta i dragocjene komentare.

Predgovor

Međunarodni institut za islamsku misao (IIIT) ima veliko zadovoljstvo predstaviti važno drugo izdanje djela *Međuvjerski dijalog* autorā Muhammada Shafiqa i Mohammeda Abu-Nimera. Kontakti muslimana s pripadnicima drugih religija, posebno kršćanstva i judaizma, koje Kur'an podstiče, uvijek su bili važna komponenta islamskog susreta s Drugim. Zato, iako je relativno moderan termin, za muslimane međuvjerski dijalog zapravo ima dugu historiju, koju prožima duh autentičnog istraživanja i dostojanstvene komunikacije.

Prvenstvena uloga međuvjerskog dijaloga jeste uklanjanje nesporazuma i prihvatanje razlika, a cilj je stvaranje ozračja miroljubive koegzistencije i harmoničnih društvenih odnosa. A ovo je možda potrebnije nego ikad prije, budući da se čovječanstvo poziva na toleranciju u primjetno nasilnom svijetu, gdje živjeti i raditi zajedno u različitosti sve češće postaje norma. Međuvjerski dijalog ni na koji način nije jednostavan: odbrambene reakcije, neugodna komunikacija i želja ljudi da im ništa ne ugrozi duboko usađene principe neke su od zamki koje lahko osujete i najbolje poduzeće. Tu ova knjiga daje važan doprinos, pa je označena kao vodič za muslimane zainteresirane za izgradnju odnosa sa kršćanima i Jevrejima i uključene u iste, uz razumijevanje, poštovanje i slavljenje svake od

tih vjera.

Kada se datumi navode prema islamskom kalendaru (Hidžra), označeni su sa god. po H. Inače su dati prema gregorijanskom kalendaru i, kada je to potrebno, označeni sa n. e. Arapske riječi pisane sukosim slovima, osim onih koje su ušle u svakodnevnu upotrebu. Dijakritički znaci stavljeni su samo na ona arapska imena koja se ne smatraju modernim.

Međunarodni institut za islamsku misao (IIIT), osnovan 1981, glavni je centar koji pruža mogućnosti pravim i ozbiljnim naučnim poduhvatima, zasnovanim na islamskim shvatanjima, vrijednostima i principima. Programi Instituta za istraživanje, seminare i konferencije proteklih 30 godina urodili su objavljivanjem više od 400 naslova, na engleskom, arapskom i drugim velikim jezicima.

Želimo izraziti zahvalnost autorima Muhammadu Shafiqu i Mohammedu Abu-Nimeru, kao i tehničkoj urednici dr. Kathryn M. Mathews za kvalitetno urađen posao. Zahvaljujemo i uredničkom i izdavačkom timu Ureda Međunarodnog instituta za islamsku misao u Londonu, te Salmi Mirza i dr. Maryam Mahmood.

*Ured Međunarodnog instituta za islamsku misao u Londonu
August 2011.*

Predgovor drugom izdanju

Godine 2010. jedna grupa bliskoistočnih učenjaka posjetila je Islamski centar u Rochesteru, New York. Jedan od njih održao je govor o međuvjerskom dijalogu, ali je njegov govor popraćen negodovanjem. Situacija se otela kontroli kada je neko iz publike rekao da je međuvjerski dijalog *kufir* (nevjerovanje) i da se mora provjeriti koliko su oni koji se angažiraju u međuvjerskom dijalogu zaista privrženi islamu. Učenjaku koji je održao govor zapriječeno je džehenemskom vatrom zbog podrške međuvjerskom dijalogu. Glasovi su bili sve bučniji, a moderator je davao sve od sebe da održi red.

Od 2007, nakon što je ova knjiga objavljena, u muslimanskom svijetu desile su se mnoge promjene u prilog međuvjerskom dijalogu. Najjača podrška došla je iz Saudijske Arabije kada je kralj Abdullah finansirao Međuvjersku konferenciju u Madridu 2008. Danas se međuvjerski dijalog u muslimanskim zemljama odvija i na državnom nivou i u javnosti. Mnogi muslimani koji žive na Zapadu, u SAD-u i Kanadi, između ostalih zemalja, aktivni su učesnici, međutim, među muslimanima se tek očekuje šire prihvatanje međuvjerskog dijaloga. Dvije su glavne prepreke učešću muslimana u međuvjerskom dijalogu koje treba razjasniti.

Prvo, međuvjerski dijalog religijska je aktivnost. Međutim, mnogi muslimani koji svakodnevno idu u džamiju da klanjaju

namaz suprotstavljaju se međuvjerskom dijalogu ili o njemu imaju negativno mišljenje. U mnogim džamijama širom Amerike međuvjerski dijalog okružuju kontroverze. Islamski centri u Americi koje primarno vode stručnjaci imaju muke da javno oglašavaju međuvjerske aktivnosti. Još je teže provoditi ih u džamijama u muslimanskim zemljama. Nadamo se da će ova knjiga podstaći unutar-muslimanski dijalog u džamijama o pitanju međuvjerskog dijaloga u kojem će se, s islamskog gledišta, vjernici obrazovati o značenju, djelokrugu i savremenom korištenju međuvjerskog dijaloga. Postoji briga da će se džamije podijeliti ako se vjernici adekvatno ne obrazuju u ovom području.

Drugo, imami često oklijevaju da uzmu učešće u međuvjerskom dijalogu. Neki od njih pogrešno shvataju međuvjerski dijalog kao nešto čemu je cilj stvoriti nekakvu građansku religiju. Drugi, pak, prepoznaju njegov značaj, ali strahuju od reakcije vjernika i mogućnosti da će oni koji idu u džamiju izbjegavati otvoreno učešće. Oni imami koji otvoreno učestvuju u dijalogu suočavaju se s optužbama nekih klanjača da „idu u džehennem“, da će na „Dan ustanuća biti s Jevrejima i kršćanima“, a neki praktični vjernici čak odbijaju klanjati iza tih imama. Mislimo da će ova knjiga podstaći imame da se obučavaju za unutarvjerski i međuvjerski dijalog i razumijevaju takve kontroverze, a potom obrazuju vjernike o međuvjerskom dijalogu. Potreba za razumijevanjem unutarvjerskog i međuvjerskog dijaloga i za poukom o njima velika je koliko i potreba za poučavanjem u Kur'anu, hadisima, fikhu i drugim temama u islamu.

Također se nadamo da će ova knjiga biti dio nastavnog programa u oblasti vjerske pouke. Mladi su naša budućnost; način na koji ih obučavamo i poučavamo odredit će i njihov budući uspjeh i to kako će služiti muslimanskoj zajednici i cijelom svijetu. Nažalost, nastava o svjetskim religijama i razumijevanje međuvjerskog dijaloga rijetko se sreće, čak i u džamijama u Americi.

Gdje god ima međuvjerskog dijaloga, nemuslimani se interesiraju za pojmove *zimija*, *džizja*, *dar el-islam*, kao i za to na što

se odnosi *kufri*, *velijj*, te da li će kršćani i Jevreji ući u džennet (raj). Ova tri potonja obrađena su u prvom izdanju ove knjige; tri prva pojma dodali smo u drugo izdanje. Dalje, novo izdanje ima četiri nova dodatka. Dodaci će biti od pomoći u organiziranju međuvjerskog dijaloga i njegovoj uspješnoj provedbi. Također, napravili smo izmjene u cijelom tekstu kako bismo ga unaprijedili i kako bi novo izdanje bilo razumljivije. Da bi muslimani postali svjesni hitnosti međuvjerskog dijaloga, dodali smo nekoliko grafikona u Uvod, da bismo pokazali kako se u današnjem svijetu gleda na muslimane želeći time da jasno ukažemo na to da nema drugog izbora nego postati proaktivan i uključiti se u međuvjerski dijalog.

Zahvaljujem Međunarodnom institutu za islamsku misao što trajno nastoji unaprijediti znanje i međuvjerski dijalog i što izlazi ususret obrazovnim potrebama muslimana u Americi i širom svijeta. Ulaganje u povećanje ljudskog znanja i razumijevanje teških pitanja, koje vodi ka miroljubivoj koegzistenciji, u islamu je najveća milostinja koju čovjek može dati Božijem stvorenju. Molim vas, ovu knjigu čitajte otvorena srca i uma. Oprostite nam nenamjerne greške, a Bog svemoćni najbolje zna.

Muhammad Shafiq

20. redžeb 1451. / 3. juli 2010.

Uvod

Svrha

Kada razmatramo islamsku historiju i učenja, vidimo da muslimani imaju dugo naslijeđe življenja u multireligijskim sredinama i društvima. Islam uvažava pluralnost religija i traži od muslimana da poštuju druge religije. Muslimani se u velikoj mjeri odazivaju na ovaj poziv, što se može vidjeti u bogatim historijskim resursima dijaloga u kojima se ogleda uspješna komunikacija na svim nivoima društva. Ova knjiga osmišljena je kao vodič muslimanima koji su zainteresirani i/ili uključeni u izgradnju dobrih odnosa s Jevrejima i kršćanima.¹ Kao što je u vodiču objašnjeno, Kur'an naređuje muslimanima da poštuju druge religije i njihove sljedbeni-

1 Ovaj vodič fokusira se na međuvjerski dijalog među Jevrejima, kršćanima i muslimanima zato što oni pripadaju abrahamovskoj / ibrahimovskoj tradiciji. Međutim, zbog toga se ne smije izbjegavati ili zanemarivati potreba izrade sličnih dokumenata za međuvjerski dijalog s hinduistima, budistima i pripadnicima drugih neabrahamovskih religija. Naprotiv, budući da preko 80 procenata svih muslimana živi na Indijskom potkontinentu i u Aziji, muslimani imaju daleko više svakodnevnih kontakata s njima, nego s Jevrejima i kršćanima. Naš vodič odgovor je na širenje područja međuvjerskih odnosa između Jevreja, kršćana i muslimana u aktuelnim geopolitičkim promjenama.

ke. Poslanik Muhammed, s. a. v. s.,^{2*} uvijek je radio na pomirenju s drugim religijama. On žali sa kršćanima kada su zoroastrijski Perzijanci porazili kršćanske Bizantince (Kur'an, 30:1-6).³ Kada su Poslanik i drugi muslimani migrirali u Medinu, potpisao je sporazum s jevrejskim plemenima da će živjeti zajedno, u miru. Muslimani ne samo da su živjeli u miru i uvažavanju s Jevrejima i kršćanima već su se, kada su došli na Indijski potkontinent, ponašali na isti način i prema hinduistima i budistima. U svojoj knjizi *Islam*, Ismail al-Faruqi ukazuje na to da su Poslanikovom Poveljom medinski Jevreji priznati kao ummet (religijska zajednica), što je termin koji se u Kur'anu koristi za muslimane. Ista oznaka proširena je i na kršćane te, kasnije, na Indijskom potkontinentu, na hinduiste i budiste. Zbog toga je islam jamčio svakoj religijskoj zajednici zaštitu osnovnih prava i religijskih sloboda.⁴

Kao i njihovi prethodnici, mnogi moderni muslimani voljni su da unaprijede međuvjerski dijalog. Ali, da bi to i mogli učinkovito ostvariti, treba da razumiju izazove koji ih čekaju u odnosu prema nemuslimanima. Među tim izazovima jesu ovladavanje modernom terminologijom i njena adekvatna primjena, izgradnja institucija i struktura koje će stvoriti uvjete za te odnose, osposobljavanje stručnjaka među muslimanima koji će posjedovati neophodno znanje za rad u vjerskim zajednicama, analiza političke stvarnosti nasilja i njegovo učinkovito sankcioniranje, te identifikiranje konstruktivnih i djelotvornih metoda pristupa islamu.

Neki muslimani izražavaju zabrinutost zbog međuvjerskog dijaloga, bojeći se miješanja islamskih učenja s drugim religijskim učenjima. Oni na međuvjerski dijalog gledaju kao na težnju za stvaranjem jedne religije koja bi spajala ključne principe svih religija ili

2 **Salla Allahu alejhi ve sellem*: Neka je mir i blagoslov Božiji na njega – kaže se kad god se spomene ime poslanika Muhammeda.

3 *Elif. Lam. Mim. Bizantinci su poraženi u susjednim zemljama; ali, ipak su oni ti koji će, poslije poraza svoga biti pobjednici, za nekoliko godina: moć odluke je kod Boga, i prije i poslije. I toga dana vjernici će se radovati Božijoj pomoći: On pomaže onome kome On želi, jer je On svemoćni i samilosni. To je Božije obećanje, i On Svoje obećanje ispunjava – ali, većina ljudi to ne zna.* (Kur'an, 30:1-6)

4 Ismail R. al-Faruqi, *Islam* (Boston: Argus Communications, 1984), str. 61-67.

kao na stvaranje nekakve građanske religije sa zajedničkim bogoštvijem, obredima i molitvama. Ova zabrinutost može se otkloniti samo ako se razumiju veličina i jedinstvenost svake religije, onako kako se one manifestiraju kroz slobodnu i čistu praksu sljedbenika svake od njih, i ako se poštuju sve druge religije. Kur'an ovo ističe kada kaže da ljepota svijeta leži u njegovom rasnom i vjerskom pluralizmu; inače, Bog ga ne bi stvorio takvog (10:99⁵; 5:48⁶).

Drugi muslimani koji učestvuju u međuvjerskom dijalogu zamjenjuju ga s pozivanjem u islam (*da'va*). Međuvjerski dijalog ne treba smatrati prilikom da se drugi preobrate: iskorištavanje takvih programa za pozivanje u islam podstiče kod drugih defanzivni stav i sasvim ih odvraća od dijaloga. Pravi međuvjerski dijalog zasniva se na važnom principu: on se ne smije koristiti za religijsku konverziju. Osim toga, neki muslimani smatraju da je „međuvjersko“ sinonim za ekumenizam, što znači da predstavlja pokušaj kršćanske većine da preobrati druge. Ti ljudi moraju razumjeti da u današnjem rječniku međuvjersko označava dijalog između različitih religija.

Još jedan problem sputava muslimane: uvjerenje da je jedan takav dijalog samo polemička debata među teolozima različitih religija koja je počela stoljećima ranije između kršćanskih i muslimanskih teologa i koja se nastavila i u modernom dobu, posebno pod kolonijalizmom. Međutim, agresivno i polemičko ponašanje nema ništa s međuvjerskim dijalogom.

Ovaj je vodič obrazovna inicijativa kojom se nastoje objasniti ovi i slični nesporazumi i pomoći u definiranju i uvođenju me-

5 *A da tvoj Gospodar hoće, svi na Zemlji bi zaista pristupili vjeri; pa zašto, onda, ti misliš da možeš da ih prisiliš da vjeruju.* (10:99)

6 *A tebi smo [o, Poslaniče,] objavili ovu Knjigu, po istini, da odredi istinu prijašnjih objava i da je potvrdi. Ti, dakle, sudi među sljedbenicima ranijih objava prema onome što ti je Bog spustio, a ne slijedi njihove zablude, napustivši istinu koja ti dolazi. Mi smo svima zakon i način života propisali. A da je Bog htio, On bi vas sigurno učinio sljedbenicima jedne zajednice: ali, On hoće da vas iskuša u onome čime vas je udostojio. Zato se natječite jedni s drugima u dobrim djelima! Bogu ćete se svi vratiti; a onda će vas On obavijestiti o onome u čemu ste se razlikovali.* (5:48)

đuvjerskog dijaloga u modernu upotrebu. U ovom kontekstu, međuvjerski dijalog podstiče razumijevanje i gradi mostove za miroljubivu koegzistenciju. Zato *Međuvjerski vodič za muslimane* predstavlja:

- vodič za pripremu kako vođa, tako i učesnika za dijalog s nemuslimanima;
- objašnjenje dijaloga kao forme komunikacije koja se razlikuje od uobičajenih logičkih ili teoloških debata kakve se vode između muslimana i nemuslimana;
- instrument za obrazovanje i za objašnjenje terminologije kako bi se izbjegle pogrešne predodžbe o međuvjerskim / međureligijskim grupama te
- metodu koja će podsjećati muslimane na *edeb* (lijepo ponašanje) i etiku neslaganja, zasnovane na Kur'anu i Sunnetu, kako bi ostvarili najučinkovitiji oblik komunikacije.

Tu su i lokalni problemi. Muslimani koji žive na Zapadu podijeljeni su u vezi s pitanjem učešća u međuvjerskom dijalogu, u tolikoj mjeri da neke džamije odbijaju dogovaranje (*šura*) s onim džamijama koje su uključene u međuvjerski dijalog. Zapravo, neki imami međuvjerski dijalog smatraju neislamskom novotarijom (*bid'a*). Da li je ovaj stav ispravan ili je međuvjerski dijalog zaista nešto što islam nalaže – pitanje je koje muslimani moraju rješavati u svojim međuvjerskim razgovorima. Nadamo se da će muslimanska zajednica kada, ispitujući međuvjerski dijalog prvo na unutarislamskom nivou, bude sigurna u vlastitu vjeru i uvjerenja, nastaviti razvijati pouzdanje i vještine potrebne za efikasno učešće u međuvjerskom dijalogu.

Na mnogim nedavnim konferencijama, muslimanski učesnici diskutirali su o potrebi za jednim ovakvim obuhvatnim vo-

dičem.⁷ Pa, ipak, bez obzira na ovu jasnu potrebu, koju osjećaju i oni koji izučavaju i oni koji prakticiraju međuvjerski dijalog, sve što se može naći jesu raznovrsni članci muslimanskih naučnika angažiranih u ovom poduhvatu. U ovim člancima oni izlažu vlastita mišljenja o tome šta islam kaže o muslimansko-nemuslimanskim odnosima i vjerskoj toleranciji (npr. Jamal Badawi, Muzammil Siddiqi, Sayyid M. Sayeed, Louay Safi, Ghulam Haider Aasi i Mohammed Abu-Nimer). Iako dragocjeni, oni ne obrađuju međuvjerski dijalog za muslimane ni potpuno ni sistematično.

Takav jedan cjeloviti pristup danas je nesumnjivo potreban. Zbog verbalnih napada na muslimane i islam od strane zapadnih medija mnogi Amerikanci i Evropljani ne poznaju miroljubivi karakter islama. Međutim, takvo neprijateljstvo prema muslimanima nije skorašnji trend. Historijski, stereotip o islamu bio je da je on „neprijateljski drugi“, a taj stereotip ponikao je u vrijeme križarskih pohoda i renesanse. U 19. stoljeću ojačao je kroz suptilnije nijanse predrasuda, npr. kroz novu naučnu disciplinu orijentalizam. Stoljeća iskrivljenih predstava dovela su do toga da su zapadnjaci sumnjičavi prema islamu i muslimanima i da ih se boje.

Nakon Drugog svjetskog rata, s usponom pokreta za nacionalno oslobođenje i antikolonijalnim borbama u muslimanskim kolonijama, posebno u Palestini i drugim arapskim zemljama, stvorila se još strašnja slika o njima. Uskoro su je pripisivali svim muslimanima, bili oni Arapi ili ne. Iako je cilj tih borbi bio jasan – stjecanje državne nezavisnosti – zapadnjaci su ih doživljavali kao akte agresije usmjerene direktno na njih. Iranska revolucija takav je primjer.

Holivudski filmovi daju jedan koristan izvor antimusliman-

7 Islamsko društvo Sjeverne Amerike, [Islamic Society of North America], „Izjava o misiji“ [Mission Statement], cilj 5: Međuvjerska izgradnja i stvaranje koalicija, dostupno na www.isna.net/ISNAHQ/pages/Mission-Vision.aspx. Međunarodni institut za islamsku misao (IIIT), „Međunarodni seminarski program“ [International Seminar Program], dostupno na www.iiit.org/Parnter/Seminars%20and%20Research/peaceseminar.asp; Institut Salam za mir i pravdu, „Izjava o misiji“, dostupno na <http://www.salaminstitute.org/mission.htm>.

skih stereotipa na Zapadu. Mnogi filmovi koriste Bliski Istok i islam da stvore atmosferu egzotike i nasilja. Nažalost, ti filmovi pravljene su bez ikakvog poznavanja pravih kulturnih i religijskih aspekata islama. U holivudskim filmovima, Isus i Mojsije koriste prosvijećeni razum da spasu ljudske duše; Muhammed je predstavljen s mačem, kako donosi izbor između nasilne konverzije ili smrti. Popularni pisci iz 19. stoljeća predstavljali su islam kao proizvod Đavola i Antikrista.

Popularna kultura nije jedini izvor takvog pogrešnog razumijevanja islama. I danas neki kršćanski svećenici propovijedaju da je islam religija Đavola i tame. Njihove neutemeljene tvrdnje i zapaljivi jezik mnogi kritikuju. Kao što Laurie Goodstein, autorica članka *Kada islam opisuju kao „zlu“ vjeru, evangelisti traže konvertite*, ističe: „Oštri jezik vjerskih lidera kao što su Franklin Graham, Jerry Falwell, Pat Robertson i Jerry Vines, bivši predsjednik Južne baptističke konvencije, povlače prijekor i od muslimanskih i od kršćanskih grupa.“⁸ Nažalost, ekstremistička religijska misao u Sjedinjenim Državama jača.

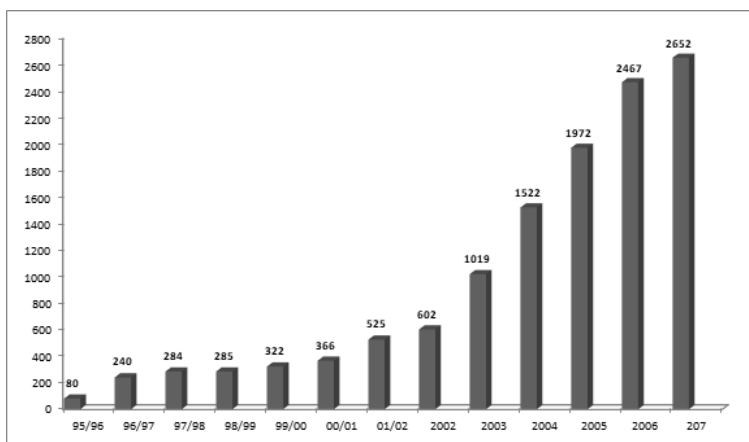
Od 11. septembra 2001. i njegovih posljedica postavljena su mnoga pitanja o islamskoj poruci mira i ojačali već postojeći negativni stereotipi o islamu i muslimanima. Danas mnogi muslimani na Zapadu žive u strahu. Vijeće za američko-islamske odnose (CAIR)⁹ 2004. izvijestilo je je o 1.522 slučaja kršenja građanskih prava muslimana, u odnosu na 1.019 slučajeva iz 2003, što je porast od 49 procenata slučajeva uznemiravanja, nasilja i diskriminacijskog postupanja, i najveći broj takvih slučajeva o kojima je CAIR izvještavao tokom jedanaest godina svoje historije. Osim toga, CAIR je primio 141 izvještaj o stvarnim i mogućim nasilnim antimuslimanskim zločinima iz mržnje, što je porast od 52 procenta u odnosu na 93 takva izvještaja iz 2003. go-

8 Laurie Goodstein, „Seeing Islam as ‚Evil‘ Faith, Evangelicals Seek Converts“, *The New York Times* (New York, 27. maj 2003).

9 www.cair.com

dine. Skoro 79 procenata svih slučajeva iz izvještaja 2004. desilo se u deset američkih država: Kaliforniji (20,17%); New Yorku (10,11%); Arizoni (9,26%); Virginiji (7,16%); Texasu (6,83%); Floridi (6,77%); Ohaju (5,32%); Merylandu (5,26%); New Jerseyu (4,53%) i Illinoisu (2,96%).

I devet godina nakon napada počinjenih na tlu Sjedinjenih Država 2001, negativna slika o muslimanima u Americi i dalje jača. Sljedeći CAIR-ov grafikon upozorava na sve veća kršenja građanskih prava muslimana u Sjedinjenim Državama. Muslimani moraju brzo djelovati i poduzeti prave korake u sučeljavanju sa sve većom mržnjom prema njima.¹⁰

Grafikon 1. Ukupan broj prijavljenih slučajeva kršenja građanskih prava po godinama

Prema istraživanju centra PEW, Amerikanci također vide muslimane kao grupu koja se suočava sa više diskriminacije u Sjedinjenim Državama nego druge velike religijske grupe. Njih skoro

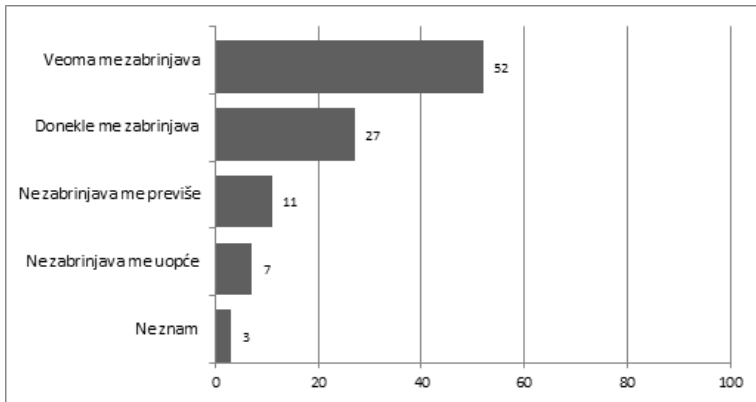
10 Detaljnije podatke potražiti u izvještaju CAIR-a o kršenju građanskih prava muslimana u Americi na njihovoj internet-stranici: <http://www.cair.com/Portals/0/pdf/civilrights2008.pdf>.

šest od deset odraslih (58%) kaže da su muslimani više podvrgnuti diskriminaciji, daleko više nego Jevreji, evangelistički kršćani, ateisti ili mormoni. Zapravo, među svim grupama za koje je postavljeno pitanje, samo se homoseksualci suočavaju sa više diskriminacije od muslimana, jer skoro dvije trećine (64%) javnosti smatra da je diskriminacija homoseksualaca veća. Sljedeći grafikon iz istraživanja koje je sproveo centar PEW važan je za razumijevanje kako se muslimani doživljavaju u Americi, u usporedbi s ostalima:

<i>Percepcija religijskih razlika</i>			
	Vrlo/ Donekle sličan	Vrlo/ Donekle različit	Ne znam
U poređenju s vašom religijom... je	%	%	%
protestantizam	44	38	18
katolicizam	43	49	8
judaizam	35	47	18
mormonizam	21	59	20
islam	17	65	19
budizam	15	60	25
hinduizam	12	57	32

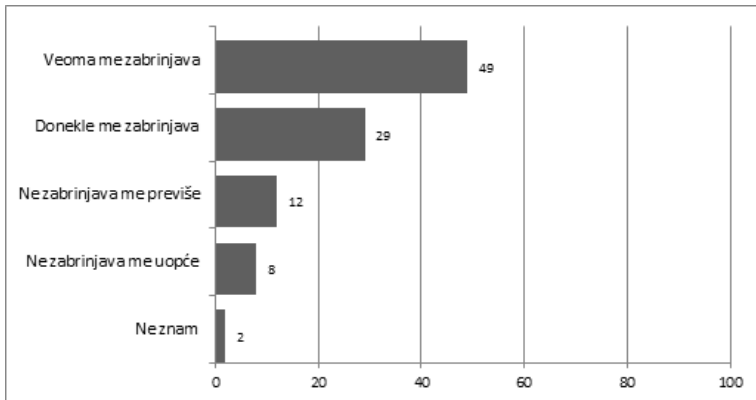
Zasnovano na odgovorima ispitanika koji ne pripadaju religiji na koju se pitanje odnosi. Onima bez religijske pripadnosti postavljeno je pitanje da li je neka od religija slična ili se razlikuje od njihovih uvjerenja, a ne od njihove religije.

Odgovori na pitanje „Koliko vas zabrinjava, ako vas uopće zabrinjava, mogući porast islamskog ekstremizma u Sjedinjenim Državama?“ jasno pokazuju raspoloženje Amerikanaca prema muslimanima u Sjedinjenim Državama.

Grafikon 2. Koliko Amerikance zabrinjava porast islamskog ekstremizma u SADu?

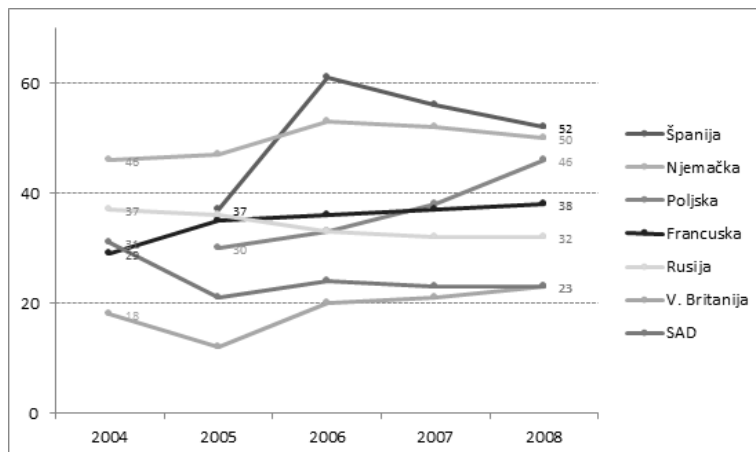
U poređenju s rezultatima na slično pitanje, „Koliko vas zabrinjava, ako vas uopće zabrinjava, porast islamskog ekstremizma u svijetu danas?“, nalazi pokazuju da ispitanici ne uočavaju razliku između mogućeg porasta islamskog ekstremizma u Sjedinjenim Državama i ostatku svijeta.¹¹

Grafikon 3. Koliko Amerikance zabrinjava porast islamskog ekstremizma u svijetu?

11 Više detalja o istraživanju Istraživačkog centra PEW, vidjeti <http://www.pewforum.org>: Pew Research Forum on Religion & Public Life Survey (novembar 2009).

Slika o muslimanima u Evropi mnogo je strašnja u poređenju s onom u SAD-u. Jedno istraživanje koje je proveo Istraživački centar Pew 2008. otkriva sljedeće negativne stavove o muslimanima u različitim evropskim zemljama:

Grafikon 4. Procenat stanovnika s negativnim stavom prema muslimanima u porastu je u Evropi

Mediji se i dalje fokusiraju na tzv. „muslimanske“ ekstremističke grupe, a ne na pozitivne, miroljubive islamske zajednice. Ovakvo selektivno izvještavanje obuhvata i korištenje fotografija žena koje nose hidžab na naslovnica velikih časopisa, poput *Newsweeka*, bez obzira što članak donosi i statističke podatke o terorističkim grupama koje imaju etničke ili sekularne korijene i nisu povezane s islamom.¹² Čak je i svakodnevni život muslimana pod udarom.¹³ Ulazak u sigurnosne zone ili zaoslenje u njima otežani su, a muslimane pažljivo posmatraju kada kupuju, voze i šetaju se.

12 Christopher Dickey, „Women of Al Qaeda“, *Newsweek* (12. decembar 2005).

13 „Hate Hurts America Campaign“, <http://www.cairchicago.org/inthenews.php?file=lm02272008>.

Kako da muslimani prevladaju takve predrasude? Muslimani ne bi smjeli pasti u očajanje kada vide ovakve grafikone i slike; ali, ipak ih moramo ozbiljno razmotriti. Po našem mišljenju, građanski angažman i međuvjerski dijalog dvije su moderne metode koje, kada se adekvatno koriste, mogu promijeniti negativne percepcije kod ljudi, graditi veze i stjecati simpatije. Muslimani moraju uložiti energiju i resurse u izgradnju mostova i uklanjati nesporazume kako bi podsticali pozitivne stavove o islamu i muslimanima.¹⁴

Ovaj vodič osposobljava muslimane da kontaktiraju s ne-muslimanima kako bi otklonili pogrešna shvatanja. On je podrška muslimanskoj zajednici: koristi miroljubive islamske pristupe međuvjerskom dijalogu, otvara prostor i gradi platforme potrebne za uspješnu komunikaciju. To činimo čvrsto uvjereni da jedna takva razmjena ne slabi našu vjeru, daleko od toga, zapravo je jača.

U prvom poglavlju odgovara sena pitanje zašto je potreban ovaj vodič i na dva prigovora koja neki muslimani upućuju međuvjerskom dijalogu. Prvo, odgovara se na njihovu primjedbu ekumenizmu, jasnom definicijom ekumenizma i objašnjenjem njegove historije. Potom se razmatra njihova tjeskoba zbog međuvjerskog dijaloga navođenjem historijskih činjenica koje su dovele do pojave modernog međuvjerskog dijaloga. Drugo poglavlje se bavi ograničenjima ovog dijaloga i ograničavanjem njegovog djelokruga, kao i atmosferom i alatima potrebnim za njegov uspjeh.

Treće i četvrto poglavlje imaju tri cilja. Prvo, obrađuju dalja pitanja onih muslimana koji se suprotstavljaju međuvjerskim aktivnostima. Drugo, ona podsjećaju muslimane da je islam započeo pluralizmom, da su muslimani napredovali kada su prakticirali pluralizam i da su novu civilizaciju stvorili na osnovama slobodne

14 Muslimanske zajednice, u kontaktu sa širom zajednicom, mogu učiti iz iskustava jevrejskih manjina na Zapadu.

interakcije muslimana i nemuslimana. U njima se podrobno nabrajaju okolnosti koje su podstakle napredak nauke i tehnologije, kao i umjetnosti i arhitekture u stvaranju jedne civilizacije koja se ističe ljudskim dostojanstvom, u kojoj se nije gledalo na rasu i boju kože. Treći cilj je uklanjanje zablude da je islam jedna isključiva religija. Stoga se četvrto poglavlje bavi nekim kur'anskim ajetima koji naizgled govore suprotno. U petom poglavlju navode se primjeri nekih pluralističkih društava, nastalih u zlatnom dobu islamskog svijeta, u društvu koje je islam podstakao i u kojem su napredovali ljudi svih vjera. U njemu je objašnjeno i kako se međuvjerski dijalog treba voditi i kako obrazovati javnost o mirnom suživotu u jednom religijski pluralnom društvu. Osim toga, bavi se i nekim programskim modelima za pomoć partnerima u međuvjerskom dijalogu da osmisle uspješne inicijative za taj dijalog. Prikupili smo modele međuvjerskih aktivnosti iz nekoliko gradova i povezali ih za dobrobit svih.

Nadamo se da će zbog jednog ovakvog obuhvatnog pristupa ovaj vodič biti istinski koristan i muslimanima i nemuslimanima, tako da se sve strane mogu udružiti u izgradnji mostova razumijevanja.

I. Unutarvjerski i međuvjerski dijalog

Definiranje međuvjerskog dijaloga

Riječ dijalog izvedena je od *dia* (preko, kroz) i *logos* (razgovor, riječ). Websterov rječnik jednostavno definira dijalog kao razgovor između dvoje ili više ljudi. U Kur'anu, riječ najbliža riječi dijalog jeste *juhāvīr* (18:34; 18:37; 58:1), koja označava razgovor između dva pojedinca ili dvije grupe ljudi. Naprimjer: „I reče mu drug njegov dok je s njim razgovarao (*juhāvīru* 'raspravljao, razgovarao'): „Zar ne vjeruješ u Onoga koji te od zemlje stvorio?...“ (18:37).¹⁵ Uopće, u islamskoj tradiciji, razgovor između pojedinaca, grupa i religija, smatra se ključnim za bolji život. Poslanik nije oklijevao saslušati druge, bili oni idolopoklonici, narodi Knjige (Jevreji ili kršćani) ili njegova braća muslimani. Kasnije ćemo analizirati njegov dijalog s amidžom Ebu Talibom, s Utbom ibn Rebiom (kurejšijski plemenski vođa koji je tražio pomirenje) i sa kršćanskim izaslanstvom iz Nedžrana.

U svom međuvjerskom značenju, dijalog odražava ovo islamsko shvatanje razgovora između pojedinaca i/ili grupa. Cilj dijaloga nije ukloniti razlike u mišljenju ili uvjerenju, već shvati-

15 Prijevod i tumačenje Kur'ana Muhammada Asada, *The Message of the Qur'an* (England: The Book Foundation, 2003).

ti i prihvatiti te razlike. U dijalogu se ne radi o tome da se poraze ili ušutkaju drugi, već se radi o učenju, razumijevanju i povećavanju znanja o drugima. Poslanik je rekao: „Duše su kao regrutovana vojska. One koje upoznaju jedna drugu, međusobno se razumiju, a one koje se ne poznaju, razilaze se.“¹⁶ Prema ovom hadisu, unutarvjerski i međuvjerski dijalog nužni su za bolje razumijevanje i izgradnju mostova između različitih zajednica. Mnogi hadisi iz „Poglavlja o mirnim rješenjima“ iz Buharijeve zbirke također ukazuju na ovo.

Svrha dijaloga jeste borba protiv negativnog uvjetovanja i fanatizma, te otvaranje vrata slušanju, komuniciranju i poštovanju.¹⁷ Kako to Jaco Cilliers, praktičar međuvjerskog dijaloga, naglašava: „Učešće u međuvjerskom dijalogu ni u kom slučaju ne znači da se podriva vlastita vjera ili religijska tradicija. Zapravo, međuvjerski dijalog konstruktivan je samo kada ljudi čvrsto stoje na vlastitim religijskim tradicijama i kada u tom procesu pokažu spremnost da slušaju i poštuju uvjerenja drugih religija.“¹⁸

Međuvjerski dijalog znači držati se vlastite vjere, a istovremeno pokušavati razumjeti vjeru drugog čovjeka. Za to su potrebni poštenje i poštovanje učesnika, tako da oba pojedinca mogu zaista predstavljati svoju religiju. Uniformnost i sporazum nisu cilj, cilj je saradnja i ujedinjavanje snaga za dobrobit čovječanstva.

Osim odbacivanja jezika mržnje, međuvjerski dijalog podrazumijeva da se religiozni ljudi međusobno uvažavaju kako bi bilo više međusobnog razumijevanja. Razmotrimo sljedeće: Kako bi bilo kada bi se ljudi različite religijske pripadnosti odnosili jedni prema drugima s prezirom, a ne s poštovanjem i razumijevanjem? Nijedna zajednica s takvim mentalitetom ne može

16 *Sahih el-Buhari*, „Kitab el-enbija“, Bab el-ervah džunudun mudžnenede.

17 Mike Leterfield, „The Necessity of Dialogue“, *The Fountain* (27. novembar 1999), str. 21.

18 Jaco Cilliers, „Building Bridges for Interfaith Dialogue“, u David R. Smock (ur.), *Interfaith Dialogue and Peacebuilding* (Washington, DC: United States Institute of Peace, 2002), str. 49.

prosperirati, niti ijedna država može prosperirati i živjeti u miru ako gaji vjersku mržnju i netrpeljivost. Kur'an naređuje muslimanima da poštuju druge religije i budu uljudni jedni prema drugima: *U vjeri nema prisile... (2:256)*.¹⁹

U svom djelu *Dijalog s islamskog gledišta*, Abbas al-Jirari objašnjava islamski koncept koji je u osnovi dijaloga:

Dijalog, kada se vodi na ovoj islamskoj osnovi, idealan je način da se dođe do istine. Međutim, kada promišljamo – u svjetlu onoga što ona donosi – o sadašnjem stanju života i čovjeka, dolazimo do zaključka da je neophodno uspostaviti razumijevanje, saradnju, jačati i smanjivati jaz (koji potječe od razlika) između ljudi.²⁰

Kako smo već zaključili, u međuvjerskom dijalogu ne stvara se nova religija niti se napuštaju islamski temelji; u njemu se teži stvaranju uvjeta za mirni suživot. Imami mogu biti učitelji – vodiči na ovom putu dijaloga – i za unutar-muslimanski i za međuvjerski dijalog. Učešće u međuvjerskom dijalogu daje nam okvir da:

- ponovo steknemo umijeće međusobnog slušanja;
- razumijemo sličnosti i razlike kroz teološku i filozofsku diskusiju na intelektualnom nivou;
- cijenimo duhovnost drugih ljudi tako što ćemo učiti o različitim religijama kroz svete tekstove, pripovijesti i narative;
- radimo zajedno na zajedničkim projektima na više nivoa, kako bismo ostvarili više pravde, dobili više humanitarne pomoći i unijeli više mira u društvo, te
- djelujemo u miroljubivoj atmosferi kako bi se ti programi dobrotvornih i humanitarnih usluga pružili svima, bez obzira na religiju.

19 Kur'an koristi frazu *la ikraha* da označi zalaganje za slobodu i poštovanje, kao i za slobodu individualnih uvjerenja i izbora.

20 Abbas al-Jirari, *Dialogue from Islamic Point of View* (Rabat: ISESCO, 2000). Dostupno na <http://www.isesco.org.ma/english/publications/islamtoday/18/P2.php>.

Kratka historija modernog međuvjerskog dijaloga na Zapadu

Važno je razumjeti historijski kontekst i pojavu modernog međuvjerskog dijaloga. Pošto se razvio iz spontane ili neformalne interakcije, dijalog danas uključuje formalizirane diskusije. Do kraja 19. stoljeća ni kršćani ni muslimani nisu izradili formalni okvir za međuvjerski dijalog. Iako kur'anski ajet 29:46 spominje međuvjerske teološke diskusije i unutarislamske debate (*džedal*), Kur'an ne sadrži pravu definiciju dijaloga. Kako ćemo vidjeti u poglavlju III, *džedal* se zapravo odnosi na debatu čiji je cilj uvjeravanje drugih da prihvate nečiju istinu, kroz logički i teološki razgovor. Osim toga, *džedal* teži razotkrivanju pogrešnog puta (u mišljenju) ili pogrešnog tumačenja. Moderni međuvjerski dijalog izbjegava takve agresivne ciljeve i usredotočen je na razvoj istinskog razumijevanja vlastite religije kroz poređenje s drugima.

Počeci međuvjerskog dijaloga, kao modernog pokreta, mogu se prepoznati u odluci nekih crkava da prošire saradnju s nekršćanima i izgrade veze s njima. Ova inicijativa nikla je iz potrebe kršćanskih misionara da se prilagode uvjetima rada u inostranstvu. Pošto su pokreti za nacionalno oslobođenje u trećem svijetu otežali nesmetano odvijanje njihovih tradicionalnih aktivnosti, misionari su nastojali da ostanu relevantni tako što su se glavnim društvenim tokovima priključili kroz saradnju s liderima drugih religija, htijući dokazati da kršćanstvo nije tuđinsko. Na Prvoj svjetskoj misionarskoj konferenciji, održanoj u Edinburghu 1910, odlučivalo se o tome kako kršćani mogu raditi s nekršćanima a da ne povrijede njihovu vjeru. Nakon ovog skupa, uslijedile su još dvije međunarodne misionarske konferencije: u Jerusalemu (1928) i u Tambaramu, Indija (1938). Nakon svega što je rečeno, kršćani su ostali podijeljeni u pristupu drugim religijama.

Stanje u kršćanskom misionarskom djelovanju pogoršalo se nakon Drugog svjetskog rata. Crkve zainteresirane za zaustavljanje ovog pogoršanja i vraćanje u prethodno stanje, 1948. osnovale

su Svjetski savjet crkava (WCC) u Amsterdamu. I Međunarodni misionarski savjet (IMC) i WCC raspravljali su o tome kako kršćani mogu raditi s nekršćanima u korist čovječanstva. Svjetski savjet crkava održao je konferencije u New Delhiju (1961) i u Kandyju, Šri Lanka (1967) da bi usvojio učinkovitiju strategiju.²¹ U isto vrijeme, papa Ivan XXIII sazvaio je Drugi vatikanski sabor (1962). Poznat kao „Vatikan II“, ovaj sabor je, u pogledu međuvjerskog dijaloga, pokrenuo Rimokatoličku crkvu naprijed.²² Ključni dokument *Nostra Aetate (U naše doba)* definira odnose Rimokatoličke crkve prema nekršćanskim religijama. Ovaj proboj u međuvjerskom dijalogu uskoro je podstaknuo važne inicijative u korist ekumenizma (unutarkršćanskog jedinstva) i međuvjerskih odnosa. Rimokatolička crkva obznanila je da je Duh sveti djelotvoran u svim kršćanskim crkvama, čak i ako su one protestantske ili pravoslavne. Vatikan II insistirao je na kršćanskom jedinstvu na osnovu toga da ono neće spriječiti nijednu denominaciju da sačuva svoju tradiciju. Tako je počela moderna historija kršćanskog angažmana u međuvjerskom dijalogu.

Ključni korak koji je napravljen deklaracijom *Nostra Aetate* bio je proširenje pojma objave, djela Božije Riječi, Istine i Volje na sva stvorenja:

Crkveni oci ispravno su uočili u različitim religijama mnoge odraze jedne istine, „sjemena Riječi“,²³ i potvrdili da, iako uzimaju različite puteve, postoji samo jedan cilj ka kojemu su usmjerene najdublje težnje ljudskog duha kako se iskazuje u traganju za Bogom, te također u svom traganju, kroz težnju prema Bogu, za puninom svoje čovječnosti, ili drugim riječima za potpunim smislom ljudskog života.²⁴

21 Sonia P. Omulepu (ur.), *Interfaith Education Initiative: A Manual on Interfaith Dialogue* (New York: Office of Ecumenical and Interfaith Relations, The Episcopal Church USA, 2004).

22 Drugi vatikanski ekumenski sabor (Vatikan II), 1962-1965. Dostupno na www.christurex.org/www1/CDHN/v1.html. i također www.vatikan.va.

23 Edward Idris Cardinal Cassidy, *Rediscovering Vatican II, Ecumenism and Inter-Religious Dialogue*, str. 148. Dostupno na www.paulistpress.com.

24 Usp. „Vatican Council II: Declaration on the Church's Relations with Non-Christian Religions *Nostra Aetate*“, 3-4, AAS 58 (1966), str. 741-743.

Iako je ovaj pojam bio poznat i u ranim kršćanskim djelima, ova javna deklaracija povećala je nade u dijalog s Jevrejima, s kojima kršćani sada dijele „duhovnu očevinu“. Dalje, ona je podstakla dijalog s muslimanima, na koje Rimokatolička crkva „gleda s poštovanjem“, jer i muslimani obožavaju jednog Boga; poštuju Abrahama / Ibrahima, Mariju / Merjem i Isusa / Isu, kao i sve proroke / poslanike. S poštovanjem se spominju i druge svjetske religije kao način približavanja Jednome, kog kršćani zovu „Bog“. Hinduizam se opisuje kao religija „kroz koju ljudi kontempliraju božansku tajnu“, a budizam kao religija „koja prepoznaje temeljnu nedostatnost ovog promjenljivog svijeta“.²⁵ Ovo je bio veliki korak naprijed za Rimokatoličku crkvu i uopće za kršćanstvo.

Na osnovu ove šire vizije Božije objave, *Nostra Aetate* podstiče katolike da pokreću diskusiju i saradnju s nekatolicima, mudro i dobronamjerno. Ona podstiče kršćane da, dok svjedoče vlastitu vjeru kao način života, uvažavaju, čuvaju i ohrabruju duhovne i moralne istine unutar društvenog života i kulture nekršćana. Ohrabrene ovim velikodušnim riječima, mnoge katoličke crkve ušle su u međuvjerski dijalog, posebno s islamom. Također, mnoge crkve nastoje stvoriti harmonično okruženje za svoje misionarsko djelovanje u svijetu, tako što svoje zadatke prilagođavaju promijenjenim okolnostima i podstiču bolju komunikaciju, poštovanje prema drugim religijama i izgradnju mira. Drugim riječima, nastoje raditi ka zajedničkim interesima, istodobno se čvrsto držeći vlastite religije.

Muslimani bi mogli isto raditi tako što će ponovo naučiti dijaloški proces ugrađen u islamsku historiju, sve od Adema. Dijalog nije stran islamu, jer je Kur'an Knjiga dijaloga između Allaha (*subhanehu ve te'ala*)^{26*} (Boga) i njegovih stvorenja, počevši s melecima nakon stvaranja Adema, a onda s poslanicima:

25 Mary Pat Fisher, *Living Religions*, 6. izd. (Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2005). Za detaljnu studiju deklaracije *Nostra Aetate* vidjeti www.vatican.va/archives/histcouncils/II.

26 * Slavan i uzvišen je On! Kaže se kada se spominje Bog.

A kada Gospodar tvoj reče melecima: „Ja ću na Zemlji namjesnika postaviti!“ – oni rekoše: „Zar će Ti namjesnik biti onaj koji će na njoj nered činiti i krv proljevati? A mi Tebe veličamo i hvalimo i, kako Tebi dolikuje, štujemo.“ On reče: „Ja znam ono što vi ne znate.“ (2:30) I pouči On Adema nazivima svih stvari, a onda ih predoči melecima i reče: „Kažite Mi nazive njihove, ako istinu govorite!“ (2:31) „O Ademe,“ – reče On – „kaži im ti nazive njihove!“ I kad im on kaza njihove nazive, Allah reče: „Zar vam nisam rekao da samo Ja znam tajne nebesa i Zemlje i da samo Ja znam ono što javno činite i ono što krijete!“ (2:33)

A kada Ibrahim reče: „Gospodaru moj, pokaži mi kako umrle oživljuješ!“ – On reče: „Zar ne vjeruješ?“ – „Vjerujem“ – odgovori on – „ali bih da mi se srce smiri.“ – „Uzmi četiri ptice“ – reče On – „i isijeci ih, pa pojedine komade njihove stavi na razne brežuljke, zatim ih pozovi, brzo će ti doći. Znaj da je Allah silan i mudar!“ (2:260)

Iako se muslimanski učenjaci u mnogim djelima bave statusom „drugog“ u islamu, bilo bi mudro da muslimanske vjerske institucije obnove ovu dijalošku formu komunikacije kako bi efikasno, a u svjetlu Šerijata, analizirali sadašnji, sve širi jaz između muslimana međusobno i između muslimana i sljedbenika drugih vjera. Mnoge muslimanske institucije (npr. el-Ezher, Organizacija islamske saradnje [OIC], razna vijeća za fetve u Saudijskoj Arabiji itd.) mogu pokrenuti takve inicijative i proširiti put unutarvjerskog i međuvjerskog dijaloga među muslimanima. Dijalog se ne može ostaviti u zadatak samo učenjacima.

Ova potreba za umijećem dijaloga postala je goruća poslije 11. septembra, jer su se muslimani na Zapadu tada suočili sa strašnim iskušenjem. Mnogi muslimani, posebno Arapi, hapšeni su, zatvarani, ispitivani i ponižavani. Direktna reakcija kršćanskih i jevrejskih grupa već aktivnih u međuvjerskom dijalogu bila je da pruže pomoć muslimanskoj braći i sestrama. Muslimani iz cijelog svijeta Amerikancima su izrazili svoje iskreno žaljenje, prisjećajući se Poslanikovih pouka o *edebu* i saosjećanju. Mnogi muslimani učvrstili su svoju vjeru. Nakon događaja 11. septembra, mnogi muslimani uvidjeli su potrebu dijaloga sa za-

padnjacima, pojedincima i institucijama, kako bi izrazili saučešće u bolu, ali s pouzdanjem u vlastitu religiju.

Prije 11. septembra, u Sjedinjenim Državama malo je muslimanskih grupa aktivno učestvovalo u međuvjerskim aktivnostima. Muslimanska zajednica Rochestera, New York, bila je među tih nekoliko grupa. Crpeći snagu iz svojih dobrih odnosa sa kršćanskim i jevrejskim komšijama, ova muslimanska zajednica uspješno je zaštitila svoje muslimanske stanovnike od diskriminacije.²⁷ U prvih, neki muslimani s ovog područja bili su sumnjičavi, ali nedugo poslije 11. septembra, svaki musliman pozdravio je rad ročesterskih muslimana na izgradnji mostova i zaštiti muslimanske zajednice. Ohrabreni ovim, imami iz zapadnog New Yorka sastali su se da diskutiraju o značaju međuvjerskog dijaloga. Zapravo, mnogi od njih priznali su da se onim islamskim centrima i džamijama koji su bili aktivni učesnici u ovom dijalogu prije 11. septembra uloženi trud vratio kroz podršku nemuslimana.²⁸

Imami su reagirali ovako zbog toga što su, poput muslimanskih učenjaka, odgovorni za vođenje muslimana. Ovaj vodič trebalo bi da služi islamu i muslimanima tako što će podići vrijednost međuvjerskog dijaloga na Zapadu i zasnovati ga na Kur'anu i Sunnetu. Zato je u njegovom fokusu stvaranje resursa za ponovno obrazovanje zasnovano na *edebu*, etici neslaganja i umijeću slušanja. Lideri zajednice koji koriste ovaj vodič mogu savje-

27 Muhammad Shafiq je na skupu crkvenih vođa u Pennsylvaniji predstavio rad „Od ekumenizma do međuvjerskog dijaloga: jedno historijsko stajalište“. U tom radu Shafiq je rekao da je ekumenizam pomogao kršćanskoj zajednici da izgradi mostove. Dok je on govorio na ovu temu, neki kršćanski svećenici odobrivali su uzvicima: „Haleluja!“ Drugi dio ovog rada bavi se značajem međuvjerskog djelovanja. Rad je predstavljen i na muslimanskim skupovima, sa čvršćeg kur'anskog stajališta. Negdje su prisustvovali i protivnici međuvjerskog djelovanja, pa je rad pokrenuo živu diskusiju i za korak unaprijedio razumijevanje međuvjerskog angažmana.

28 Sastanku Vijeća mesdžida Upstatea (dio države New York, sjeverno od područja grada New Yorka) prisustvovali su imami i predsjednici svih džamija / islamskih centara. Vijeće je ocijenilo da je muslimanski angažman u međuvjerskom djelovanju prije 11. septembra bio dragocjen i da je pomogao muslimanima u teškim vremenima nakon 11. septembra.

tovati muslimane i o pravima i dužnostima koji proističu iz njihovog življenja na Zapadu. Ovaj vodič zasigurno će poduprijeti i podstaći razvoj islamske pravne nauke za muslimane koji kao manjinske zajednice žive na Zapadu.

Zašto neki muslimani prigovaraju međuvjerskom dijalogu

Međuvjerski dijalog metoda je komunikacije među ljudima, jedan poduhvat u kojem se poštuje različitost „drugoga“. On otvara mogućnost istinskog slušanja u sigurnom okruženju i tlo je na kojem može rasti samosvijest svakog učesnika.²⁹ Međutim, bez obzira što je on ključni element islamske vjere i tradicije, neki muslimani na Zapadu i drugdje i dalje mu se suprotstavljaju.

Uzmimo sljedeći događaj za primjer. Jednom je neki musliman u džamiji zavikao da je međuvjerski dijalog *kufr* (nevjerovanje) i da su muslimani koji učestvuju u njemu *kafiri* (nevjernici). Njegov glas bio je pun mržnje. Svi su pored njega prošli mirno, uvidjevši da nije dobra atmosfera za razgovor. Međutim, jednog dana imam ga je pitao zašto se tako oštro protivi ovoj aktivnosti. U diskusiji koja je uslijedila, otkrivene su sljedeće zablude:

- Međuvjerski dijalog dio je ekumenizma, a ekumenizam je kršćanski;
- U osnovi međuvjerskog dijaloga jeste cilj stvaranja jedne religije za sve;
- Reći: „Tvoja vjera je moja i nema razlike“ zabranjeno je i
- Međuvjerski dijalog namijenjen je stvaranju novog, miješanog i razvodnjenog bogoštovlja za sve, a oni muslimani koji učestvuju u međureligijskom dijalogu već obavljaju ta bogoslužjenja.

29 Miriam Sabirah Ashki, „Islamic Approaches and Principles of Dialogue“ (Fellowship Papers, Salam Institute, 2006). www.salaminstitute.org/ashki.pdf

Protivnici također koriste neke kur'anske ajete da potkrijepe svoju argumentaciju. Međutim, oni obično izvlače njihova značenja iz konteksta. Bez nekog dostatnog i čvrstog islamskog obrazovanja, kao i bez cjelovitog islamskog tumačenja, neki muslimani mogu se opredijeliti za apsolutistički stav prema tekstu i „drugom“. Nasuprot tome, Kur'an i hadisi podstiču dijalog između različitih grupa, kako unutar muslimanske zajednice, tako i između muslimanske i nemuslimanskih zajednica. Muslimani koji se suprotstavljaju međuvjerskom dijalogu obično citiraju sljedeći ajet:

Ni Jevreji, ni kršćani neće biti tobom zadovoljni sve dok ne prihvatish vjeru njihovu. Reci: „Božija uputa je jedina prava uputa!“ I, zaista, ako bi i ti slijedio njihove zablude, nakon objavljenog znanja koje ti dolazi, onda te niko od Boga neće zaštititi i niko ti neće pružiti pomoć.“ (2:120)

Iako neki muslimani ovaj ajet razumiju u značenju osude svakog dijaloga s Jevrejima i kršćanima, naučni, historijski pristup otkriva da se on zapravo odnosi na raspravu koja je buknila nakon što je Allah Poslaniku rekao da promijeni *kiblu* (smjer molitve) od Jerusalema prema Kabi. Jevrejima nije bilo drago zbog ove odluke. Poslanik je dao sve od sebe da objasni svoj stav o ovoj promjeni i zadrži dobre odnose s njima. U tom kontekstu Allah mu je rekao da Jevreji i kršćani tog vremena neće biti zadovoljni s njim sve dok ne bude slijedio njihova učenja u pogledu središnje važnosti Jerusalema. Ovaj ajet ne traži od njega da raskine odnose s Jevrejima i kršćanima, nego samo da ih obavijesti da nije moguće da svi budu potpuno zadovoljni.³⁰

Treba imati na umu da neki muslimani ovaj ajet tumače na alternativan, apsolutistički način tvrdeći da muslimani ne treba da budu zadovoljni s nemuslimanima – bili oni Jevreji, kršćani ili drugi – sve dok se oni ne preobrate u islam. Prema ovom mišlje-

30 Za detaljniji komentar ovog ajeta, vidjeti Muhammad Shafi, *Tefsir me'arif el-Kur'an* (Karachi: Idarah Ma'rif, 1989).

nju, naprimjer, ako bi neki kršćanin u New Yorku htio učiti o Kur'anu, lijepo govorio o islamu i predstavljao ga pošteno, to ne bi bilo ni tamo, ni ovamo: takvi muslimani iskazali bi zadovoljstvo samo ako bi se on preobratio; moguće je da bi, nakon nekog vremena, prestali i razgovarati s njim.

Neki muslimani koriste druge kur'anske ajete da podupru osudu međuvjerskog dijaloga. Oni tvrde da sljedeći ajet također osuđuje međuvjerski dijalog: *On šalje Svog Poslanika [sa zadatkom] da širi uputstvo i istinitu religiju, da bi je uzdigao iznad svake [lažne] vjere, ma kako to mrsko bilo onima koji Bogu druga pripisuju (61:9).*

Analizirajući ovaj ajet u širem islamskom kontekstu, uočavamo: prvo, da je islam poruka istine i da muslimani treba da daju sve od sebe da je šire; drugo, neki ljudi uvijek su se odupirali istini kada je donesena njihovoj zajednici i treće, muslimani moraju biti spremni da se suoče s posljedicama tog otpora i da nađu pozitivan način da se nose s njima. Kao što znamo, istina se ne može širiti u neprijateljstvu, već samo lijepim ponašanjem i strpljenjem. Takav model osigurao nam je Poslanik kada je potpisao Ugovor na Hudejbiji sa svojim mekanskim protivnicima, onim istim koji su ga istjerali i njihovim sljedbenicima u Meki. Mogao je vidjeti da taj ugovor vodi ka miru i da su se muslimani, s njegovim potpisivanjem, mogli slobodno i u miru kretati i širiti islam. Ovaj ajet naređuje muslimanima da grade dobre odnose s drugima. Jođ su neki ajeti podložni pogrešnim tumačenjima:

Vi ste zaista najbolja zajednica koja se pojavila za [dobrobit] čovječanstva: naređujete da se čini dobro, a zabranjujete da se čini zlo, i u Boga vjerujete. Da su sljedbenici ranijih objava dostigli [ovakvu] vjeru, to bi bilo dobro za njih; malo među njima ima vjernika, većinom su nevjernici. (3:110)

Jedina [prava] vjera pred Bogom je [čovjekovo] samopotčinjavanje Njemu; a oni kojima je ranije data objava su, baš kad im je došlo saznanje, zauzeli, iz međusobne zavisti, različita gledišta. Ali, onima koji poriču Božije poruke – znaj, Bog će brzo svesti račune! (3:19)

Kur'an poziva muslimane, i kao pojedince i kao zajednicu, da budu najbolja zajednica – tako što će prakticirati islam i priključiti se organiziranim i ciljanim nastojanjima da se islam širi. Za muslimane, islam je istinska Božija religija; svaka sumnja u ovu činjenicu znak je slabosti imana (*vjere*). U skladu s tim, mnogi muslimani koriste ovaj ajet kao potvrdu svog uvjerenja da međuvjerski dijalog podriva mogućnost muslimana da budu „najbolji ummet“. Međutim, zaboravljaju da je i sâm Poslanik komunicirao s nemuslimanima i pozivao ih na dijalog, i, u nekim slučajevima, i u islam. Razmotrimo sljedeće ajete:

A, uistinu, On vam je u ovoj Knjizi objavio da, kada god čujete da poriču Božije riječi i rugaju im se, klonite ih se dok ne počnu govoriti o drugim stvarima – ili ćete, zaista, biti kao i oni. Znajte, Bog će u džehennem staviti zajedno one koji istinu poriču i licemjere.
(4:140)

Ova opomena ponovljena je u kur'anskom ajetu 6:68. Umjesto da budu u takvom društvu ili posjećuju takve skupove, muslimani treba da ih se klone. Međutim, priključiti se međuvjerskom dijalogu nešto je drugo, jer oni koji učestvuju u ovoj konkretnoj aktivnosti poštuju svakog čovjeka i njegovu / njenu religiju. Duhu međuvjerskog dijaloga protivreći ponižavanje bilo koje druge religije ili njenih sljedbenika ili donošenje negativnog suda o njima. Međutim, bez obzira na to, Kur'an izričito kaže da će kod Boga biti prihvaćen samo islam.

A onaj koji traži neku drugu vjeru osim islama, ona neće biti prihvaćena od njega i on će na onom svijetu biti upropašćen (3:85).

Međutim, ovaj i drugi navedeni ajet ne zabranjuju muslimanima da grade dobre odnose s drugima. Zapravo, Allah im naređuje da grade dobre odnose, što će kasnije biti i objašnjeno. I opet, sljedeći hadis često se citira kako bi se obeshrabrilo uspostavljanje dobrih veza s nemuslimanima: „Na Sudnjem danu svako će biti s onim koga voli.“³¹

Nekom prilikom organiziran je jevrejsko-muslimanski dijaloški susret. Dan nakon ovog događaja, jedan musliman koji mu se protivio citirao je spomenuti hadis i rekao: „Oni koji su za dijalog s Jevrejima na Sudnjem danu bit će s njima, zato što voditi dijalog s njima znači voljeti ih.“ Međutim, u međuvjerskom dijalogu nije riječ o tome da se „drugi“ voli, u smislu da se postane „jedno“ s tim drugim čovjekom; ovdje se radi o poštovanju gledišta tog „drugog“, a time se utire put za razvoj mirnodopskog društva. Međutim, mnogi protivnici međuvjerskog dijaloga ovaj i druge hadise izvlače iz konteksta koristeći ih da plaše muslimane učesnike, i optužujući ih da su počinili grijeh. Sam dijaloški proces prisiljava muslimane da ispituju i potvrde svoj vlastiti religijski identitet, da ojačaju svoja uvjerenja, istodobno poštujući vjeru i uvjerenja „drugog“, strpljivo, tolerantno i pristojno. Zapravo, ovaj konkretni hadis i ne pripada hadisima o dijalogu ili izgradnji mostova; on zapravo poziva muslimane da vole Allaha i Njegovog Vjerovjesnika, da se čvrsto zalažu za muslimanske ciljeve i da čuvaju svoje vjerovanje u njegovom autentičnom obliku, ne miješajući ga s neislamskim vjerovanjima i praksom.

Temeljeći svoje stavove na ovakvim pogrešnim tumačenjima i shvatanjima, neki muslimani tvrde da je interakcija s „drugim“ zapravo osmišljena da proširi zapadni politički, vojni, ekonomski i kulturni utjecaj; da vesternizira muslimane i muslimanske zemlje; da muslimani izgube političku, ekonomsku i kulturnu neovisnost; da iskorijeni islam i islamski način života; da sve ljude preobradi u kršćanstvo. Mi uvažavamo ova strahovanja; međutim,

31 *Sahih el-Buhari*, „Kitab el-edeb“, Bab ‘alamat el-hubb fi Allah.

progresivna postkolonijalna društva razvila su kapacitete da ove probleme rješavaju otvoreno, ravnopravno i dostojanstveno. Strah od međuvjerskog dijaloga zapravo otkriva strah od nedostatka vjere, pouzdanja i duhovne čvrstine. Zbog ovih nedostataka muslimani gube priliku da nemuslimane upoznaju s islamom.

Čak i bolji rezultat međuvjerskog dijaloga pruža mogućnost da se nemuslimani upoznaju s islamom: u interakciji sa Zapadom i njegovim pluralističkim društvima kroz dijalog nemuslimani mogu povećati svoje znanje i razumijevanje islama. Kroz umrežavanje i angažman s drugima na zajedničkim projektima, umjesto straha, imat će povjerenja u muslimane i bolje razumjeti islam. Muslimani uključeni u takvu interakciju imaju divnu priliku da predstave islam kao istinoljubivu i miroljubivu religiju, kakvom je opisuje Kur'an. Mnogi koji nisu sretali muslimane ili koji nisu imali nikakav lični kontakt s islamom pozdravit će takvu priliku. Otvarajući te mogućnosti, umjesto da strahuju iza zatvorenih vrata, muslimani stvaraju dobru atmosferu u kojoj je njihovim partnerima u dijalogu prijatno s njima, pa čak i sami počinju tražiti slične interakcije.

Iskustvo međuvjerskog dijaloga iz Rochestera jasno demonstira da muslimansko učešće u takvom dijalogu donosi mnoge blagoslove za sve učesnike. Ova interakcija pobuđuje poštovanje prema muslimanskoj zajednici i poboljšava sliku o njoj. Rezultat je da muslimani u tom gradu zauzimaju sigurnije mjesto u zajednici, i da nisu u strahu sami za sebe. Ondje ih poštuju kao radnike i u njih imaju puno povjerenje kao u moralne ljude. Muslimansko učešće u međuvjerskom dijalogu donijelo je mnogo pozitivnoga u javni i privatni život stanovnika ovog grada. Čak i oni muslimani iz Rochestera koji su se protivili međuvjerskom dijalogu priznaju ovaj pozitivni trend.

Zabrinutost protivnika međuvjerskog dijaloga, kao i citiranje kur'anske ajete i hadise, detaljnije ćemo analizirati kasnije. Muslimani su, nažalost, podijeljeni su u vezi s ovim pitanjem.

Takve podjele dovode do toga da muslimani izbjegavaju džamije koje učestvuju u međuvjerskom dijalogu. Umjesto što reaguju strahom, zasnovanim na pogrešnim shvatanjima, trebalo bi da se pouzdaju u svoju vjeru islam. Izgradnja takvog pouzdanja jeste ono o čemu govori ovaj vodič. Međutim, pouzdanje mora izrasti iz preciznog teološkog i historijskog znanja. Ne samo da se moraju razumjeti teološke osnove za dijalog već se moraju kontekstualizirati i karakter i značaj međuvjerske razmjene.

Ako uzmemo prvo zapadnu historiju, možemo postaviti mnoga važna pitanja. Kako i zašto je u Evropi započeo ekumenizam (unutarkršćanski dijalog)? Kako i zašto se razvija posljednjih godina? Muslimani moraju ispitati ovaj razvoj i naučiti kako da se odnose prema unutarislamskom dijalogu. Uz pomoć ove studije, mogu komunicirati i međudjelovati s nemuslimanima.

Definicija ekumenizma i analiza njegovog historijskog značaja

Muslimani koji se suprotstavljaju međuvjerskom dijalogu često kažu da je ekumenizam zabranjen. Ali, šta je ekumenizam? Riječ ekumenizam potječe od grčke riječi *oikos* (kuća, domaćinstvo).³² On podrazumijeva pojam jedinstva, okupljanja ljudi kao da su jedna porodica. Osim toga, riječ ekumenizam može se koristiti i u prvobitnom značenju jednog unutarreligijskog fenomena kojim se rješavaju unutrašnje podjele unutar neke religijske, etničke ili druge grupe i njeni pripadnici povezuju; on nije nužno iz kršćanskog konteksta. Kako ćemo vidjeti, ovaj izvorno sekularni termin kasnije se odnosio na kršćanski pokret za ujedinjenje različitih protestantskih denominacija.

32 Vidjeti www.carthage.edu/augustine/index.php?page_id=6/ i www.sofn.org.uk/Conferences/lg96conf.html. Riječ ekonomija vodi porijeklo od iste grčke riječi: *oikonimia* = upravljanje domaćinstvom.

Grupa muslimana u Rochesteru diskutirala je o ekumenizmu i čitala o njemu u kršćanskom kontekstu, kako je predstavljen u knjizi Michaela Molloya *Doživjeti svjetske religije*.³³ Međutim, dok ne pročitaju cijelo poglavlje, oni koji se protive ekumenizmu reći će: „Vidite. Kažemo vam da je ekumenizam kršćanski.“ Drugi će se ubaciti riječima: „Hajde da pročitamo cijelo poglavlje, a onda počnemo diskusiju o ekumenizmu otovrenog uma.“ Sljedeći odlomak sumira Molloyevu diskusiju o ekumenizmu:

Nakon reformacije i renesanse,³⁴ kršćanski se svijet oštro podijelio. Različite denominacije jedna su drugu nazivale pobunjenicima i nevjernicima (*kafirima*). Vatikan je odbacio protestantske crkve kao „pobunjeničke“, pa, stoga, nevjerničke. Protestantske crkve iste su optužbe upućivale katolicima. Osim toga, protestantske denominacije bile su jednako neprijateljski nastrojene i jedna prema drugoj. A onda, tokom vremena, glavna struja protestantskih denominacija odlučila se na dijalog jedna s drugom, kako bi našle zajedničko tlo i smanjile napetosti, te izgradile međusobne odnose. Ovaj pokret postat će poznat pod imenom kršćanski ekumenski (porodičnog jedinstva) pokret.

Ovaj pokret, koji glavninu kršćanskih grupa smatra dijelom jedne „kuće“, podstiče dijalog u svrhu razumijevanja i izgradnje odnosa. Najpoznatija kršćanska ekumenska organizacija jeste Svjetski savjet crkava (WCC), koji je ponikao iz Engleske crkve. Iako pravoslavne i rimokatoličke crkve u početku nisu bile dio ove organizacije, ekumenizam se, u teškim vremenima ujedinjujući crkve u porodicu, pokazao kao jedan od Božijih darova kršćanstvu: on im pomaže da se razumiju, poštuju i grade odnose jedna s drugom. Prepoznavši koristi ovog dijaloga, danas skoro sve crkve glavne struje, uključujući Pravoslavnu i Rimokatoličku, donekle učestvuju u Svjetskom savjetu crkava.

33 Michael Molloy, *Experiencing the World's Religions* (Europe: McGraw-Hill, 2006).

34 Reformacija i renesansa paralelni su pokreti u Zapadnoj Evropi. Reformacija je podržala protestantski pokret, a renesansa utrla put odvajanju crkve od države.

Nakon što su čitali Molloyevu knjigu, oni muslimani koji preferiraju unutarvjerski i međuvjerski dijalog započeli su diskusiju riječima: „Pogledajmo muslimanski svijet; kako je oštro podijeljen religijskim raskolima. Odnosi između različitih škola muslimanskog mišljenja, a posebno između sunija i šiija, na niskom su stupnju. Zar ne možemo nešto naučiti iz kršćanskog ekumenizma za dobrobit islamskog ummeta? Zašto ne bismo ponovo započeli unutarmuslimanski dijalog, da bismo gradili i obnovljali muslimansko jedinstvo? Kur'an i Sunnet poučavaju muslimane da žive zajedno u toleranciji, da se poštuju kao braća i sestre – a pogledajte kako smo žestoko podijeljeni danas.“

Drugim riječima, muslimani koji su za unutarvjerski i međuvjerski dijalog odmah su shvatili da ekumenizam ima i šire značenje, izvan ograničenog kršćanskog smisla, i iz tog šireg značenja muslimani i druge grupe koje muče bolne podjele – mogu izvući koristi za sebe. Do ovakvog shvatanja protivnici međuvjerskog dijaloga dolaze teže i sporije. Važno je imati na umu da su mnogi protivnici zapravo iskreni muslimani. Njihov otpor ne proistječe iz manjka pameti, već iz straha, koji štetno djeluje na svakoga.

Naprimjer, kada govore o velikoj potrebi za unutarmuslimanskim dijalogom, neki protivnici međuvjerskog dijaloga zapravo tuguju zbog muslimanskih podjela, pa razmekšaju i najtvrdja srca. Ali, nespoznanja traju i traju. Sa suzama u očima, jedan je protivnik rekao: „Mi smo protiv učešća muslimana u ekumenskom dijalogu.“ Odgovorili su mu: „Ali, mi muslimani ne učestvujemo u ekumenskom dijalogu sa kršćanima i unutar kršćanskog značenja tog pojma. Mi sa kršćanima i drugima učestvujemo u međuvjerskom (međureligijskom) dijalogu.“ I dalje nesiguran, pitao je: „Ali, zar to nije jedno te isto?“ Rečeno mu je da nije, ako se ima na umu da se ekumenizam uglavnom odnosi na unutarkršćanski dijalog, dok se međuvjerski dijalog obično koristi za dijalog između religija. Na tom mjestu diskusija je prestala, i svi su se saglasili da se opet okupe i raspravljaju o pitanju

međuvjerskog dijaloga. (Trebalo napomenuti da se danas često koristi izraz „međuvjerski“ umjesto ispravnog termina „međureligijski“, što uvećava zabunu i nesporazume.)³⁵

Da li međuvjerski dijalog znači stvaranje jedne religije?

Muslimani imaju i druge strahove, a jedan od njih je da su nemuslimanski učesnici u međuvjerskom dijalogu zapravo misionari koji prikupljaju informacije i stječu uvid da bi poboljšali svoj rad na evangelizaciji i preobraćanju muslimana. Iako neki misionari možda i imaju ovaj motiv, treba znati da je to kao povratno paljenje. Naprimjer, jedan misionar koji je stekao iznimno znanje o islamu, prije nego što je preobratio ijednog muslimana, shvatio je da je on taj koji je preobraćen – u islam!

Drugi strah jeste da će iz tih djelovanja nastati nova, razvodnjena „abrahamska“ religija, nešto što podsjeća na Akbarov sinkretički *dini-ilahi* (božanska vjera). Akbar (1542–1602), treći mogulski sultan Indije,³⁶ težio je jedinstvu religija i obuhvatio mnoge od njih stvarajući jednu novu – *dini-ilahi* – spajajući islam, brahmanizam, kršćanstvo i zoroastrizam. Iako je imao dobre veze s

35 Ian R. K. Paisley, *A Concise Guide to Bible Christianity and Romanism* (Belfast: European Institute of Protestant Studies, 2000). Dostupno online na www.ianpaisley.org/article.asp?bible17.htm#229.

36 „Rođen je u Umerkotu, Sind (danas u Pakistanu), kao sin sultana Humejuna i prijestolje naslijedio u dobi od 13 godina. Prvo je vladao regent Bajram Kan, koji je uspio povratiti veći dio teritorije koju su uzurpirali po smrti njegovog oca. Međutim, 1560. Akbar je preuzeo vlast. Uvidjevši da je prihvatanje hinduista i saradnja s njima od suštinske važnosti za vladavinu nad bilo kakvim indijskim carstvom, stekao je lojalnost radžputa, najratobornijih Hindusa, pametno spajajući toleranciju, darežljivost i silu; sâm se oženio dvjema radžputskim princezama. Kada je tako osigurao lojalnost Hindusa, širio je svoje carstvo osvajanjem, sve dok se nije prostiralo od Afganistana do Bengalskog zaljeva i od Himalaja do rijeke Godavari. Akbarovo najviše postignuće jeste uspostava učinkovitog administrativnog sistema, koji je držao carstvo na okupu i stimulirao trgovinu i ekonomski razvoj.“ David Nicolle, *Mughul India 1504-1761* (Essex, UK: Osprey Publishing, 1993).

učenjacima svih vjera, ova nova religija nije zaživjela u narodu. Neki muslimani, posebno oni iz Južne Azije, suprotstavljaju se međuvjerskom dijalogu upravo zbog ovog historijskog događaja. Podržavaju izgradnju dobrih i prijateljskih odnosa s nemuslimanima, ali ne i lično učešće u bilo kakvom međuvjerskom dijalogu.

Kada se muslimani okupe da razgovaraju o međuvjerskom dijalogu, često ih sputavaju kontroverze. Na sastanku jedne muslimanske zajednice, održanom u jednoj njujorškoj džamiji, sa ciljem da se procijene njeni unutarmuslimanski i međuvjerski programi, neki je čovjek tvrdio da međuvjerski program daje kršćanima priliku da uče o islamu i da to znanje koriste da preobraćaju muslimane. Drugi su rekli da ti programi treba da se realiziraju samo u crkvama. Ali, među ostalima je bilo mnogo onih koji su rekli da je važno održavati takve sastanke i na muslimanskim mjestima, kako bi se nemuslimani obrazovali o islamu ili barem kako bi odbacili zablude o muslimanima.

Rasprava je poprimila specifičan oblik kada je jedna kršćanska misionarska škola iz New Yorka poslala svoje učenike na čas o islamu, održan u džamiji. Neki glasniji protivnici tvrdili su da ovi učenici dolaze da poboljšaju svoja misionarska umijeća. Ipak, drugi su smatrali da su učenici došli da dobiju tačne informacije o islamu. Niko ne zna, objašnjavali su, čija će se srca okrenuti.

Do podjele mišljenja došlo je ovako: zagovornici međuvjerskog dijaloga rekli su da Kur'an to naređuje; protivnici su to nazvali činom nevjerovanja (*kufir*). A protivljenje može biti zastrašujuće. Jednom, kada su obznanili početak programa međuvjerskog dijaloga u nekoj džamiji u Kairu, začuli su se povici: „Kufir, kufir!“ Ovakve reakcije ušutkaju imame i onda oni nerado učestvuju u ovim dijalozima. Zbog takvih slučajeva stvara se neravnoteža na dijaloškim skupovima. Ako uz njih nisu imami, laici muslimani ostaju sami u dijalogu sa vrlo obrazovanim rabinima i svećenicima. Bez učešća imama, dijalog ne može podstaći povjerenje ni na jednoj strani. Druge vjerske vođe pozdravljaju

učešće imama. Zapravo, u onim gradovima gdje su imami u dijalogu, međuvjersko djelovanje učinkovitije je i cjenjenije.

Posljednji razlog koji navode oni koji se protive međuvjerskom dijalogu jeste da se zbog njega, navodno, zamućuju ili miješaju bogoštovne prakse. Ovog se straha, pak, možemo lahko riješiti tako što će se na početku učesnicima reći da će posmatrati čin bogoštovlja drugih religija, a ne učestvovati u njemu. Baš kao što je svako dobrodošao da gleda namaz muslimana, muslimani su dobrodošli da posmatraju kršćanske i jevrejske molitvene službe (a ne da učestvuju u njima). Kada su u Rochesteru muslimani izrazili brigu zbog ovog miješanja, partneri u dijalogu složili su se oko principa odvojenih molitvi. Imami su, stoga, mogli učestvovati u dijalogu čiste savjesti, uvjerivši se da će različite mirovne aktivnosti u dijalogu biti produktivnije i korisnije za muslimanske interese.

Ključna tačka ovdje jeste da međuvjerski dijalog nije namijenjen ujedinjavanju religija. Muslimani učesnici u dijalogu ne treba da se toga boje. Kada su Mekanci pitali Poslanika da ih pusti da štiju svoja božanstva jedne godine, a Allaha druge, Allah je objavio: *Vama vaša vjera, meni moja* (109:6). Kur'an se zalaže za slobodu religije i bogoštovlja.

Iz svega rečenog, očigledno je da imami ne treba da oklijevaju da uzmu učešća u međuvjerskom dijalogu. Naprotiv, njihovo učešće pomoći će i njihovim zajednicama, džematima, da prevladaju strahove i razmisle o mogućim prednostima. U međuvjerskom dijalogu riječ je o slobodi i poštovanju za svaku religiju, kao i o izgradnji mostova kako bi se smanjile tenzije i mržnja između sljedbenika različitih religija. Religije su Božiji dar, dat da donese mir, a ne mržnju, čovječanstvu. Religije mogu živjeti u miru samo kroz organizirano djelovanje ka razumijevanju, uzajamnom poštovanju i izgradnji dobrih odnosa.

Izazovi: pojava radikalnog evangelizma

Prije međuvjerskog susreta s različitim kršćanskim grupama, neki muslimani, učesnici u dijalogu, izrazili su zabrinutost, uvjereni da su svi kršćani angažirani u agresivnoj evangelizaciji i da nemaju poštovanja prema islamu kao religiji. U sljedećem odjeljku pokušat ćemo razbiti ove zablude dajući više detalja o onim kršćanskim evangelističkim grupama koje su iskazale antagonističke stavove, kao i o onim kršćanskim grupama i denominacijama koje se žestoko suprotstavljaju takvim strategijama.

Kršćanski evangelizam^{37*} vrlo je složen pokret unutar protestantizma. Neki elementi unutar pokreta zapravo su vrlo progresivni. Međutim, agresivno, fundamentalističko krilo iznenada je počelo jačati od 1970-ih, a otkako je počeo rat u Iraku, još je ojačalo i vrši utjecaj i na druge kršćanske sekte.³⁸ Ekstremni radikalni i fundamentalistički evangelizam, kakav se može vidjeti u Indoneziji, Africi, a sada i u Sjedinjenim Državama, podstiče razdor između sebe i drugih kršćanskih denominacija, kao i drugih religija. Koristi se nepoštenim taktikama. Strateški postavljeni tajni misionari ciljaju i na druge kršćanske denominacije i muslimanske zajednice. Ismijavanje drugih religija uobičajena je strategija.

37 * Evangelizam se ne smije poistovjećivati s evangelizacijom. *Prim. prev.*

38 „Evangelistička denominacija pojavila se 1920. S naglaskom na Bibliji, s konzervativnim programom moralnog djelovanja, pripadnici ove denominacije sve su brojniji. Korijeni aktuelnog radikalnog fundamentalističkog pokreta vide su u raspravi fundamentalista i modernista, vođenoj početkom 20. stoljeća. Fundamentalisti su se opirali liberalnom, odnosno modernom pokretu u kršćanstvu koji je nastojao pomiriti nauku i religiju i koji je koristio historijske i arheološke podatke da tumači Bibliju. Evangelisti su, u svojim reakcijama, naglašavali: nadahnuće i autoritet Svetog pisma (a ponekad i njegovu nepogrešivost); da je Isusa rodila djevica i druga čuda; božansku prirodu Kristovu i njegovo tjelesno uskrsnuće kao doslovni historijski događaj; Kristovu iskupljujuću smrt; te doslovno značenje predstojećeg Drugog Kristovog dolaska” (Mary Pat Fisher, *Living Religions*, 6. izd. [New Jersey: Prentice Hall, 2005], str. 349). Mora se naglasiti da nisu svi evangelisti radikalni fundamentalisti, da su mnogi umjereni i svesrdno angažirani u međuvjerskom dijalogu. Evangelisti o kojima ovdje govorimo pripadnici su krajnje desnog radikalnog fundamentalističkog krila, koji su uzurpirali kršćanstvo, baš kao što su neki radikalni muslimani uzurpirali islam.

Riječi mržnje koje su se nekada koristile u kršćanskim crkvama, uperene protiv drugih kršćanskih crkava, danas se koriste protiv drugih religija, posebno protiv islama. Ovo ponašanje ekstremno je prisutno u konzervativnim evangelističkim crkvama, koje ne toleriraju čak ni druge kršćanske denominacije, manje radikalne od njih. Ne čudi onda što tako omalovažavaju islam.

Skorašnji primjer takve netrpeljivosti jeste znak, vidljiv s autoputa, postavljen ispred jedne baptističke crkve u Sjevernoj Karolini: „*Koran* treba baciti u toalet.“ Prema članku Joshua Humphiesa u novinama *Daily Courier* iz Rutherforda, Sjeverna Karolina, od 24. maja 2005:

Pastor ne samo da je odbio da se izvini, već je dao izjavu u kojoj tvrdi da je znak sasvim prikladan. „Ja vjerujem da je to jedan iskaz kojim se potvrđuju riječi Božije i da je ona (Biblija) iznad svega, te da bilo koja druga vjerska knjiga koja ne naučava da je Krist spasitelj i gospodar, o čemu 66 knjiga Biblije poučava – pogrešna“, rekao je pastor. „Znao sam da će šta god odlučimo staviti na znak, biti ljudi koji se s tim ne slažu, a da će biti i onih koji se slažu, i mi smo jednostavno odlučili da branimo ono što je ispravno. Naša uvjerenja jesu uvjerenja kršćanske, ili protestantske ili baptističke crkve – naravno, mi nemamo vjere osim Biblije – ali imamo baptističku vjeru i poruku koja kaže da treba da se držimo 66 knjiga Biblije i automatski otpišemo svaku drugu knjigu izvan njih koja tvrdi da zna Božiji put ili da predstavlja Božije riječi i da uklonimo sve ljude s puta pravednika našeg svjetonazora, onog šta mi smatramo da je Božija riječ.“

Kada su pastora pitali da li je, prije nego što će postaviti znak, uzeo u obzir moguće negativne posljedice ili da bi neki ljudi mogli biti povrijeđeni, rekao je da se nadao takvom ishodu. „Pa, razmišljao sam o tome i rekao – možda će neki biti uvrijeđeni, ali kako ja gledam na to, Isus je rekao svojim sljedbenicima da se ne žaloste ako ih svijet mrzi, jer je svijet prvo njega mrzio“, rekao je pastor. „Ako se zalažemo za ono što je ispravno, za Božiju riječ i za kršćanstvo, onda će nas svijet osuđivati, tako da sam, čim su mi se požalili rekao: ‘Pa, neki su ljuti, neki uvrijeđeni, dakle, mora da smo uradili nešto dobro.’“

Jedan znak da je evangelizam sve moćniji jeste to što sve više koristi internet od 11. septembra naovamo. U proteklih četiri godine svjedočili smo „internetskom ratu“ u kojem su učestvovali i sekularisti i radikalni fundamentalistički evangelisti protiv muslimana u organiziranim i neformalnim forumima (npr. u sobama za čavrljanje [*chatrooms*] o islamu na *Yahoou*). Naprimjer, jedan samoproklamirani evangelist predstavljao se kao vrlo dobro obrazovan u islamu, urduu i arapskom. Vodio je jednu kršćansku radiomrežu u Jugoistočnoj Aziji i neprekidno šikanirao i ponižavao islam i Poslanika, a isticao fundamentalistička evangelistička uvjerenja. Na sličan način se, u međusobnoj netrpeljivosti, angažiraju i neke muslimanske i jevrejske organizacije. Međutim, na mnogim drugim platformama, zaista se uspostavlja dijalog i postoje dokazi transformativne i dostojanstvene komunikacije.

Općenito, radikalni evangelistički pokret danas je prisutan širom Sjedinjenih Država i drugdje u svijetu, preko štampanih i elektronskih medija, što je okolnost koja jača njihov program preobraćanja i kršćana i nekršćana u njihova vjerovanja. Njihovi članovi, da bi podržali taj program, ulažu ogromna sredstva u medije i u obuku i podsticanje harizmatičnih govornika. Međutim, nisu svi evangelisti radikalni. Zapravo, mnogi od njih ozbiljno su i iskreno uključeni u međuvjerski dijalog. Ipak, glavna struja abrahamskih religija morala bi biti smjelila i otvorenije ukazivati na opasnosti bilo kakvog religijskog radikalizma. Ova odgovornost ne može se izbjegavati, jer i Stari i Novi zavjet, kao Kur'an, govore o tome da je Abraham / Ibrahim predano i iskreno radio za mir. Takav rad dužnost je svih nas.

Hrabro djelovanje za mir u konačnici će osloboditi muslimane iz mučne situacije u kojoj se nalaze. Zbog ratova u Iraku i Afganistanu, neprekidnih prijetnji upućivanih Iranu, te zbog napada u Madridu 2004. i Londonu 2005, mnogi muslimani na Zapadu žive u strahu. Oni znaju da su neke vladine agencije i ultrakonzervativne kršćanske grupe neprijateljski nastrojene prema

njima. Jačanje međuvjerskog djelovanja i uključivanje u lokalne političke procese dvije su djelotvorne mogućnosti da muslimani pobjegnu od svojih strahova, da se bore protiv predrasuda i islamofobije i da žive u miru s drugima.

Historija Jevreja poslije Drugog svjetskog rata na Zapadu pruža dobar model za takav preokret sudbine. Ovi Jevreji, koji su prošli mnoga iskušenja koja muslimani danas doživljavaju, postali su aktivni učesnici u ekumenskom dijalogu i prije nego što je međuvjerski dijalog i došao na scenu. Rabini su aktivno gradili međuvjerske odnose, a jevrejska zajednica donirala novac da podstakne međuvjerski dijalog. Danas, Jevreji pojedinci i jevrejske organizacije značajno finansiraju međuvjerski dijalog, a rabini ili istaknuti pripadnici jevrejske zajednice uvijek su prisutni na međuvjerskim skupovima. Na mnogim tim skupovima, jevrejski učesnik dobrovoljno će voditi zapisnik ili volonterski obavljati administrativne poslove. Jevreji učestvuju i u političkom procesu i imaju svoje zastupnike i u američkom Zastupničkom domu i u Senatu. Oni vrijedno rade da umreže različite grupe i naprave pozitivne promjene koje će štititi njihove interese.³⁹ Ukratko, prihvatili su međuvjerski dijalog, uspješno se integrirali u glavne društvene tokove i stekli poštovanje, ne ugrožavajući vlastita religijska uvjerenja.

Podrška međuvjerskom dijalogu

Podrška međuvjerskom dijalogu raste širom svijeta. Međunarodna međuvjerska konferencija, održana u Madridu 2008, koju je finansirala Saudijska Arabija, i međuvjerske konferencije održane

39 Neki lideri Jevreja imali su direktnog pozitivnog upliva i na američku muslimansku zajednicu. Komisija za unapređenje razumijevanja između Jevreja i muslimana finansirala je javni seminar o jevrejskoj i muslimanskoj migraciji u SAD. Jevrejski govornik održao je jedno iznimno poučno predavanje o tome sa čime su se Jevreji suočavali kada su pristigli ovdje i kako su morali vrijedno raditi da nađu mjesto u jednom kontekstu koji je već bio pun predrasuda.

u Kataru, Kairu, Islamabadu, Istanbulu, Džakarti i drugim muslimanskim gradovima, daju podršku muslimanima i stvaraju pozitivnu sliku o njima. U januaru 2002, na Međureligijskom samitu u Aleksandriji, potpisana je Prva aleksandrijska deklaracija. Ova konferencija bila je prekretnica i rezultat je zajedničkih konsultacija barem osamnaesterice jevrejskih, kršćanskih i muslimanskih učenjaka i vjerskih vođa iz svete zemlje. Ova konferencija održana je u Aleksandriji, u Egiptu, a jedan od domaćina bio je veliki imam Univerziteta al-Azhar. (Cijeli tekst deklaracije dat je u Dodatku I).

Slično jačanje podrške međuvjerskom dijalogu moglo se vidjeti na američkim i evropskim institucijama visokog obrazovanja. Nekoliko američkih i drugih univerziteta proširili su svoje nastavne planove i programe, tako da sada obuhvataju i islamske studije, komparativno s drugim religijskim i međuvjerskim studijama. Američki univerzitet u Washingtonu, Centar za muslimansko-kršćansko razumijevanje Univerziteta Georgetown i Institut Kroc na Univerzitetu Notre Dame, da spomenemo samo neke, lideri su u islamskom pristupu izgradnji mira, pravde i dijaloga u međuvjerskom kontekstu. Drugi lideri jesu Macdonaldov centar za studije islama i kršćansko-muslimanskih odnosa na Sjemeništu Hartford, te odnedavno, i Nazareth College u Rochesteru, koji je osnovao Centar za međuvjerske studije i dijalog (Center for Interfaith Studies and Dialogue, CISD). Ovaj centar organizirao je međuvjersku konferenciju o razumijevanju na nacionalnom nivou, 11–13. aprila 2010. Konferencija je odaslala pozitivnu sliku o muslimanima, između ostalog. Podrška koju koledž ima od poslovne zajednice Rochestera, predvođene Brianom i Jean Hickey, i od Međunarodnog instituta za islamsku misao (IIIT) u Herndonu, Virginia, omogućila je da CISD bude prepoznat i priznat i na američkom nacionalnom nivou i na internacionalnom nivou, kao ugledni međuvjerski centar za dijalog. Ciljevi Centra jesu razvoj vještina kojima će se pojasniti i poboljšati komunikacija među pojedincima i u zajednici, u pitanjima re-

ligije, vjere i duhovnosti; pomoć razumijevanju vjera pojedinaca i zajednice; uspostava adekvatnih metodologija da se ostvare takvi ciljevi; i razvijanje sposobnosti življenja u pluralističkom svijetu. CISD nastoji izraditi istraživačke alate, razviti znanja i vještine koje će koristiti svakome; osmisliti okruženje povoljno za razumijevanje različitih religija; i prenijeti vještine potrebne ljudima da žive jedni s drugima u miru i pravdi.

Muslimanska zajednica, relativno nova, ali koja na Zapadu sve brže raste, na ove pozitivne promjene u visokom obrazovanju trebalo bi da reagira spremno. Kako bi osigurala sigurno mjesto za sebe, treba biti spremna da se suoči sa specifičnim izazovima i iskušenjima. Za opstanak ove religijske manjine od suštinske su važnosti četiri aktivnosti: čuvanje jedinstva, dok gradi dobre odnose s drugim religijama; proaktivno rješavanje izazova; učešće u političkim procesima i njegovanje jakih obrazovnih programa islamskih studija unutar konteksta pluralističkog društva (oba unutar građanskog društva i institucija visokog obrazovanja).

Neke ključne tačke ovog poglavlja

- Međuvjerski dijalog podrazumijeva izgradnju mostova između različitih religijskih grupa, u svrhu unapređenja poštovanja, tolerancije i mirnog zajedničkog življenja.
- Međuvjerski dijalog nije ekumenizam, već dijalog između različitih religija.
- Ekumenizam poučava muslimane da jačaju unutarmuslimanski dijalog kako bi dostojanstveno rješavali unutarmuslimanske razlike.
- Cilj međuvjerskog dijaloga nije stvaranje neke građanske religije, već stvaranje atmosfere poštovanja za svaku religiju.
- Međuvjerski dijalog od suštinske je važnosti za sprečavanje širenja religijskog radikalizma.

- Međuvjerski dijalog štiti prava religijskih manjina.
- Učešće imama u međuvjerskom dijalogu od suštinskog je značaja za adekvatno vođenje, obrazovanje i uklanjanje zabluda.

Pitanja za diskusiju

1. Imate li saznanja o bilo kakvom unutarmuslimanskom dijalogu? Ako imate, navedite gdje se dijalog odvija i objasnite njegov utjecaj na odnose između različitih muslimanskih grupa.
2. Znete li ijedan kur'anski ajet ili hadis, osim onih o kojima je već diskutirano, koji muslimani koriste da bi se suprotstavljali međuvjerskom dijalogu? Ako znate, objasnite kako se on pogrešno tumači.
3. Akbarova nastojanja da uspostavi jedinstvenu religiju svojih podanika poznata su u Južnoj Aziji. Znete li nekog drugog muslimanskog lidera ili mislioca koji je poduzeo neki takav poduhvat?
4. Da li biste se pridružili nekoj grupi za međuvjerski dijalog ako biste bili pozvani? Ako biste, zašto, ako ne, zašto ne biste?

II. Smjernice za unutarvjerski i međuvjerski dijalog

Razlike među ljudima, pripadali oni jednoj ili različitim religijama, prirodne su. Ali se, ipak, ove razlike često negiraju. Naprimjer, jednog imama u New Yorku pitali su da sastavi vijeće imama u svom gradu kako bi rješavali razlike među muslimanima u pitanjima od značaja za tu zajednicu. On je to odbio, rekavši da „nije potrebno“. Zbog međusobnih razlika, muslimani u toj zajednici i dalje su se dijelili. Čak i kada se prizna da postoje unutar-muslimanske razlike, oklijeva se da se one rješavaju. Kada je Muhammad Shafiq predstavljao svoj rad o međuvjerskom dijalogu na obrazovnoj konferenciji koju je organizirala ISNA u Chicagu 2006, postavljali su mu pitanja i o unutarvjerskom dijalogu. On je ustvrdio da je unutarvjerski dijalog čak i teži od međuvjerskog.

Ovakvi anegdotski dokazi ukazuju na to da muslimanski lideri smatraju unutarvjerski dijalog i teže ostvarivim od međuvjerskog. Općenito, većina imama i muslimanskih vođa nemaju obuku iz pravila ponašanja u unutarvjerskom dijalogu, a lideri drugih vjera već su dugo angažirani u ovoj vrsti dijaloga, pa, stoga, mnogo otvoreniji i da slušaju i da uče. Kroz prakticiranje dijaloških tehnika u tim unutrašnjim i vanjskim razgovorima, njihovo je samopouzdanje poraslo.

Razvoj osnovnih umijeća potrebnih za uspješan dijalog i komunikaciju može imati pozitivan učinak na muslimanske zajednice, posebno na Zapadu. Nedostatak takvih vještina važan je razlog nestabilnosti i lošeg upravljanja u mnogim džamijama. Lideri mnogih džamija mogu biti dobri radnici, ali imaju malo iskustva u upravljanju, dijalogu i rješavanju konflikata. Mnogi od njih još uvijek vjeruju u strategiju „smirivanja autoritetom“ i prakticiraju je. Zbog toga se smatra da su džamije i druge muslimanske institucije koje kontrolira jedna osoba stabilnije od onih koje vodi zajednica.⁴⁰

Međutim, kada se živi u zapadnom kontekstu, međuvjerski dijalog postaje neophodan, a unutarmuslimanski dijalog čak i suštinski važan za bolje razumijevanje među muslimanima. Unutaryjerski dijalog može biti učinkovit pokretač izgradnje muslimanske solidarnosti i jedinstva, posebno u pitanjima koja se moraju rješavati žrtvovanjem vremena i resursa. Slaba zajednica ne može davati i stoga ostaje u poziciji da stalno prima. Kao što je Poslanik rekao, ruka koja daje uvijek je bolja od ruke koja prima.⁴¹ Iako zajednica može biti mala, bolja organizacija omogućit će da učinkovitije pomaže. Bolje organizirana muslimanska zajednica uvijek će biti poštovanija i utjecajnija u međuvjerskom dijalogu nego ona neorganizirana.

Ne treba osporavati vrijednost takvog dijaloga i prakse neophodne da se on ojača. Napokon, Kur'an podstiče razlike u mišljenju kod pripadnika iste zajednice i između ljudi koji slijede različite religije. Religijske slobode, u pogledu prakticiranja i

40 Muhammad Shafiq je napravio istraživanje u nekoliko džamija i institucija koje vode pojedinci i nekoliko džamija i institucija koje vode organizacije u zajednici. Njegovo istraživanje otkriva da one institucije koje vodi autoritativni pojedinac imaju manje problema od onih kojima se upravlja na drugi način. U onim džamijama koje vodi zajednica, onome koji propituje autoritet džamije jednostavno se kaže da ode ako nije zadovoljan. Jedno manje istraživanje među imamima ukazuje da oni ne vole raditi u džamijama kojima upravlja zajednica; preferiraju da to sami čine.

41 *Sahih Buhari*, „Kitab ez-zekat“, Bab la sadeka ‘illa ‘an zahr gina.

vjerovanja, zajamčene su u islamu. Kur'an traži od ljudi da poštuju uvjerenja drugih i da žive u miru. Prije islama, Jevreji i kršćani u Arabiji i u Rimskom Carstvu bili su neprijatelji. Jedva da su tolerirali jedni druge, a progoni u ime religije bili su uobičajeni. Kada je Allah odabrao Muhammeda za Svog poslanika 610. g. n. e. i počeo mu objavljivati Kur'an, date su smjernice za mirni suživot i dijalog. Svaki dijalog, bio on između pojedinaca, zajednica ili religija, treba pronaći Poslanikov lijepi način i etiku neslaganja kakva je iznesena u Kur'anu, te esenciju dijaloga iz koje se može izvesti uputstvo koje važi za danas.

Osnovni principi

Sljedeći principi dio su tehnika obuke buđenja svijesti i stvaranja etosa u zajednici o tome kako se ponašati, graditi odnose i kako diskutirati o zajedništvu i razlikama u jednoj srdačnoj atmosferi.⁴² Slijede principi koji će pomoći njegovanju mira i razumijevanja, kao i zajedničkog življenja.

Kontrola nad nefsom (željama, unutrašnjim jastvom, egom). Kontrolirati *nefs* vrlo je važan zahtjev i u unutarvjerskom i u međuvjerskom dijalogu. *Nefs* tjera ljude da idu za vlastitim interesom i prestižom, udobnošću i novcem, višim statusom u društvu, a po cijenu islamskih principa. Slijedenje *nefsa* je *heva* (želja, požuda). Kur'an strogo osuđuje one koji se povode za *hevom*

42 Studije sura el-Hudžurat, Lukman, el-Furkan i et-Tirmizijevo djelo *eš-Šema'il el-Muhammedije* o Poslanikovom sunnetu dosta bi pomogli izradi jednog obuhvatnog popisa lijepog ponašanja i manira. U svom djelu *Nenasilje i izgradnja mira u islamu [Nonviolence and Peacebuilding in Islam* (Gainesville: University Press of Florida, 2003)] Abu-Nimr je identificirao druge glavne islamske vrijednosti koje podupiru dijalog i mir, a među njima su strpljenje, jednakopravnost, simetrija, ravnoteža (kao način učenja koji dovodi do djelovanja), dobra djela, služenje zajednici (uključujući i volonterski rad), empatija, pravičnost i pravda, traženje znanja, izgradnja mira, solidarnost, svetost ljudskog života i univerzalnost.

(2:120). Ko slijedi *hevu*, slijedi Šejtana, a Šejtan je čovjekov najgori neprijatelj (Kur'an, 17:53; 7:22; 12:5). Šejtanov je posao da pred čovjeka postavlja stvari tako da ga privlače.

Srdačnost i strpljenje. Poslanik je *evse' en-nas sadren* (najsrdačniji među ljudima). Ko predvodi neku muslimansku zajednicu ili propovijeda riječi Božije, često će čuti uvrede, teške riječi, lažne optužbe, može biti čak i progonjen. Strpljenje je od krajnje važnosti u takvim prilikama. Muhammed nikada nije pokazivao da je ozlojeđen ili bijesan, već je sve teškoće podnosio strpljivo i istrajno.

Univerzalan po karakteru. Jedan musliman koji vodi unutarvjerski ili međuvjerski dijalog mora se suzdržati od plemenskih ili nacionalističkih težnji. Tribalizam i nacionalizam neprijatelji su islama i muslimana. Poslanik Muhammed bio je iznad tribalizma i etnocentričnosti i to je donijelo taj golemi uspjeh njegovoj misiji islama. Islam ne spori činjenicu da se ljudi rađaju u porodicama, da su podijeljeni na etnicitete i nacije. Islam nikada nije pokušao eliminirati plemena i narode. To što je toliko muslimana Turaka, Perzijanaca, Indijaca, Malajaca i mnogih afričkih plemena, toliko nearapa muslimana, dokaz je islamskog stava prihvatanja. Čuvali su se njihovi jezici i kulture. Čuvali su se njihovi historijski dokumenti i podsticala istraživanja u oblasti njihove kulture.

Ne podizati glas. Kur'an zabranjuje podizanje glasa na skupovima i u dijalogu. Ebu Bekr i Omer jednom su zagalamili na nekom skupu u Poslanikovom prisustvu, a Kur'an je opomenuo i njih i druge:

O, vjernici! Ne dižite svoje glasove iznad Poslanikovog i ne razgovarajte glasno s njim, kao što glasno razgovarate jedan s drugim, da ne bi bila poništena vaša djela, a da vi to ne opazite. Znajte, oni koji utišaju svoje glasove pred Božijim Vjerovjesnikom jesu oni čija je srca Bog kušao i [otvorio] da Ga budu svjesna; njih čeka oprost i nagrada velika. (49:2-3)

Govoriti blago. Kada je Allah tražio od Musaa i Haruna da pozovu faraona u islam, rekao im je da govore polahko i smireno: *Pa mu blagim riječima govorite, ne bi li razmislio ili se [barem] zabrinuo* (20:44).

*Biti učtiv i blag i izbjegavati grubost.*⁴³ Poslanik Muhammed bio je poznat po svojoj učtivosti: *Jer, ti si zaista najljepše naravi* (68:4). Allah hvali njegovu učtivost i blagost: *A Božijom milošću ti si [Poslaniče] blag prema svojim sljedbenicima; da si grub ili teška srca, pobjegli bi od tebe. Zato im praštaj i moli se da im bude oprošteno. I savjetuj se s njima u pitanjima općeg dobra; a kada odlučiš djelovati, pouzdaj se u Boga; jer, uistinu, Bog voli one koji se uzdaju u Njega* (3:159).

Obuzdavati bijes i opraštati. To što se tokom dijaloga koriste uvredljive riječi često je posljedica napetosti. Kur'an savjetuje muslimane da pređu preko toga i opraštaju zarad općeg dobra ljudi: *Oni koji daju [na Njegovom putu] i u vrijeme obilja i u vrijeme oskudice, koji obuzdavaju svoju srdžbu i opraštaju bližnjima – Bog voli one koji dobra djela čine* (3:134).

Ne govoriti loše o drugima ili o njihovoj religiji. Kur'an kaže: *Ne grdite one kojima se, umjesto Bogu, oni klanjaju, da ne bi i oni, iz inata i iz neznanja, grdili Boga: jer, Mi smo, zaista, svakoj zajednici lijepim predstavili njihove postupke. S vremenom se oni moraju vratiti svome Gospodaru: a On će ih obavijestiti o onome što su radili* (6:108). Govorite samo o svojoj religiji, i na taj način izbjegavajte direktnu kritiku drugih zajednica ili njihovih religija: ovo je od suštinske važnosti za izbjegavanje sukoba. Dijalog se ne može ostvariti ako učesnici počnu kritizirati jedni druge, budući da takav pristup uvijek izaziva ljutnju, podstiče odbrambene mehanizme i emocije, te vodi u konflikt.

43 Biti učitivog držanja i blag veliki je izazov u materijalističkim i individualističkim društvima. Na jednoj konferenciji 2006. lider jedne zajednice rekao nam je da kad u njegovu džamiju uđu neki ljudi, drugi izađu. „Oni uvijek izgledaju ljutito. Nikad nema osmijeha na njihovom licu. Mnogi muslimani ne dolaze u mesdžid zbog njih.“ Imama smo savjetovali da neprekidno drži zavove o lijepom ponašanju (*edeb*) i islamskim vrlinama učitivosti i ljubaznog osmijeha.

Poštovanje prema svetim tekstovima. Kur'an s poštovanjem govori o Tori / Tevratu i Evanđelju / Indžilu: *Uistinu, Mi smo objavili Tevrat, u kojemu je uputstvo i svjetlo...* (5:44). U jednom drugom ajetu stoji: *I poslali smo Isaa, Merjeminog sina, da ide stopama ranijih [poslanika] i potvrdi istinu koja je u Tevratu bila; a njemu smo dali Indžil, u kojem je bilo uputstvo i svjetlo, da potvrdi istinu u Tevratu, kao uputstvo i opomenu onima koji su Boga svjesni* (5:46).

Poštovanje prema svim poslanicima i osnivačima vjere. Kur'an traži od vjernika da poštuju sve poslanike. Kada spomene ime nekog poslanika, muslimana je dužan da kaže „mir neka je na njega“. O Mojsiju / Musau Kur'an kaže: *O, Musa! Ja sam te uzdigao iznad svih ljudi time što sam ti povjerio poruku i govorom Svojim: drži se, stoga, onog čime sam te udostojio i budi među zahvalnima!* (7:144).

Poštovanje prema bogomoljama: Kur'an nalaže da se bogomolje poštuju i čuvaju i kaže: „...Jer, da Bog nije omogućio ljudima da se brane jedni od drugih, manastiri i crkve i singagoge i džamije – u kojima se mnogo veliča ime Božije – sigurno bi do sada bili porušeni. A Bog će sigurno pomoći onoga koji pomaže Njegovu vjeru: jer, uistinu, Bog je silni i svemoćni“ (22:40).

Strpljenje. Strpljenje je izuzetna vrlina, jer je *Allah uz one koji strpljivo istrajavaju*, kako je rečeno na mnogo mjesta u Kur'anu. Međuvjerski dijalog nije lahak. S takvim razlikama među ljudima, koji imaju mnoga različita mišljenja, sigurno će se dešavati da pojedinci naiđu na stavove koji im se ne sviđaju. Strpljenje je od velike koristi u takvim situacijama.

Jednako i humano postupanje. Kur'an se zalaže za jednakopravnost svih rasa i slijep je za rase, jer su pred Bogom svi ljudi jednaki. Muslimani koji učestvuju u međuvjerskom dijalogu treba da se odnose prema svim ljudima s jednakim poštovanjem i dostojanstveno. Drugim riječima, ponašaj se prema drugima onako kako bi volio da se drugi ponašaju prema tebi. Poslanik

kaže da vjernik treba željeti svojoj braći i sestrama ono što bi volio sebi. Ako se prakticira poslanička tradicija, dobije se bolja atmosfera.

Smiješiti se blago i ne smijati se glasno. Poslanik bi se blago osmjehivao i nije se glasno smijao.⁴⁴ Tokom dijaloga izbjegavajte izraze dosade ili nezainteresiranosti; umjesto toga, lice treba da bude vedro. Poslanik je govorio: „Osmijeh koji uputiš svom bratu je sadaka“⁴⁵ i „Donijeti osmijeh na lice drugog jeste milosrđe.“⁴⁶

Pomno slušati kada neko govori. Slušati pomno i posvetiti pažnju sagovorniku od ključne je važnosti za dijalog i lijepo ponašanje (*edeb*), što sljedeći hadis i ilustrira: Neki je čovjek došao do Poslanika i počeo mu nešto govoriti netom prije nego što će Poslanik početi namaz. Poslanik je pažljivo slušao, kao da ovaj čovjek govori nešto vrlo važno, sve dok ovaj nije završio.⁴⁷

Važno je razumjeti kulturne manifestacije u tome kako ljudi posvećuju pažnju jedan drugome. Naprimjer, muslimane uče da obore pogled (Kur'an, 24:30) kada razgovaraju s osobom suprotnog spola, što je običaj koji se na Zapadu smatra uvredljivim. Naprimjer, jednom se neka nemuslimanka požalila jednom imamu da muslimani nikada ne gledaju u nju kada im se obraća. Mislila je da su oni rasisti, zato što su okretali lice od nje ili obarali pogled. Bila je zahvalna imamu što joj je objasnio o čemu se radi. Na Zapadu, za stvaranje boljih poslovnih odnosa, preporučljivo je gledati pripadnike suprotnog spola direktno ali ipak smjerno. Ovo pitanje može se tumačiti kao kategorija kulturnih vrijednosti (*'urf*), koja je sastavni dio Šerijata.

44 *Sunen et-Tirmizi*, „O Poslanikovojoj veselosti“, Poglavlje o vrlinama, hadis 3642.

45 *Sunen et-Tirmizi*, „O činjenju dobra“, Knjiga o dobročinstvu i održavanju rodbinskih veza, hadis 1956.

46 Muhammed ibn Isa et-Tirmizi, „Poglavlje o Poslanikovom lijepom govoru“, *eš-Šema'il el-Muhammedijje*.

47 Muhammed ibn Abdullah el-Katib et-Tabrizi, „Edeb el-Mufrad“, *Miškāt el-mesahib*.

Biti budan u javnosti. Muslimani koji učestvuju u međuvjerskom dijalogu treba da budu budni, zainteresirani, a ne samo da izgledaju tako – ne smiju biti licemjeri – što je teška, ali nužna duhovna praksa. Licemjerno je pretvarati se da nekoga slušate, dok vam zapravo misli lutaju. Naravno, vanjsko ponašanje je važno, ali ono mora biti iskreno. Naprimjer, Poslanik nije volio kada se u javnosti zijeva i obuzdavao je i vlastito zijevanje i tražio i od drugih da se obuzdaju ili barem da stavljaju ruku na usta dok zijevaju, te da obuzdaju i bučno zijevanje.⁴⁸

Dati drugima priliku da govore. Treba govoriti *in medias res* (u središte stvari), kratko i tražiti dopuštenje za govor, jer tako je i Poslanik činio.⁴⁹ Ne treba prekidati druge dok govore, jer je to znak nepoštivanja i krši norme uljudnog ophođenja.

Biti spreman pomoći i dobrovoljno raditi za zajednicu. Dobrovoljni rad u svrhu pomoći onima u nedaći, siromašnim, bolesnim ili starim, te humanost općenito sržni su elementi islamskog učenja. Umrežavanje i uključivanje u građansko društvo koristi islamu i omogućuje dalje međudjelovanje za dijalog. [*Samo*] *Bogu se klanjajte i nikog Mu ravnim ne smatrajte, nipošto! Roditeljima dobro činite, i rođacima, i siročadi, i komšijama bližnjim i komšijama daljnjim, i prijateljima i putnicima namjernicima...* (Kur'an, 4:36). Ovo podrazumijeva svakovrsni dobrovoljni rad, posvećivanje vremena i davanje novca, te pomaganje svakom dijelu čovječanstva.

Biti tačan. Tačnost je dio islama, pošto se djela bogoštovlja (*ibadet*) moraju obavljati u određeno vrijeme: *A kada molitvu završite, spominjite Boga – stojeći, sjedeći i ležeći; i kada ste sigurni, obavljajte molitve u potpunosti. Uistinu, svim vjernicima je sveta dužnost vezana uz određeno vrijeme [dana] (4:103).*

Odijevati se čisto i uredno. Poslanik je rekao da je čistoća pola vjere muslimana.⁵⁰ Allah je naredio Poslaniku da odjeću

48 *Sahih el-Buhari*, „Poglavlje o kihanju i zijevanju“, Knjiga o *edebu*, hadis 6223.

49 *Sahih el-Buhari*, „Poglavlje o Poslanikovom karakteru“, Knjiga o podvizima, hadis 3375.

50 *Sahih Muslim*, „Poglavlje o vrlinama abdesta“, Knjiga o čišćenju tijela.

drži čistom: *O, ti, umotani! Ustani i opominji! I veličaj svoga Gospodara! I očisti se iznutra!* (74:1–4).

Poslanik je bio čist i uredan i tražio je i od drugih da budu takvi. Jednom je rekao: „Ko ima kosu neka je pazi.“⁵¹ Također je govorio da je čistoća pola vjere.⁵² U drugom hadisu, on muslimanima govori da je ovih deset navika važno za ljudsku prirodu (*fitra*): podrezivati brkove, puštati bradu, koristiti misvak (četkicu za zube), prati nozdrve vodom, rezati nokte, prati šake i stopala, uklanjati dlake ispod pazuha, prati stidna mjesta vodom. Prema prenosiocu, deseta bi morala biti ispiranje usta.⁵³

Presudno za sve navedeno jeste imati na umu da drugi mogu svakog muslimana posmatrati kao predstavnika islama i Poslanikovih učenja. U urednoj odjeći, u pažljivosti i učtivosti ogledaju se islamski principi i atributi.

Lijepo ponašanje i uljudnost osnovni su uvjeti međuvjerskog dijaloga. Leonard Swidler (Univerzitet Temple, Odsjek za studije religije) opsežno je pisao o principima međuvjerskog dijaloga, koje on naziva „zapovijedima“. One su sažete u nastavku.⁵⁴ Treba napomenuti da ove „zapovijedi“ nisu u konfliktu s islamskim učenjima, već potvrđuju iskaze iz Kur'ana i Sunneta:

1. svrha dijaloga jeste učenje i stjecanje znanja;
2. učesnici treba da se angažiraju u dijalogu unutar svake religijske zajednice i s drugim religijskim zajednicama; to se treba odvijati simultano;
3. učesnici treba da budu poštteni, iskreni i željni učenja, da poštuju druge;
4. ne treba upoređivati ideale s praksom partnera u dijalogu, već naše ideale s idealima drugih, a praksu s praksom drugih;

51 *Sunen Ebu Davud*, „Poglavlje o njegovanju kose“, Knjiga o češljanju kose.

52 Et-Tabrizi, *Miškat el-mesabih*, Kitab et-tahare, vol. 1, hadis 281.

53 Et-Tabrizi, *Miškat el-mesabih*, „Poglavlje o misvaku (četkici za zube)“, Kitab et-tahare, hadis 378.

54 Profesor Leonard Swidler s Univerziteta Temple izdvaja deset principa u svom djelu „Šta je dijalog?“, dostupno online na www.theamericanmuslim.org.

5. svi partneri u dijalogu imaju pravo da definiraju svoja uvjerenja i religiju; ostali mogu samo opisati kako to izgleda posmatrano izvana;
6. učesnici treba da otklone svoje predrasude kako bi druge slušali otvoreno i iskreno;
7. dijalog se vodi samo među jednakima; stoga, ne pokušavajte dominirati ili druge tretirati kao inferiorne;
8. dijalog se mora voditi u atmosferi uzajamnog povjerenja;
9. učesnici u dijalogu moraju pokazati spremnost da kritički razmišljaju o sebi i o vlastitoj religijskoj tradiciji i
10. učesnici u dijalogu trebalo bi da pokušaju razumjeti tradiciju drugih iz njihove perspektive.

Ismail R. al-Faruqi,⁵⁵ s muslimanskog stajališta, naglašava da se dijalog ne smije izopačiti u propagandu, pranje mozga ili misio-narsko djelovanje. U međuvjerskom dijalogu, a posebno u teološkom dijalogu, učesnici se moraju pridržavati sljedećih pravila:

- Nijedan religijski iskaz nije iznad kritike: poput Swidlera, al-Faruqi naglašava da niko ne smije imati autoritet ušutkivanja drugog. Božanska objava je autoritativna, ne autoritarna. Ljudsko razumijevanje objave mora se zasnivati na racionalnom argumentu i logičkom tumačenju. Ne smije biti neshvatljivo, iracionalno, ezoterijsko ili tajnovito.
- Mora postojati unutrašnja dosljednost: svaki diskurs treba biti razumljiv, ne paradoksalan. Paradoks je legitiman onda kada se ne nameće kao konačna istina. Inače, takav diskurs neće biti razumljiv.

55 Ismail al-Faruqi i Leonard Swidler bili su kolege na Odsjeku za religiju Univerziteta Temple i bili aktivno uključeni u međuvjerski dijalog. Mohamad Shafiq imao je privilegiju da bude al-Faruqijev student i on je objavio *Razvoj islamske misli u Sjevernoj Americi: Fokus na Ismailu R. Faruqiju* [*The Growth of Islamic Thought in North America: Focus on Ismail R. Faruqi*] (Beltsville, MD: Amana Publication, 1994), da oda počast učiteljevom životu i djelu.

- Govornici se moraju držati valjanog historijskog stajališta: dijalog mora uzeti u obzir religijsku historiju i kontekst. Povijest se ne može posmatrati kao nešto izlišno, jer njeno pravo razumijevanje vodi ka uspješnom dijalogu.
- Mora postojati sklad s realnosti: dijalog će biti bolji ako se u obzir uzimaju fizičke, etičke i religijske predispozicije učesnika, kao i stvarnost u kojoj oni žive. Svaki učesnik mora biti u stanju iskazati svoju konkretnu realnost.
- Interpretacija svetog teksta ne smije se apsolutizirati: sve religije manifestiraju raznolikost mišljenja o tome kako pristupiti religijskim tekstovima. Zbog toga već stoljećima postoje rasprave i sporenja. Kada se uzmu u obzir sve ove mnogostruke interpretacije, mora se dopustiti veliki stupanj slobode. Ova sloboda osigurava najveću moguću toleranciju za formuliranje aktuelnih kontekstualnih pitanja.

Dijalog se treba voditi u oblastima u kojima postoji velika mogućnost uspjeha, kao što su etičke dužnosti: Učesnici mogu naglasiti da se uzajamno razumijevanje može postići u etičkim, moralnim, porodičnim pitanjima i pitanjima društvene pravde u službi čovječanstva, bez obzira na teološke razlike koje su nastale unutar islama i kršćanstva i između njih.⁵⁶ Richard Landau nabraja nekoliko drugih tačaka:⁵⁷

- koristiti kreativnu imaginaciju i osjetljivost za ljude;
- sve religijske grupe koje učestvuju treba da se uključe i u početno planiranje;

56 Gornji popis prerađena je verzija iz al-Faruqijevog djela *Islam i druge vjere* [*Islam and Other Faiths*], Ataullah Siddiqui (ur.) (UK: The Islamic Foundation in association with the International Institute of Islamic Thought, 1998), str. 250-258.

57 Richard Landau, „What the world needs to know about interfaith dialogue“, *Beliefnet*, 2001, www.beliefnet.com/90/story.

- ne treba prvo obrađivati najteže razlike; umjesto toga, treba početi sa sličnostima kako bi se izgradilo povjerenje i uzajamno poštovanje;
- kada se porede ideali, ne učimo ih da bismo pobijedili, jer je želja za pobjedom poraz svrhe dijaloga i
- voditi dijalog kao dvosmjernu komunikaciju, ne dozvoljavajući nijednom pojedincu ili grupi da dominira.

Možemo dodati da je učešće u međuvjerskom dijalogu najbolji način da se upoznaju ljudi drugih religija i tradicija. Međutim, s obzirom na to da međuvjerski dijalog nije jednostavan, trebalo bi da svaki učesnik dosta toga nauči o drugim religijama i prije nego što se angažira u ovoj aktivnosti. Treba imati na umu još neke osnovne norme i principe dijaloga, kao što su:

- pošteno govoriti: kada se govori za drugu vjeru ili o njoj, treba da se govori tako da pripadnici te religije potvrde izrečeno kao tačno;
- izražavati naklonost: treba iskreno nastojati cijeniti ono čime je neka religija privukla svoje sljedbenike, razumjeti njeno značenje i funkcije i kako je to za njih smisljeno;
- izbjegavati zloupotrebu svetog teksta: niko ne smije koristiti vlastitu religiju da drugu religiju odbaci kao nevažecu;
- biti otvoren za izazove i postavljati ih: svaki učesnik treba biti otvoren za sve sugestije i spreman da prihvatiti kolektivno mišljenje koje protivrječi mišljenju bilo kog učesnika;
- ne osuđivati ili voditi debatu: dijalog nije debata i neće se uspostaviti nikakav dijalog ako ijedna strana nastoji osuditi drugu;
- iskazivati reciprocitet: svaka strana treba primjenjivati na sebe isti onaj kriterij koji primjenjuje na druge;

- ne postavljati preduvjete: insistiranje na preduvjetima obično poništava svrhu dijaloga;
- čuvati se generalizacija: generalizacije zamagljuju nejasnoće unutar religija i razlike među njima;
- prihvatiti da postoje područja neslaganja iskreno i otvoreno: ne biti osjetljiv na uvrede i ne uvrijediti se olahko važno je u samodiscipliniranju kod rješavanja spornih pitanja;
- izbjegavati selektivno korištenje svetog teksta, tradicije i historije: uobičajena greška jeste izvlačenje ajeta ili redaka o nasilju iz religijskog teksta a da se ne uzme u obzir cijela slika;
- izbjegavati pretpostavku konsenzusa: učesnici ne smiju pretpostaviti da se oko svakog pitanja mogu složiti konsenzusom; Svaka religija ima svoje prioritete;
- naglasiti da mudrost nije vlasništvo nekog konkretnog vjernika: svaka religija blagoslovljena je mnogim mudrim i poštovanim sljedbenicima; nijedna religija nema monopol na takve ljude.⁵⁸

Nivoi međuvjerskog dijaloga

Kada govorimo o međuvjerskom dijalogu, općenito podrazumijevamo dijalog između religijskih zajednica koji se vodi u svrhu razumijevanja religije onog drugog i izgradnje mostova ka pluralističkom i miroljubivom društvu. Međutim, više je različitih nivoa i formi međuvjerskog dijaloga. Od suštinske je važnosti razjasniti termine na samom početku: bilateralni dijalog jeste dijalog između dviju religija, dok multilateralni dijalog podrazumijeva tri ili više religija.

58 Richard Landau, „What the world needs to know about interfaith dialogue“, *Beliefnet*, 2001, www.beliefnet.com/90/story.

Nivo međuvjerskog dijaloga razlikuje se u zavisnosti od mjesta u kojem se odvija: u univerzitetskim kampusima u formi raznih studentskih aktivnosti, unutar formalnih institucija između učenjaka ili vjerskih vođa, ili u formi multigeneracijske kulturne razmjene koja podrazumijeva i neki zajednički obrok kao društvenu dijalošku formu međuvjerske izgradnje mira. Primjeri različitih nivoa dijaloga jesu teološke diskusije, društvena razmjena (međuvjerski izlet ili ručak), društveno djelovanje, obrazovna razmjena, partnerska razmjena, razmjena studenata i kulturna razmjena.

Kada se biraju učesnici i teme, važno je odrediti na kojem će se konkretnom nivou dijalog voditi. Oni koji planiraju dijalog mogu izbjeći nepotrebne zabune i razočarenja, te stvoriti uvjete za bolji rezultat time što će povećati znanje, svijest i osjetljivost učesnika za predviđenu vrstu dijaloga, prilagoditi očekivanja nivou razumijevanja i razjasniti razloge pokretanja dijaloga.

Ko su potencijalni učesnici takvih događaja? Ovo pitanje mora se pažljivo razmotriti, posebno kada se radi o grupnoj raznolikosti. Neki inženjer koji nije islamski učenjak mogao bi se osjećati neugodno u formalno postavljenoj teološkoj i filozofskoj diskusiji s islamskim, kršćanskim i jevrejskim učenjacima, posebno ako dijalog prevazilazi njegovo obrazovanje i iskustvo. Međutim, učesnici se ne smiju kruto društveno kategorizirati. Naprimjer, kada se organizira dijalog u kojem će učestvovati i muškarci i žene, ne smije se pretpostaviti kako se samo muškarci bave teološkom razmjenom, a kako ženama bolje ide partnerstvo ili društveni aktivizam. Može postojati, a i ne mora, preplitanje među različitim učesnicima, ovisno o nivou dijaloške aktivnosti i posebnim talentima učesnika.

Učesnici mogu biti iz različitih društvenih kategorija: samo muškarci, samo žene, i muškarci i žene, različiti skupovi mladih ljudi, studenata, vjerskih lidera, učenjaka, religioznih ljudi svih vjera. Dobar ishod ovisi o njihovoj sposobnosti da funkcioniraju

adekvatno za određeni nivo dijaloga. Međutim, bez obzira na nivo, za sve je karakteristično da imaju jedan glavni interes: međuvjerski dijalog vodi se u svrhu uzajamnog razumijevanja i izgradnje mira i to nije nikakva politička, društvena ili teološka debata. (Debata je sasvim drugačiji način komuniciranja).

Dijalog religija. Kada ljudi razmišljaju o međuvjerskom dijalogu, obično zamišljaju dijalog između laika sljedbenika različitih religija. Takav dijalog obično je usredotočen na organiziranje i unapređenje različitih međuvjerskih djelatnosti: multigeneracijske religijsko-kulturne razmjene, političkih mirnih i nenasilnih demonstracija ili akcija, diskusija o globalnoj etici, planiranja skupova za organiziranje humanitarne pomoći.

Ili, mogu uzeti učešća u onome što, na prvi pogled, izgleda kao „jednostavniji“ zadatak, kao što su religijsko-društvene aktivnosti (npr. međuvjerska okupljanja na nekom obroku – ručku, iftaru, itd. – ili dijalog u „dnevnoj sobi“, uključujući posjete bogomoljama u svrhu boljeg razumijevanja religije drugog). Ne treba potcjenjivati snagu takvih aktivnosti. Kroz takve partnerske programe, stranci postaju prijatelji. Vijeće za američko-islamske odnose (CAIR), Islamsko društvo Sjeverne Amerike (ISNA), Islamski krug Sjeverne Amerike (ICNA), Muslimansko-američko društvo (MAS), Muslimanska misija i mnoge druge muslimanske organizacije ozbiljno uzimaju i poduzimaju takve aktivnosti. One finansiraju otvorene kuće, izlete itd., i prisustvuju tim i drugim aktivnostima gdje se zajedničko učešće smatra prvim neophodnim korakom ka boljem razumijevanju drugih religija.

U Rochesteru se ova okupljanja, posebno među pripadnicima abrahamskih vjera, nazivaju „duhovna putovanja“. Islamski centar Rochestera (ICR) obično je domaćin takvih putovanja i obezbjeđuje hranu i osvježanje kada nemuslimani dolaze u posjetu i uče o islamu. U takvim prilikama diskusiju vodi imam ili vođa zajednice koji ima adekvatno znanje o islamu i jasno razumije međuvjerski dijalog.

Mora se paziti da određeni muslimani razumiju o kakvom je događaju riječ. Naprimjer, jednom je neki musliman vikao na imama i izazivački ga pitao koliko je posjetilaca preobratio. Imam je morao strpljivo objašnjavati da cilj posjete nije preobraćanje, već izgradnja boljih odnosa. Morao je razjasniti da međuvjerski dijalog razbija česte stereotipe o muslimanima i nudi nemuslimanima prostor da razmišljaju o dobroti islama. To ne znači da je konverzija nemoguća, to samo znači da konverzija nije, sama po sebi, dio međuvjerskog dijaloga. Ako posjetilac želi naučiti nešto više o islamu, dobro je pružiti mu odgovarajuće uputstvo.

Dijalog između vjerskih lidera. Dijalog među vjerskim liderima u porastu je, širom svijeta, budući da oni traže nova rješenja za sve veće podjele među ljudima općenito i posebno među sljedbenicima religija, kako među sljedbenicima jedne religije, tako i između sljedbenika različitih religija. Ovisno o ličnoj posvećenosti lidera, njegovo / njeno učešće i vođstvo mogu podstaći više međuvjerskog dijaloga. Teme dijaloga razlikuju se, međutim, lideri se obično usredsređuju na religijsko razumijevanje i društvenu razmjenu.

Međuvjerski dijalog između lidera i učenjaka može se odvijati formalno, neformalno ili sponatano, ovisno o odabiru formata. Format može obuhvatati konferencije, radionice ili rad u malim grupama (oboje vodi moderator), simpozijume (skupovi stručnjaka koji diskutiraju o različitim mišljenjima o nekoj konkretnoj temi), seminare (predavanja nakon kojih slijedi interaktivni dijalog u kojem učesnici dijele iskustva) i forume (okupljanja sa ciljem diskutiranja o općim pitanjima i interesima), ali nije ograničen na njih.

Međuvjerski forum Rochestera dao je jedan model međuvjerskog dijaloga za primjer. Aktivni članovi jesu vjerske vođe koji predstavljaju vlastite religije. (Laici obično nisu uključeni u ove forume). Obično su uključene dvadeset i dvije religijske grupe. U aktuelnom međuvjerskom dijalogu formirane su komisije, Komisija za kršćansko-muslimanske odnose (CCMR) i Komisija

za jevrejsko-muslimansko razumijevanje (CJMU). Jedna srodna grupa, Muslimansko-katolički savez (MCA), proizvod je jednog historijskog dogovora između gradskih džamija i Rimokatoličke dijeceze Rochestera.

Iako ćemo ovu vrstu dijaloga kasnije detaljnije opisati, ovdje treba da istaknemo da je on posebno izazovan za muslimansku zajednicu. Kršćanski i jevrejski vjerski službenici koji učestvuju u ovoj vrsti dijaloga vrlo su obrazovani. Kada nemaju kvalifikovanih imama, u takvom dijalogu muslimani ne mogu imati ozbiljan utjecaj. Čak i ako se može naći vrlo kvalifikovan imam, tu je još uvijek jezička barijera. Ako je takav slučaj, onda najupućeniji (u islamu) imamov zamjenik treba predstavljati zajednicu. Međutim, iznad svega, ova vrsta dijaloga zahtijeva opsežnu pripremu za dublje istraživanje međuvjerskog razumijevanja. Sagovornici moraju biti sposobni da razborito diskutiraju o društvenim pitanjima i djelovanju, moraju biti dobro upućeni u aktuelna zbivanja i cijeniti važnost neprekidnog umrežavanja i izgradnje veza sa širom zajednicom. Imami, kao predstavnici zajednice, vrše važan zadatak za ummet time što se kao jednaki uključuju i u nedijaloške događaje kao što su konferencije za štampu, prezentacije i konferencije, posebno one koje se bave planiranjem u zajednici, reakcijama na aktuelne događaje i upravljanjem krizom.

Na širem planu, uključivši mnogo različitih učesnika, Nacionalna katedrala u Washingtonu (D. C.) godinama je bila domaćin mnogih međuvjerskih aktivnosti, u kojima su učestvovali i muslimanski vjerski lideri, učenjaci i svjetovanjci. Organizatori takvih događaja uspješno su integrirali sve učesnike na različitim platformama, čime su otvarali prostor i za formalni i za neformalni dijalog.⁵⁹

ISNA je međuvjerski dijalog uvrstila u svoju misiju i osnovala jedan liderski forum, koji, između ostalog, obučava imame za međuvjersko djelovanje. Slično, Institut Salam, u saradnji s ISNA-om, prihvatio se organizacije Konferencije o izgradnji mira, pravde i me-

59 Washington National Cathedral, Massachusetts and Wisconsin Aveues, NW, Washington DC 20016-5098.

đuvjerskog dijaloga (vidjeti više detalja o Mreži za mir muslimana, pravdu i međuvjerski dijalog na internet-stranici Instituta Salam).

Drugi vrijedni primjeri dijaloga između religijskih lidera⁶⁰

Na Bliskom istoku, organizacija Svećenici za mir okuplja rabine, svećenike, pastore i imame iz Izraela i Zapadne obale na zajedničko djelovanje i svjedočenje za mir i pravdu u regiji.

Kraljevski institut za međuvjerske studije (Amman, Jordan) održava dijaloške skupove i seminare u cilju boljih odnosa između svećenstva i pripadnika abrahamskih vjera.

U južnoj Indiji, Vijeće milosti (Council of Grace) okuplja hinduiste, kršćane, muslimane, Sikhe i đainiste, kako bi rješavali konfliktne situacije u zajednici.

U Pacifičkoj regiji, organizacija Međuvjersko traganje (Interfaith Search) okuplja predstavnike mnogih religija sa Fidžija kako bi našli put za prevazilaženje predrasuda i unapređenje uzajamnog poštovanja.

Međuvjerski dijalog o teološkim pitanjima. Ova vrsta dijaloga vodi se na fakultetima. Naprimjer, dr. Ismail R. al-Faruqi, jedan od začetnika međuvjerskog dijaloga, učestvovao je u takvim aktivnostima krajem 1970-ih i početkom 1980-ih.⁶¹ Plod ove aktivnosti

60 Svjetski savjet crkava (WCC), Interreligious Relations and Dialogue, World Council of Churches, 150 Route de Ferney, P. O. Box 2100, 1211 Geneva 2, Switzerland, www.oikoumene.org/en/home.html i <http://www.oikoumene.org/en/programmes/interreligiousdialogue.html>.

61 Ismail Raji al-Faruqi (1921-1986) rođen je u Jaffi, Palestina. Bio je istaknuti palestinsko-američki filozof i akademik, kao i uvaženi naučnik u području islama i komparativnih religija. Studirao je na Univerzitetu el-Ezher (Kairo) i poučavao na Univerzitetu McGill (Montreal), Centralnom institutu za islamska istraživanja (Karachi), Univerzitetu Temple (Philadelphia) i nekoliko sjevernoameričkih univerziteta. Autor je više od stotinu članaka i 25 knjiga, a 1981. je s Tahom Jabirom al-Alwanijem, dr. Abdul Hamidom Abu Sulaymanom, Anwarom Ibrahimom i drugima osnovao Međunarodni institut za islamsku misao (IIIT).

jeste dragocjena literatura o međuvjerskim pitanjima. Sve veći interes i sve veće opredjeljenje brojnih kolega i instituta za međuvjerske studije kao predmet izučavanja oživjeli su dijalog u akademskim krugovima. Naprimjer, nedavno je Nazareth College u Rochesteru osnovao Centar za međuvjerske studije i dijalog (CISD). Institut za mir i pravdu Salam i Bogoslovija Fuller rade zajedno na izgradnji odgovarajućih struktura. Univerzitet Notre Dame, Institute Kroc i Centar za muslimansko-kršćansko razumijevanje Univerziteta Georgetown – svi oni planiraju osnivanje centara za međuvjerski teološki dijalog.

Duhovni dijalog. U duhovni dijalog, zvani i „dijalog religijskog iskustva“, često su uključeni raznovrsni učesnici. Ovaj, više filozofski dijalog, odvija se tako što ljudi koji su sigurni u vlastita religijska uvjerenja i tradiciju prenose svoje priče i doživljaje i dijele svoja duhovna iskustva (npr. njihovo iskustvo molitve ili lični dijalog ili iskustvo s Bogom). U konačnici, ova forma dijaloga vjerovatno najviše transformira sve učesnike, bez obzira na broj obuhvaćenih ljudi. Grupe koje se usredotoče na ovakav dijalog često posjećuju bogomolje kako bi ojačale svoje duhovno iskustvo. Duhovni dijalog uobičajen je po cijelim Sjedinjenim Državama.

Drugi nivoi međuvjerskog dijaloga i učesnika

Svaka forma dijaloga trebalo bi da se koncentrira, prije svega, na kontakt čovjeka sa čovjekom i interakciju koju odlikuje pomno slušanje i duboko razumijevanje. Prvi korak takvog jednog poduhvata bio bi odbacivanje prethodnih mišljenja i stavova o „drugome“. U svom djelu *Šta svijet treba znati o međuvjerskom dijalogu*, Richard Landau usredotočuje se na ovu temu i podstiče sve učesnike da „vide druge kao ‚ljude‘, a ne simbole ili čak tipove“.

Da sumiramo: ako se postavi pitanje ko može učestvovati, odgovor je, očigledno, svako ko to želi. Ključ uspješnog međuvjerskog dijaloga jeste uklopiti nivo razumijevanja učesnika s njihovim očekivanjima (naprimjer, da li se učesnik želi uključiti u partnerstvo u zajednici ili u teološke forme dijaloga). Adekvatno poklapanje učesnika i vrste dijaloga osigurava simetriju i ravnotežu potrebnu za uspjeh. Osim toga, pošto se održivi dijalog odvija tokom dužeg perioda, važno je odrediti nivo opredijeljenosti učesnika i u skladu s tim prilagoditi karakter dijaloga.

Međuvjerski savez [The Interfaith Alliance]. Međuvjerski savez grupa je religijskih zajednica udruženih u borbi za zajedničke društvene, političke, ekonomske ili obrazovne ciljeve. Ovi savezi koriste različite forme dijaloga o raznim temama ili pitanjima, u težnji da naprave temeljitu promjenu u nekoj konkretnoj javnoj politici. The Interfaith Alliance, nacionalna organizacija s ograncima širom Sjedinjenih Država, posvećena je takvom radu.⁶² Međuvjerski savez Rochestera (TIAR) i tamošnji muslimani aktivno su uključeni u aktivnosti organizacije.

Stanište za čovječanstvo. Muslimani širom Sjedinjenih Država angažiraju se s nemuslimanima u izgradnji domova za organizaciju Stanište za čovječanstvo [Habitat for Humanity]. Članovi ove organizacije rade skupa na prikupljanju sredstava za obnovu kuća ili izgradnju novih za ugrožene i siromašne. Muslimanska zajednica Rochestera aktivno je uključena u realizaciju ovog programa, a angažirane su i muslimanske organizacije u Illinoisu, Michigenu, Kaliforniji i drugim državama.

The Hospitality Network. Ova međuvjerska mreža pruža privremeni smještaj, obično za sedam dana, porodicama bez doma. Crkve, džamije i sinagoge dobrovoljno primaju takve porodice.

Studentske zajednice. Studentski dijalog sve je prisutniji na američkim univerzitetima i u studentskim kampusima. Ovaj

62 Richard M. Landau, *What the World Needs to Know* (elektronsko izdanje, 2001), <http://www.how-to-succeed-at-interfaith-dialogue.com/>.

dijalog okuplja različite studentske grupe i stvara uvjete za zajedničke aktivnosti. Muslimanske zajednice trebalo bi da imenuju obučene imame koji bi upućivali muslimanske studente u vjerske poslove, savjetovanje i međuvjerski dijalog. Mnoga studentska muslimanska udruženja trebaju takvu vrstu pomoći. Na skupovima međuvjerskog dijaloga uočava se da su oni studenti koji više znaju o islamu i imaju određeno predznanje iz komparativnih religija osjetljiviji i za druge religije. Ovdje možemo naći organizacije kao što su Institut Abrahamove djece (CHAI) na Univerzitetu Virginia,⁶³ Centar za muslimansko-kršćansko razumijevanje na Univerzitetu Georgetown,⁶⁴ Studentski međuvjerski savjet na Univerzitetu Utah (SIFC-U),⁶⁵ Centar za međuvjersku službu i službu u zajednici Bunting Meyerhoff na Univerzitetu Johns Hopkins⁶⁶ i Međuvjerske zajednice ujedinjene za pravdu i mir (ICUJP) na Univerzitetu Južna Kalifornija.⁶⁷

Ženske organizacije za međuvjerski dijalog. Ženske grupe veoma su popularne. U mnogim gradovima i kampusima širom zemlje, muslimanke osnivaju grupe i angažiraju se kako u teološkom, tako i u društvenom dijalogu. Kao i druge slične grupe, sve muslimanke učesnice u dijalogu treba da imaju dobro znanje o islamu i drugim vjerama, kao i mentora ili imama koji im može pružiti podršku i voditi ih. Dobar primjer daje Washingtonska katedrala, gdje se podstiču rodne inicijative žena različitih vjera,

63 The Interfaith Alliance, 1331 H Street, NW Washington, DC 20005 (11th floor), www.interfaithalliance.org/site/pp.asp?c=8djJIWMCE&b=120694.

64 Children of Abraham Institute, c/o Prof Peter Ochs Dept. of Religious Studies, University of Virginia, Charlottesville, VA 22904-1026, <http://etext.virginia.edu/journas/abraham/about.html>.

65 Georgetown's Center for Muslim-Christian Understanding, Georgetown University, ICC 260, Washington, DC 20057, <http://cmcu.georgetown.edu>.

66 Student InterFaith Council, University of Utah (SIFC-U), 124 Lincoln Street, Salt Lake City, UT 84102, <http://utefaitb.blogspot.com/>.

67 Bunting Meyerhoff Interfaith and Community Service Center, Johns Hopkins University, 3400 North Charles Street, Baltimore, MD 21218, <http://web1.johnshopkins.edu/chaplain/index.php/interfaith-center.html>.

poznate kao „Sveti kružok [Sacred Circle]“. Druga inicijativa jeste Ženska međuvjerska akciona grupa Univerziteta Boston.⁶⁸

Grupe mladih. Među mladima, mladim Jevrejima, kršćanima i muslimanima, nastoje se oformiti grupe za međuvjerski dijalog. CISD ima godišnji ljetni program obuke mladih ljudi, bez obzira na njihovu religijsku pripadnost, za one koji su zainteresirani za međuvjerske aktivnosti.⁶⁹ NCCJ u Detroitu finansira dobar program poznat pod imenom Abrahamova djeca. U ime i s ciljem povratka tradicionalnim porodičnim vrijednostima, Abrahamova djeca uključuju mlade u međuvjerski dijalog.⁷⁰ Drugi primjer jeste Međuvjerski savez mladih Idahoa, koji se opisuje ovako: Međuvjerski savez mladih državni je međuvjerski projekt čiji je cilj okupiti mlade vjernike da: 1) dublje se povežu s onim dijelovima svoje vjerske tradicije koji podstiču društveno djelovanje; 2) uče da razumiju i poštuju druge vjerske tradicije i 3) donesu promjene u naše zajednice, državu i svijet kroz međuvjersku društvenu akciju. Organizaciju IYA predvode mladi u dobi od 15 do 25 godina i odrasli saradnici, predstavnici različitih vjerskih zajednica Idahoa.⁷¹ Dijalog nije ograničen na ove učesnike. Svi muslimani trebalo bi da učestvuju u međuvjerskom dijalogu kako bi doprinijeli raznovrsnijem predstavljanju islama u zajednici. Ovakav široki angažman pomoći će uklanjanju stereotipa i pogrešnih predstava te graditi jače i produktivnije građansko društvo.

68 Interfaith Communities United for Justice and Peace (ICUJP), University of Southern California, P. O. Box 483 Pasadena, CA 91102-0483, www.icujp.org.

69 Boston University Women's Interfaith Action Group, 735 Commonwealth Ave., Boston, MA 02215.

70 Za više informacija o programu, vidjeti: www.naz.edu/dept/cisd.

71 NCCJ Interfaith Partners and Pathways to Peace Foundation [Fondacija za međuvjersko partnerstvo i puteve ka miru Nacionalne konferencije za zajednicu i pravdu, bivša Nacionalna kršćansko-jevrejska konferencija], u saradnji s Mosaic Youth Theatre i Univerzitetom Michigan, The Arts of Citizenship Program „The Children of Abraham Project“.

Prijedlozi tema

Kako je već rečeno, dijalog ima različite forme i uključuje raznovrsne učesnike. Naravno, teme dijaloga odražavaju ovu raznovrsnost. Dijalog podrazumijeva komunikaciju između ljudi, sa svom složenosti koju takav jedan zadatak podrazumijeva. Iako se dijalog može razviti iz diskusije ili debate, on je, ipak, jedinstvena komunikacija, s vlastitim definicijama, smjernicama, mogućnostima i ishodima.

Međuvjerski dijalog može se voditi o različitim temama, ovisno o formi, kao i nivou interesovanja, razumijevanja i znanja učesnika. Naprimjer, društveno djelovanje plodna je i uobičajena tema, a može se odnositi na krivičnopravni sistem, ekonomsku pravdu, obrazovanje, ekološko pravo, rodnu jednakost, zdravlje, kulturna pitanja, globalni mir, mir i sigurnost, rasu i etničku pripadnost, te političko učešće.⁷² Dalje su dati prijedlozi nekih tema.

Pitanja vjere. Većina međuvjerskih dijaloga usredotočuje se na predstavljanje činjenica o nekoj religiji ljudima koji pripadaju drugim religijama. Moderator i prezentacije treba da budu lideri s predznanjem iz komparativne religije. Neke grupe koriste knjige ili filmove da informiraju druge grupe o konkretnoj religiji prije nego što uđu u bilo kakvu diskusiju, a onda slijedi vrijeme za pitanja i odgovore i, napokon, dijalog. Takav pristup pokazao se učinkovitim.

Pitanja od interesa za zajednicu. Ova pitanja mogu ići u spektru od nuklearnih, ekoloških ili ekonomskih pitanja na međunarodnoj ili u lokalnoj ravni, do pitanja koja se tiču obrazovanja, državnih službi ili prijevoza.

Društvena pravda i ljudska prava. Zaštita i unapređenje ljudskih prava još je jedan ljudski i religijski cilj. Muslimani treba da uzmu učešće u svim aktivnostima koje se tiču obrazovanja, aktivizma, lobiranja, reforme krivičnopravnog sistema, sprečavanja torture, rasnog profiliranja i drugih oblika diskriminacije. CAIR je predvodnik u ovim područjima.

72 The Interfaith Alliance of Idaho, www.idahodesigns.net/tiaidaho/currentprograms.htm.

Religija i rasa. Rasna jednakost može biti tema kojoj muslimani mogu dati posebno veliki doprinos, naglašavajući da se islam zalaže za jednakost svih rasa i zabranjuje rasizam. Važno je da muslimani rade i s manjinskim i s većinskim grupama na sprečavanju diskriminacije u obrazovanju, na radnom mjestu i u društvenom životu.

Rodna jednakost. Ovo je važna tema, jer mnogi nemuslimani na Zapadu, da i ne spominjemo ostatak svijeta, vjeruju da islam kao religija ugnjetava žene i uskraćuje im njihova prava. Ovu zablude moraju suzbijati učesnici u međuvjerskom dijaloškom procesu. Muslimani mogu naglasiti da se islam zalaže za zaštitu prava i žena i muškaraca. Kur'an i Sunnet zastupaju ova prava detaljno, naglašavajući islamsko shvatanje muških i ženskih komplementarnih – ali ne i jednakih – uloga. Važno je također objasniti razliku između kulturnih običaja i autentičnih islamskih učenja. Naprimjer, na Zapadu ljudi često misle da je ubistvo iz časti temeljno islamsko vjerovanje, a to je zapravo lokalni kulturni običaj. Međutim, tvrdnje o rodnoj jednakosti mogu pasti na neplodno tlo ukoliko i muslimanke nisu adekvatno zastupljene u dijalogu. Dijalog je aktivnost koja pruža jednake mogućnosti i tako ga moraju doživljavati svi učesnici.

Humanitarna pomoć. Mnogi međuvjerski susreti usredotočuju se na prikupljanje humanitarne pomoći za žrtve katastrofa. Pomoć siromašnim, starim i izbjeglicama tema je koja se često ponavlja u Kur'anu. Kur'an upućuje muslimane da aktivno učestvuju u međuvjerskim programima fokusiranim na obezbjeđivanje takve pomoći. Muslimani koji pomažu u javnim kuhinjama, utočištima, večernjim školama, „kućama na pola puta“ i klinikama izvršavaju naredbu da daju milostinju, što je jedan od pet islamskih stubova.⁷³ Zato u Muslimanskoj studentskoj asocijaciji Državnog univerziteta Middle Tennessee citiraju sljedeće kur'anske ajete i hadise kao podsticaj dobrotvornim akcijama: Poslanik je rekao „Čak je i osmjehnuti se svom bratu sadaka.“

73 Fellowship of Reconciliation, List of Social Action Issues, 521 N. Broadway, Nyack, New York 10960, www.forusa.org/programs/rej/socialagenda.html.

Poslanik je rekao i: „Svaki musliman dužan je podijeliti sadaku.“ A kada su ga pitali: „A šta ako nema ništa?“, Poslanik je odgovorio: „Zarađivat će svojim rukama, za svoje dobro, a onda od te zarade dijeliti sadaku.“ Drugovi su onda pitali: „A šta ako nije sposoban raditi?“, a Poslanik odgovori: „Pomoći će siromašnima i nevoljnicima.“ Drugovi su i dalje pitali: „A šta ako ni to ne može?“, a Poslanik je rekao: „Druge će podsticati da čine dobro.“ Drugovi su pitali: „A šta ako i to ne uradi?“, a Poslanik je rekao: „Trebalo se suzdržati od zla, jer mu je i to sadaka.“⁷⁴

Prava životinja i zaštita životne sredine. Mnoge grupe za dijalog zalažu se za prava životinja. Nažalost, mnogi učesnici, među kojima i neki muslimani, pretpostavljaju da islamska učenja ne podržavaju prava životinja i smatraju da je ova tema „lahka“ ili „ne baš ozbiljna“. Naprotiv, Poslanik je isticao da čovjek mora štiti sva stvorenja na Zemlji, podsjećajući na to da je čovjek namjesnik Božiji na Zemlji, da Šerijat nalaže da se životinje ubijaju humano (a ne bezobzirno) i samo za prehranu (ne i iz razonode, sporta). Ova zabrana ne podržava vegetarijanstvo ili zabranu klanja životinja; to je samo naredba da se životinje, kada ih ubijaju, moraju tretirati humano i s poštovanjem.

Poslanik je razjasnio da se taj humani tretman mora proširiti i na životinje koje neke kulture smatraju nečistima: Poslanik je svojim Drugovima ispričao ovu priču. Čovjek je pronašao psa kako dahće od žeđi, pa se spustio u bunar, napunio svoju cipelu vodom i dao psu da ugasi žeđ. Poslanik je rekao: „Allah je prema tom čovjeku bio milostiv i oprostio mu grijeh.“ Drugovi su upitali: „O, Allahov Vjerovjesniče, zar ćemo i zbog odnosa prema životinjama biti nagrađivani?“, a on odgovori: „Zbog svakog živog stvorenja (prema kojem dobro postupimo) bit ćemo nagrađeni.“⁷⁵ Mnogi kur’anski ajeti i hadisi potvrđuju da islam poziva na zaštitu okoliša i očuvanje prirodnih resursa. Muslimanima se

74 Mnogo je islamskih organizacija koje pružaju humanitarnu pomoć. Naprimjer, Islamic Relief, jedna od najvećih, aktivna je u više od 40 zemalja.

75 *Sahih el-Buhari*, „Kitab ez-zekat“, Bab ‘ala kulli muslim sadaka.

neprekidno govori da čuvaju i štite svoju životnu sredinu, svoju okoliš – i da ga nikada ne zloupotrebljavaju. Islam zabranjuje da se i u ratu uništavaju imanja, prirodni resursi i sredstva za život.

Škole i obrazovanje. Jednaka mogućnost obrazovanja pravo je svih ljudi. Zbog toga što imaju status prve generacije imigranata, mnogi muslimani suočavaju se s velikim izazovom kada pregovaraju o obrazovnim sistemima u koje će upisivati svoju djecu. Stoga obrazovanje postaje teška tema za diskusiju u jednom međuvjerskom okruženju. Aktivnijim učešćem u takvim diskusijama, muslimani mogu imati direktniju ulogu u poboljšavanju uvjeta školovanja i nastavnih planova i programa te rješavanju pitanja od važnosti za mlade.

Proslave vjerskih blagdana. S obzirom na to da su muslimani manjinska zajednica na Zapadu, njihovi vjerski blagdani mogu biti marginalizirani i nedovoljno predstavljeni u javnosti. Zbog toga je međuvjerski dijalog važan – kao forum odlučivanja o tome kako će javne institucije (npr. škole) proslavljati blagdane. Naprimjer, pripadnici međuvjerske dijaloške grupe u Rochesteru uspjeli su pridobiti lokalne školske okruge da povećaju broj časova posvećenih blagdanima svih religija i da smanje isticanje većinskih kršćanskih religijskih simbola.

Kriminal, kockanje i drugi problemi. Međuvjerski dijalog može se organizirati i na ove i slične teme od interesa za svakog, bez obzira na religiju. Muslimani bi trebalo da prednjače u angažmanu protiv pijenja alkohola, kockanja i drugih grijeha.

Porodica i tradicija. Islam ima zanimljive, privlačne i jedinstvene porodične tradicije. Stoga muslimani ne smiju oklijevati da pristupe zajedničkim seminarima o porodičnom životu i zajedničkim vrijednostima. Zbog toga što imaju obrazovni karakter i nisu tako kontroverzne, ovakve diskusije trebalo bi da privuku mnoge nemuslimanske učesnike.

Ekstremizam i fundamentalizam. Prisutne u svim vjerama i svim društvima, ove postojeće činjenice dobra su tema za međuvjerski dijalog. Važno je da ljudi nauče razliku između autentičnih učenja i onih lažnih „islamskih“ učenja koja tzv. „muslimani“ koriste da pravdaju djela terorizma. Važnost ovih tema proistječe iz

sadašnjeg nivoa i karaktera nasilja koje je poharalo muslimanske zemlje, kao i iz reakcije Zapada na njega. Međuvjerske grupe trebalo bi darješavaju ova pitanja na relevantan način. Treba biti jasno da terorizam muči muslimane baš kao što muči i sve druge.

Oproštaj i milost. Diskutirati o ovim pojmovima s islamskog gledišta možda je najbolji način da neki međuvjerski seminar pomogne uklanjanju negativne slike o islamu. Mnogi ljudi na Zapadu vjeruju da je islam religija osвете zato što ne znaju da su njegova sržna učenja opraštanje i milost.

Ovim popisom potencijalnih tema i pitanja za međuvjerski dijalog sigurno nismo iscrpili sve mogućnosti. Pošto bi muslimanski učesnici uvijek trebalo da znaju kakva su kur'anska ili islamska stajališta o nečemu, oni moraju na svaki sastanak doći potpuno pripremljeni. Učesnici će možda imati potrebu da se o nekom pitanju posavjetuju sa svojim imamom ili nekim vjerskim autoritetom. Tražiti takav savjet daleko je bolje nego davati netačne informacije, koje mogu naštetiti slici o islamu, koja je već negativna.

Planiranje međuvjerskih programa

Da bi se uspješno realizirali međuvjerski seminari i drugi programi, treba razmotriti elemente koje navodimo u nastavku.

Pododbori. Nakon što su se učesnici susreli i dogovorili određene smjernice, suočit će se sa mnogim drugim zadacima. Prvo, morat će odlučiti koje pododbore formirati da bi ostvarili ciljeve iz izjave o misiji. To mogu biti pododbori za medije, obrazovanje, društvene aktivnosti, pomoć žrtvama prirodnih katastrofa i zaštitu građanskih prava. Ovi pododbori treba da se sastaju periodično, a njihove preporuke treba iznijeti pred zajedničku komisiju ili grupu za međuvjerski dijalog.

Komisije za planiranje. Budući da učinkoviti međuvjerski dijalog zahtijeva veliku pripremu, mora se oformiti komisija za planiranje. Njeni će se članovi vjerovatno morati sastajati nekoliko puta da odrede programske datume, vrijeme i mjesta. Među njenim zadaci-

ma su: priprema brošura, najava događaja, obavještanje potencijalno zainteresiranih grupa, izbor koordinatora, priprema evaluacijskog obrasca, obezbjeđenje događaja i organizacija prijema i priprema drugih neophodnih stavki relevantnih za sigurnost i ugodnost prisutnih. Kada se postave norme i osnovna pravila sastanka, vođstvo se mora dogovoriti o sljedećim principima:

1. *Izbjegavati prozelitizam*: Osigurati da govornici i drugi slijede pravilo „slušati druge onako kako bi voljeli da oni slušaju vas.“
2. *Podijeliti odgovornost*: Podijeliti obaveze jednako. Ne tražiti dominaciju, već se savjetovati s drugima.
3. *Uvažavati glas svakog organizatora*: Bez obzira na njenu veličinu, svaka vjerska zajednica koja učestvuje treba da se poštuje kao jednaka bilo kojoj drugoj zajednici. Slično, to što je neki pojedinac više angažiran ne znači da se njegovom / njenom mišljenju treba dati veća važnost.
4. *Pratiti vremenski okvir dosljedno i uz uvažavanje drugih*: Program treba početi na vrijeme. Na svakom seminaru ili forumu koji podrazumijeva prezentacije, svakoj grupi treba dati jednako vremena. Od velike je važnosti i dati vrijeme za pitanja i odgovore. Općenito, ovoj sesiji treba dati trećinu vremena.
5. *Prepoznati tenzije ili kritiku*: Prigovori i kritike iz bilo kog izvora treba da se saslušaju i procijene bez odbrambenog stava. Evaluacijski obrasci koji se prikupe nakon programa treba da se kritički analiziraju, a vrijedne sugestije treba primijeniti u organizaciji sljedećeg događaja.
6. *Realizirati programske aktivnosti na različitim mjestima*: Međuvjerski programi i susreti treba da se odvijaju na različitim mjestima, npr. u bogomoljama učesnika po principu rotacije, kako bi se stvorio osjećaj pripadnosti i ojačale partnerske veze.

7. *Izbjegavati svaki oblik dominacije:* Nijednoj grupi ne smije se dozvoliti da stalno i zaredom predsjedava međuvjerskim grupama, pododborima i komisijama za planiranje. I ovdje treba osigurati pravila rotacije predsjedavanja.⁷⁶
8. *Naučiti skupa se moliti:* Ovi susreti treba da počinju i završavaju kratkim molitvama koje odgovaraju svim religijskim grupama učesnicama. Od bilo kog učesnika može se zatražiti da izgovori ove molitve. Ako se izgovara kratka molitva blagoslova u Božije ime, muslimani ne bi trebalo da prigovaraju. Međuvjerske molitve mogu se izgovarati kada se lideri susreću u vrijeme nesreća, ratova ili zločina. Po jedan pripadnik svake grupe može izgovoriti molitvu mira. Muslimani obično uče suru iz Kur'ana, Fatihu ili ajete 2:63–64 u slučaju nesreća, kur'anske ajete 49:11–13 u slučaju kršenja građanskih prava ili jednostavno selam (poziv na mir) izgovoren na kraju svakog od pet dnevnih namaza.

U zaključku, svaka dijaloška grupa mora osigurati da sve strane imaju jednak udio, jednake odgovornosti i jednako poštovanje. Osim toga, članovi grupe moraju osigurati da pododobre rade zajedno, a lideri znati šta se dešava na svakom nivou, tako da mogu spriječiti probleme. Prije nego što neka dijaloška grupa pokrene neki program, treba svim članovima osigurati primjerke obaveznih smjernica, kao i trening senzibiliziranja.

Ključne tačke poglavlja

Unutarvjerski dijalog od suštinske je važnosti za muslimansko jedinstvo i razumijevanje, a međuvjerski dijalog neophodan je za civiliziranu i miroljubivu koegzistenciju.

76 *Sahih Muslim*, „Kitab es-selam“, Bab fadl saki el-beha'im.

Kur'an i Sunnet traže od muslimana da ne viču, da ne govore oštro ili loše o drugima, niti da ih kritikuju direktno. Umjesto toga, moraju biti učtivi i blagi, dopuštati drugima da govore, slušati pažljivo i lijepo se ponašati.

Deset tačaka dr. Swidlera i pet tačaka dr. al-Faruqija mogu se uzeti kao dodatni principi za uspješan dijalog zasnovan na vodiljama Kur'ana i Sunneta.

Unutarvjerski dijalog među muslimanima skoro da i ne postoji, ili barem nije tako čest. Međuvjerski dijalog danas se odvija na više nivoa i vrlo je uspješan u područjima pomaganja drugima.

Imami u svakom gradu treba da pokrenu unutarvjerski dijalog i da se priključe postojećim lokalnim međuvjerskim dijaloškim grupama kako bi bolje služili muslimanskoj zajednici.

Pitanja za diskusiju

1. Mnogi nemuslimani imaju napisane smjernice za međuvjerski dijalog. O ovoj temi među muslimanima je pisao dr. al-Faruqi. Zna li za druge muslimane koji su pisali o smjernicama za međuvjerski dijalog i/ili o predmetu i ograničenjima ovog dijaloga?
2. Možete li navesti kur'anske ajete ili hadise, osim navedenih, koji bi mogli poslužiti kao smjernice za međuvjerski dijalog?
3. Ako mislite da muslimani treba da aktivno učestvuju u međuvjerskom dijalogu, slažete li se sa navedenim smjernicama? Možete li dati još neke sugestije za poboljšanje ovog dijaloga? Objasnite.
4. Ako bi trebalo da učestvujete u nekom dijalogu, kako biste se pripremili za njega?

III. Kur'anska gledišta o međuvjerskom dijalogu

Od najranijih vremena, islam je (preko Poslanika) bio u interakciji s nemuslimanima. Tokom medinskog i mekanskog perioda, islamska učenja upućivala su prve muslimane u to kako da se odnose i kako da se sporazumijevaju s nemuslimanima. Na sljedećim stranama istražiti ćemo neke kur'anske ajete i neke hadise koji daju primjere takve interakcije. Mnogi imami i muslimanski učenjaci citiraju te ajete, posebno kada pozivaju na mir i pomirenje među muslimanima u konfliktnim situacijama.⁷⁷

Iako je međuvjerski dijalog ponikao unutar nemuslimanskog konteksta, islam ima mnoge slične pojmove i termine, uključujući i jezik za sâmi dijaloški proces. Ovi pojmovi zacrtani su od Poslanikovog vremena i za unutarmuslimanski i za međuvjerski dijalog. Istraživanja o Kur'anu otkrivaju da on sadrži duboko usađen dijaloški proces. Ispitivanjem niza principa, spo-

77 Potpuno tumačenje može se naći u djelima: Ismail ibn Omer ibn Kesir, *Tefsir el-Kur'an el-a'zim*; Abdullah ibn Kurtubi, *Tefsir el-Kurtubi (el-Džami ahkam el-Kur'an)*; Mahmud ibn Omer ez-Zamahšeri, *Tefsir el-keššaf*; Muhammed Rešid Rida, *Tefsir el-menar*; Sejjid Kutb, *Fi zilal el-Kur'an* (na arapskom); Abul Ala Maududi, *Tafhim el-Kur'an*; Muhammad Asad, *Mukaddima terdžuman el-Kur'an*; i Muhammad Shafi, *Me'arif el-Kur'an* (na urdu jeziku).

menutih u prethodnom poglavlju, možemo razumjeti potrebu i ocijeniti metode izgradnje humanih međuvjerskih odnosa.

Neki kur'anski termini

Te'ārefū. *Te'ārefū* se definira kao znanje, razumijevanje i izgradnja odnosa. Međuvjerski susret može se nazvati *medžlis li te'ārefū* (okupljanje ili vijećanje u svrhu razumijevanja):

O, ljudi! Mi smo vas od jednog čovjeka i jedne žene stvorili, pa vas načinili narodima i plemenima, da biste se međusobno upoznavali. Uistinu, najplemenitiji pred Bogom je onaj koji Ga je najdublje svjestan. Bog je Sveznajući i ništa Mu skriveno nije. (49:13)

Glavna pretpostavka međuvjerskog dijaloga jeste da su religijska raznolikost i mnoštvo duhovnih puteva ka istini – božanskog porijekla. Kur'an podupire ovo uvjerenje, izričući eksplicite u gornjem ajetu da je Allah, Svojom mudrošću i potpuno svrhovito, stvorio različite narode i plemena, a svaki ima svoju duhovnu stazu. Međutim, Kur'an također tvrdi i da je Allahov naum da ljudi traže jedni druge da bi se upoznali i učili iz međusobnih razlika (*li te'ārefū*).

Te'ārefū se može ilustrirati sljedećom pričom. Nekakav musliman, putnik, ušao je u džamiju i nije znao kako klanjati. Jedan mještani tako ga je oštro kritikovao što ne poznaje islam da se njih dvojica umalo nisu potukli. Međutim, uvrijeđeni putnik ubrzo se osjećao kao kod kuće jer su mu druge džematlije pristupile i uljudno mu se predstavile. Kada se ljutiti mještani smirio, zamolio je novopridošlicu za oproštaj.

Te'ārefū također pomaže i u međureligijskim odnosima. Na primjer, kada se neka mlada nemuslimanka udala za muslimana, njeni su roditelji prigovarali tom braku jer su imali vrlo lošu sliku o islamu. Rekli su joj da se udala za „teroristu“. *Te'ārefū* je

promijenio cijeli mentalni sklop ove porodice. Mlada žena kasnije je primila islam, a njeni roditelji prihvatili ovaj brak.

Međuvjerske obrazovne aktivnosti (npr. seminari i predavanja o svjetskim religijama, društvena okupljanja muslimana i nemuslimana), zajednički ručak pripadnika različitih religija, saradnja na društvenim programima (npr. Habitat for Humanity), te sve slične aktivnosti koje vode poboljšanju i izgradnji odnosa s ljudima pokazatelji su da je na djelu *te'ārefū* koncept. Dužnost upoznavanja drugih i poštovanje njihove jedinstvenosti kao izraza Allahove volje suštinska je funkcija dijaloga. To nije pojam stran islamu; naprotiv, on je njegov sastavni dio.

Islah. Drugi kur'anski termin, *islah* (izgradnja mostova, pomirenje, popravljavanje odnosa i rješavanje sukoba) javlja se u mnogim oblicima, kroz cijeli Kur'an. Naprimjer, Kur'an često naziva graditelje mostova *muslihin* (što je riječ izvedena od *islah*). Jasno je da je ovaj termin povezan sa značenjem težnje međuvjerskog dijaloga ka mirnom suživotu i dobrim odnosima. Druge izvedenice ove riječi jesu *sulh* (izgradnja mira i rješavanje sukoba) i *salaha* (dobronamjernost, izgradnja veza, težnja ka dobroti). Slijede primjeri kur'anskih ajeta koji naglašavaju da pomaganje drugima vodi ka dobru i pomirenju:

Obično nema nikakva dobra u njihovim mnogim tajnim dogovorima – osim kada određuju da se udjeljuje milostinja, ravnopravne dijelove ili mirenje ljudi; a onome ko tako čini iz želje za Božijom naklonošću, Mi ćemo veliku nagradu dati. (4:114)

On [Šuajb] odgovori:

„O, moj narode! Šta mislite?! Ja imam jasne dokaze od svog Gospodara, Koji me obdario lijepom opskrbom od Svoga obilja [pa kako bih mogao govoriti drugačije]. Ali, ja ne želim činiti ono što vama zabranjujem: samo želim činiti dobro koliko mogu; a hoću li ostvariti cilj ovisi samo o Bogu. U Njega se uzdam i Njemu se uvijek obraćam! (11:88)

Dalje, Kur'an traži od ljudi da uvijek budu pravedni:

I u Medjen poslasmo Šuajba. On reče: „O, moj narode! Klanjajte se samo Bogu, drugoga božanstva osim Njega nemate. Jasni dokaz istine stigao vam je od vašeg Gospodara. Stoga, dajte punu mjeru i težinu, ne zakidajte ljude za ono što im po pravu pripada; i ne širite nered na Zemlji nakon što je na njoj red već uspostavljen: sve je to za vaše dobro, samo ako ćete vjerovati.“ (7:85)

Međuvjerski dijalog nije ništa više od nastojanja da se ostvari *islah* (pomirenje ili izgradnja dobrih odnosa). *Islah* među muslimane donosi jedinstvo i blagostanje; u međuvjerskim odnosima on jača dobre odnose i miroljubivu koegzistenciju. Uloga imama jeste da vodi i stvara uvjete za pomirenje, kako unutar muslimanske zajednice, tako i u njihovim odnosima s drugim zajednicama. Naprimjer, imam mora rješavati porodične svađe. Ponekad, čak i nemuslimanski parovi traže intervenciju imama. *Islah* je način poslaničkog djelovanja, pa nosi veliku odgovornost. Sam po sebi težak, zadatak popravljavanja porodičnih odnosa i odnosa u zajednici može se najbolje izvršiti kroz *islah*. Mnoge aktivnosti međuvjerskog djelovanja zapravo su *islah*, bilo da uključuju učešće u pružanju utočišta ljudima, posredovanja u rasnim i etničkim sporenjima, ili, što je najvažnije, obnavljanje prekinutih odnosa u globalnoj muslimanskoj zajednici.

Mudžādela. Ovaj kur'anski termin opisuje rani historijski period u međuvjerskim odnosima, kada su sljedbenici različitih religija nastojali preobratiti jedni druge. Logičke debate, kojima su prvobitno bila posvećena okupljanja međuvjerskih krugova, s vremenom su prerasle u neprijateljske rasprave u kojima se dvije ili više strana nadmetalo da dokaže koja će bolje odgovoriti na teološka pitanja. Zato se *mudžādela* odnosi na svaki pokušaj preobraćanja drugih. Prakticirali su je, prije islama, kršćani, Jevreji i drugi. Kur'an je ovu praksu reformirao, tražeći od muslimana da iskazuju poštovanje prema drugima kada se angažuju u takvim aktivnostima: *I ne raspravljajte sa sljedbenicima ranijih*

objava nikako drugačije nego na najljepši način... (29:46). Kad god se vodio međuvjerski dijalog između kršćana i muslimana, ili Jevreja i muslimana, prvi muslimani pokazivali su poštovanje prema drugima i, kada su iznosili različita mišljenja, to su činili dostojanstveno i izbjegavajući oštre riječi.

Pod utjecajem ovog historijskog uzora, savremeni muslimani često koriste riječ *mudžādela* kao sinonim za teološku debatu. Treba da se zna, međutim, iz rečenog, da *mudžādela* nije sinonim i za dijalog, jer ove dvije aktivnosti imaju različite ciljeve i strukturu. Jedina zajednička stvar jeste ustrajno izbjegavanje grubosti i fizičke sile.

Ihsān. Ihsān dolazi od korijena hasen (činiti bolje, uljepšavati, dati najbolje od sebe). Kur'an traži od muslimana koji se angažiraju u međuvjerskom dijalogu da govore i djeluju civilizirano, čak i kada njihov partner u razgovoru to ne čini: Ali, dobro i zlo ne mogu biti isto. Uzvрати na zlo nečim što je bolje i gle! – onaj ko ti je bio dušmanin može ti postati prisni prijatelj, kao da ti je uvijek blizak bio! (41:34).

Evo primjera kako se *ihśān* može koristiti. Neki imam u New Yorku javio se na telefonski poziv čovjeku koji mu je rekao: „Gubi se iz ove zemlje i idi kući, luđače!“ Imam ga je ljubazno pozvao na čaj, da sjednu i razgovaraju. Čovjek se polahko smirivao i kasnije izvinio. *Ihsān* popravlja štetu i uklanja bolest iz ljudskih srca. Svi su poslanici bili *muhsinin* (dobročinitelji). *Ihsān* je poslaničko ponašanje, jer onaj ko ga prakticira pridobija ljudska srca.

El-hikme ve el-mev'ize el-hasene. Značenje ove fraze jeste 'mudrost i lijep savjet'. *Pozivaj na put Gospodara svojega mudro i lijepim savjetom, i s njima raspravljaj na najljepši način – jer, znaj, tvoj Gospodar zna najbolje ko je zalutao s Njegova puta, i On zna najbolje ko je ispravno upućen (Kur'an, 16:125).* Ovaj ajet objavljen je u posljednjim godinama Poslanikovog života u Meki, kada su se on i njegovi sljedbenici suočili s najtežim progonima. Nasuprot beduinskom zahtjevu da se uzvрати ravnomo mjerom, Kur'an je muslimanima rekao da Mekancima uzvратe poput pčele koja

daje samo dobro – drugim riječima, iskazujući mudrost i dajući lijep savjet. Ovaj pristup imao je moćne učinke na unutarmuslimanske odnose, jer donosi jedinstvo i napredak cijeloj zajednici.

Te'āvun. Ova riječ upućuje na kur'ansku naredbu da se zajedno radi za dobro svih Božijih stvorenja. To znači da se primjenjuje i na ljude koji bi se inače mogli smatrati neprijateljima, kao što su bili Mekanci u Poslanikovo vrijeme. Ako se pošteno ostvaruje ova zamisao, osigurana je dobrobit ljudi. *Te'āvun* je princip koji leži u osnovi današnjeg shvatanja dijaloga i rješavanja sukoba. Ljudi se okupljaju u međuvjerskom dijalogu da razumiju jedan drugoga i da rade zajedno za dobrobit zajednice:

O, vi koji vjerujete! Ne vrijeđajte znamenja koja je Bog dao, niti sveti mjesec, niti kurbane, niti one ukrašene ogrlicama, niti ljude šte se kupe oko Časnog hrama, tražeći naklonost svoga Gospodara i Njegovo zadovoljstvo. A kada obavite hodočašće, loviti možete. Neka vas mržnja prema ljudima koji su vam pristup Časnom hramu uskraćivali ne povede u grijeh pa da ih napadnete: radije pomazite jedni druge u dobročinstvu i bogosvjesnosti, i ne pomazite jedni druge u zlu i neprijateljstvu; budite Boga svjesni, jer, znajte, Bog strašno kažnjava! (5:2)

Suprotnost *te'āvunu*, a to je ono čime se nastoji srušiti ljudska zajednica, zabranjena je. Poslanik je rekao: „Pomozi svome bratu, bilo da čini nepravdu ili da je njemu čine.“ Njegovi drugovi, zbuñjeni ovom izjavom, tražili su objašnjenje. Poslanik je odgovorio da treba da pomognu svakome tako što će ga spriječiti da čini zlo.⁷⁸ Muslimani koji su pomagali žrtvama Katrine hranom i skloništem, i koji su radili zajedno s nemuslimanima na ovim i drugim aktivnostima, djelovali u skladu s *te'āvunom*. Koristi takvog ponašanja dolaze iz neočekivanih izvora. Naprimjer, zajednica muslimana Houstona i obližnjih područja hranila je i smjestila žrtve Katrine, i tu su dobrotvornu akciju podržali sa svih krajeva države. Dokaz za to došao je kada su nemuslimani slali donacije džamiji za žrtve

78 *Sahih el-Buhari*, „Poglavlje: Pomozi bratu svom, bio on nasilnik ili se nasilje njemu činilo“, Knjiga žalbi i prisile, hadis 2312.

zemljotresa u Pakistanu, uz sljedeću poruku: „Vi ste pomogli u vrijeme Katrine, zaslužili ste da se vama pomogne danas u vrijeme katastrofe koja je vas pogodila.“

Istebik el-hajrat. Doslovce se definira kao 'isticati se ili natejecati se u dobrim djelima'; označava uputu da se nadmaše nemuslimani u činjenju dobrih djela. Kada govori o religijskoj raznolikosti, Allah muslimanima govori:

A tebi [o, Poslaniče,] objavili smo ovu Knjigu, po istini, da odredi istinu prijašnjih objava i da je potvrdi. Ti, dakle, sudi među sljedbenicima ranijih objava prema onome što ti je Bog spustio, a ne slijedi njihove zablude, napustivši istinu koja ti dolazi. Mi smo svima zakon i način života propisali. A da je Bog htio, On bi vas sigurno učinio sljedbenicima jedne zajednice: ali, On hoće da vas iskuša u onome čime vas je udostojio. Zato se natječite jedni s drugima u dobrim djelima! Bogu ćete se svi vratiti; a onda će vas On obavijestiti o onome u čemu ste se razlikovali. (5:48)

Međuvjerski dijalog uključuje poziv na *istebik el-hajrat*, a za muslimane važi i dodatna naredba da zasjene nemuslimane u služenju narodu. Drugim riječima, ako nemuslimani pruže ruke za saradnju, izgradnju mira ili bilo kakvo dobro za zajednicu u cjelini, muslimani treba da uzvrate još i boljim. Zapravo, treba da prednjače i predvode. Sunnet, kao i uvijek, postavlja standarde. Kada je Muhammedu bilo 35 godina, i još nije bio poslanik, Mekanci su se međusobno svađali oko toga ko će imati čast da postavi Crni kamen na njegovo mjestu u tek obnovljenoj Kabi. Da bi izbjegli plemenski rat, odlučili su da prvi čovjek koji prođe kroz vrata Safe posreduje u sporu. Muhammed, prvi kojem je to uspjelo, mudrim savjetom pomogao im je da izbjegnju rat i da postignu mirno rješenje.⁷⁹

Ova mirna i kreativna arbitraža pokazuje kako muslimani mogu zauzeti nenasilni pristup rješavanju unutrašnjih i problema s nemuslimanima.

79 Muhammad Husayn Haykal, *The Life of Muhammad*, prijev. Ismail al-Faruqi (USA: North American Trust Publication, 1976), str. 65-66.

Kur'anski primjeri religijskog pomirenja i mirnog suživota

Islam uvažava druge religije koje su uspostavljene prije kur'an-ske objave. Prije i nakon dolaska islama, svjetske religije bile su u ratu jedna s drugom; Jevreji i kršćani nasilno su odbacivali jedni druge. Uzajamno su se progonili, što je dokumentirano u mnogim knjigama judeo-kršćanske historije. Islamski jedinstveni doprinos civilizaciji jeste priznanje postojanja drugih religija i prihvatanje potrebe da se živi u miru s tim religijama. Al-Faruqi, potvrđujući tu činjenicu, kaže:

Poštovanje koje islam njeguje prema judaizmu i kršćanstvu, njihovim utemeljiteljima i svetim tekstovima nije kurtoazno, već je to uvažavanje religijske istine. Islam na njih u ovom svijetu gleda ne kao na „druge nazore“ koje mora trpjeti, već kao na činjenicu *de jure*, kao na istinske od Boga objavljene religije. Osim toga, njihova legitimnost nije ni društveno-politička, ni kulturna, ni civilizacijska, nego religijska.⁸⁰

Tvrđnja o jednom transcendentnom Bogu, Takav Bog, bez roda, boje i personifikacije, omogućio je uspostavljanje jedne istinski univerzalne zajednice. Kur'an naglašava da su svi ljudi djeca Adema i Have. Svi ljudi namjesnici su Božiji na Zemlji i jednaki su pred Bogom. Sâmi islamski ideali, zasnovani na obožavanju Jednog Boga i zapovijedi ljudima da teže jedinstvu na osnovu toga što su svi stvorenja Jednog Boga, udaljavaju ljude od pojmovâ „odabrani narod“ i „nejevrejin“. Pomažu im da sebe smatraju jednako poštovanim Božijim stvorenjima:

O, ljudi! Mi smo vas od jednog čovjeka i jedne žene stvorili, pa vas načinili narodima i plemenima, da biste se međusobno upoznavali. Uistinu, najplemenitiji pred Bogom je onaj koji Ga je najdublje svjestan. Bog je Sveznajući i ništa Mu skriveno nije. (49:13)

80 Al-Faruqi, *Islam and Other Faiths*, str. 74.

Prvi sporazum čovječanstva s Bogom. Naše temeljno jedinstvo objavljeno je pri stvaranju. Nakon što je stvorio Adema i Havu, Bog je iz njihovih slabina izveo svu njihovu djecu, od prvog do posljednjeg čovjeka, i pozvao ih da svjedoče:

A kada je Gospodar tvoj izveo potomstvo iz slabina Ademove djece, On ih pozva da svjedoče o sebi: „Zar ja nisam vaš Gospodar?“, na što su oni odgovorili: „Jesi, uistinu, mi to svjedočimo!“, da ne biste na Dan ustanuća rekli: „Zaista o ovome ništa nismo znali.“ (7:172)

Ovaj sporazum obavezuje čovjeka da zna za Boga, da zna za druge ljude kao da su jedno i da gradi prijateljske odnose, koji su od suštinske važnosti za mirni suživot.

Dīn el-fitra. Ono što al-Faruqi naziva ur-religijom ili *religio naturalis* jeste proces po kojem ljudi spoznaju Boga kao transcendentnog i svetog i, stoga, vrijednog obožavanja. Ljudi posjeduju ovakvo shvatanje *dīn el-fitra*:

Ti okreći istrajno svoje lice vjeri, udalji se od svega lažnog, u skladu s prirodom koju je Bog usadio čovjeku: jer, ne smije biti promjene da kvari što je Bog stvorio – to je vječno istinita vjera; ali, većina ljudi to ne zna. (30:30)

Poslanik je o ovom ajetu rekao: „Svako dijete rađa se u ovoj prirodnoj vjeri. Njegovi ga roditelji, onda, odgoje kao kršćanina, Jevreja ili zoroastrijanca.“⁸¹

Dīn el-fitra i *ed-dīn el-hanif*. Pojam *ed-dīn el-hanif* stavlja u fokus pojam *dīn el-fitra*. *Hanif* je naziv za sve one koji slijede monoteizam i klanjaju se jednom transcendentnom Bogu. Kur'an kaže da su Ibrahim / Abraham i svi biblijski poslanici, kao i Muhammed, bili *hanifī*, koje Muhammed naziva svojom braćom. Kur'an čovječanstvu nalaže ideal *hanifa*:

81 *Sahih el-Buhari*, „Poglavlje o djeci idolopoklonika“, Knjiga o dženazi, hadis br. 1319. Za dalju razradu, pogledati al-Faruqi, *Islam and Other Faiths*, str. 138-139.

A ko je bolje vjere od onog koji se svim svojim bićem predao Bogu i koji ujedno dobra djela čini, i koji slijedi vjeru Ibrahimovu, sklanja se od svega lažnog, jer Bog je Ibrahima uzeo za prijatelja? (4:125) Ibrahim nije bio ni „Jevrej“, ni „kršćanin“, već onaj koji se odrekao svega lažnog i koji se potčinio Bogu; nije bio od onih koji Bogu pripisuju druga. (3:67)

Islam kao nastavak abrahamskih vjera. Kur'an kaže: I, napokon, Mi smo tebe nadahnuli [o, Muhammede, ovom porukom]: „Slijedi vjeru Ibrahima, koji se uklanjao od svega lažnoga i koji nije bio od onih koji Bogu druge smatraju ravnim“ (16:123).

Potvrđujući da je islam nastavak prethodnih objava, Kur'an kaže:

U stvarima vjere, On vam propisuju ono što je naredio Nuhu – i ono što Mi i tebi [o, Muhammede] objavljujemo, i ono što smo naredili i Ibrahimu, i Musau, i Isau: „Istrajno se držite prave vjere i ne razdvajajte se!“ Iako onima koji Bogu druge ravnim smatraju teško pada to u što ih pozivaš, Bog odabire Sebi onog koga hoće i upućuje onog ko Mu se okrene. (42:13)

Ummet. Pojam ummeta (religijske zajednice) jaka je podrška međuvjerskom djelovanju. Prvo, ummet predstavlja čovječanstvo kao jednu religijsku zajednicu braće i sestara, djece Adama / Adema i Eve / Have. Svi ljudi bili su samo jedna zajednica, pa su se razišli. A da nije bilo odredbe ranije zadate od tvoga Gospodara, sve razlike među njima bile bi uistinu riješene. (10:19)

Drugo, Kur'an svaku religijsku zajednicu poziva u ummet. Bog je slao poslanike da podsjeća čovječanstvo na njegov primordijalni zavjet poslušnosti Bogu i življenja u miru. Ovi poslanici, iako su iz različitih dijelova svijeta, donosili su ljudima istu poruku. Neki su im povjerovali, a neki su ih odbili:

Zaista, u svakoj zajednici Mi smo uzdigli jednog poslanika s porukom: „Bogu se klanjajte i klonite se sila zla!“ I među njima je bilo ljudi koje je Bog počastio Svojom uputom, baš kao što je među njima

bilo onih koji postadoše žrtvom teške zablude: zato, idite po svijetu i gledajte kakav kraj je bio onima koji su u laž utjerivali!" (16:36)

Ehl el-kitab. Ovaj pojam otkriva i podstiče dalju izgradnju posebnih i prisnih veza između muslimana, Jevreja i kršćana. Kur'an koristi termin *ehl el-kitab* (*narodi Knjige*) konkretno za Jevreje i kršćane. Cilj je podsjetiti ne samo Jevreje i kršćane već i muslimane da je njihovo religijsko naslijeđe zajedničko i da su im religijski korijeni slični. Kur'an se obraća poslaniku Muhammedu:

Reci: „O, sljedbenici ranijih objava! Dođite da se okupimo oko Riječi zajedničke: da se nikome osim Bogu ne klanjamo i da Mu nikog ravnim ne smatramo, da jedni druge, pored Boga, gospodarima ne smatramo.“ A ako se oni okrenu, onda recite: „Budite svjedoci da smo mi oni koji se Njemu potčinjavaju.“ (3:64)

Zajedničko naslijeđe o kojem je ovdje riječ jeste pojam jednog transcendentnog Boga i obaveza čovjeka da poštuje određena pravila koja je On uspostavio. Da bi se izmirili i izgradili dobre odnose sa kršćanima i Jevrejima, Kur'an dozvoljava muslimanima da jedu njihova jela i podstiče Jevreje i kršćane da jedu muslimanska jela (5:5). Danas, mnogi muslimani jedu košer-hranu. To budi nadu da će to što im je zajedničko uroditi prijateljskim odnosima, miroljubivom razmjenom ideja i međusobnim razumijevanjem. Ta nada leži na temeljima bliskoistočne tradicije poštovanja svakog ko jede od tvoje hrane i obaveze da se on zaštiti ako je to potrebno.

Kur'an kaže muslimanima da se ne žene ženama koje obožavaju idole podstičući ih da se žene pobožnim ženama sljedbenicama Knjige (*ehl el-kitab*) (5:5). Brak je u Arabiji bio znak povezivanja, stvaranja saveza i saradnje. Poslanik Muhammed ženio se ženama iz različitih plemena, kao i Jevrejkom i kršćankom, da bi izgradio mrežu podrške i zaštite.

El-ummet el-vesat. Ova fraza, definirana kao „zajednica srednjeg puta“, pozicionira islam kao pročišćenu religiju i muslim-

mansku zajednicu kao model čistog monoteističkog bogoštovlja. Takva zajednica poštuje druge vjere ne ugrožavajući islamsku jedinstvenost i autentičnost.

„Srednji put“ podrazumijeva razliku između onih religija kod kojih su razlike od Boga date, pa ih, stoga, treba poštovati, i onih religija gdje razlike odražavaju udaljavanje od čistog monoteizma, pa su, stoga, podložne kritici. Podsjećamo da Kur'an prvo naglašava pojmove Božijeg jedinstva i to da su svi ljudi jednaki pred Njim. Drugo, Kur'an kaže da su svi poslanici poučavali Božijoj Jednoći, i treće, objašnjava kako su religijske zajednice prije Muhammeda lažirale pravo učenje čistog monoteizma (*ta-hrif*). Kur'an donekle prihvata Toru i Evanđelje, kao prave objave, ali, istovremeno optužuje jevrejske i kršćanske zajednice da su u prošlosti, u nekom trenutku, omele ili iskvarile Božiju objavu. U ovom kontekstu, Kur'an postaje pročišćeni tekst koji ponovo uspostavlja poslaničko shvatanje čistog monoteizma. U ovom smislu, islam je pravi ili čisti put, a muslimanska zajednica uzor-ni ummet čistog monoteizma.

Korištenje Kur'ana za rješavanje izazovnih pitanja

Nikad nije suvišno ponoviti da u međuvjerskom dijalogu nije riječ o tome da učesnici prave ustupke u svojim religijskim uvjerenjima, već je riječ o razumijevanju i poštovanju uvjerenja drugih, kroz obrazovanje. Zato se tu ne traži stvaranje nekakvog jedinstvenog sistema vjerovanja, već se traži prihvatanje različitih uvjerenja i stvaranje prijateljske atmosfere miroljubive koegzistencije. Međutim, nije moguće uvijek stvoriti takvu atmosferu. Ponekad muslimani moraju vrijedno raditi da, već u ranim etapama dijaloga, objasne kur'anski jezik, o kojem nemuslimani često imaju pogrešno mišljenje. Slijede neki od tih pogrešno shvaćenih termina i neka objašnjenja.

Kufr

Kur'an koristi ovu riječ, koja se obično prevodi kao nevjerovanje, da označi različite stvari. Njeno osnovno značenje jeste biti nezahvalan, skrivati istinu, odbacivati istinu i ne vjerovati u Boga. Mogu se izvesti i druga značenja. Prvo značenje jasno je iz sljedećeg ajeta:

Odgovorio je onaj prosvijetljen objavom: „Što se mene tiče – ja ću ti ga donijeti prije nego što okom trepneš!“ A kada vidje da je zaista pred njega postavljen, on uskliknu: „Ovo je blagodat od moga Gospodara, Koji me iskušava da li sam zahvalan ili nezahvalan! A ko je zahvalan, zahvalan je za svoje dobro, a ko je nezahvalan – uistinu, moj Gospodar je samodovoljan i najdarežljiviji!“ (27:40)

Ovdje se *kufr* koristi kao suprotnost za *šukr* (zahvalan). Značenje *kufra* ovisi o historijskom kontekstu upotrebe ove riječi. U sljedećem ajetu, naprimjer, koristi se da opiše jednu konkretnu situaciju, kada je Allah od Jevreja tražio da povjeruju u Kur'an:

Vjerujte u ono što sam vam spustio kao potvrdu istine koju već imate i ne budite prvi koji će istinu poreći; ne trampite Moje poruke za sitnice; i samo Mene budite svjesni. (2:41)

Ovdje se riječ *kafir* (izvedenica od *kufr*) koristi kao upozorenje određenim Jevrejima. Ona ne označava sve Jevreje, niti one koji vjeruju u Boga, već samo one Jevreje koji su u tom trenutku odbacili Muhammeda i Kur'an. To važi i za druge ajete u kojima se *kufr* koristi da označi Jevreje i kršćane (npr. 2:41 i oni ajeti koji sadrže drugu izvedenicu – *kafara*). Ovo tumačenje ne znači da Jevreji i kršćani ne vjeruju u Boga. Kur'an jasno kaže da je Bog Jevreja, kršćana i muslimana Jedan, isti Bog (29:46). Na drugom mjestu u Kur'anu stoji: „A onima koji vjeruju i dobra djela čine, i koji vjeruju u ono što je Muhammedu spušteno – a to je istina od njihovog Gospodara: On će preko njihovih prošlih loših djela preći i smiriti srca njihova“ (47:2).

Jevreji i kršćani nisu nevjernici. Međutim, Kur'an traži od njih da vjeruju Muhammedu i Kur'anu, uz vjerovanje u biblijske poslanike i svete tekstove njima objavljene. Osim toga, Kur'an traži od kršćana da napuste shvatanje o Trojstvu i usvoje pravu zamisao Božijeg Jedinstva. Kur'an riječ *kefere* (skrivati, pokrivati istinu ili počiniti djelo nevjerovanja) koristi za uvjerenje da je Isus Božiji sin i da je Allah jedan od trojice. Kur'an traži od kršćana da odbace ova pogrešna shvatanja (5:72-73).⁸²

Kada su pitali al-Faruqija da li Jevreje i kršćane treba nazivati nevjernicima, odgovorio je da se ova riječ koristi samo za one koji Boga uopće ne priznaju. Zato se, rekao je, ne može neko ko nije musliman a vjeruje u Boga smatrati nevjernikom. Al-Faruqi dalje kaže da se niti jedan Jevrej i niti jedan kršćanin ne smiju nazvati nevjernikom *a priori*. Međutim, ako on ili ona negira Boga, ili Njegovo jedinstvo i transcendentnost, onda se za njega ili nju može reći da je nevjernik.⁸³

Diskusije o takvim pitanjima mogu – i treba da budu – pomirljive. Naprimjer, u nedavnom dijaloškom skupu pod naslovom „Kršćani i muslimani o trojstvu u kršćanstvu i transcendentiji i jedinstvu Boga u islamu“ dva su govornika otvoreno objasnila svoja uvjerenja publici koju je činilo 150 muslimana i kršćana, uključujući imame i svećenike. Nakon tih obraćanja, postavljena su mnoga pitanja, obzirno i pažljivo. Na kraju, publika je pokazala da cijeni iskrenost i jasnost govornika.

Djelo Muhammada Asada *Poruka Kur'ana* sadrži lijepu diskusiju o riječi *kufir* i njenim izvedenicama, a u vezi s ajetom 2:6 i 74:10. On općenito prevodi riječ *kafir* u značenju „onaj koji poriče istinu“, s izuzetkom ajeta 57:20, gdje se ova riječ koristi za krivovjernike „orače tla“, koji skrivaju sjeme. On smatra da je prijevod riječi *kuffar* kao 'nevjernici', a posebno kao *đaur* sasvim neadekvatna.

82 Za više detalja o ovome, vidjeti Jamal Badawi, „Muslim and Non-Muslim Relations: Reflections on Some Qur'anic Texts“, *Islamic Awareness* (2005), <http://www.islamawareness.net/MusChristRelations/reflections.html>.

83 Al-Faruqi, *Islam and Other Faiths*, str. 93.

Riječ *kafir* (i srodne riječi, kakva je, naprimjer, apstraktna imenica *kufr*, koja se općenito prevodi kao „nevjerovanje“) kako se spominje u Kur'anu može se javiti u 12 različitih kategorija:

1. *Kufr et-tevhid* – kad se odbacuje vjerovanje u Jednoću Boga. Kur'an kaže: *A onima koji negiraju istinu – njima je svejedno, opominjao ih ti ili ne opominjao: oni neće vjerovati*“ (2:6).
2. *Kufr et-n'imet* – kada nema zahvalnosti Bogu ili ljudima. Kur'an kaže: *Sjećajte se Mene i ja ću se vas sjetiti; zahvaljujte mi i ne poričite Me (la tekfurun)* (2:152). [Musau reče faraon:] *I počinio si nedjelo koje si počinio, pa ti si jedan od nezahvalnih!*“ (*kafirin*) (26:19).
3. *Kufr et-teberri* – odreći se / očistiti se. Kur'an kaže: *Zaista vam je divan uzor Ibrahim i oni koji su ga slijedili, kada su narodu svom rekli: „Mi nemamo ništa s vama (kaferna bikum), ni s onima kojima se, umjesto Bogu, klanjate...“* (60:4).
4. *Kufr et-tagtije* – skrivati / zakopati nešto, kao kad se sjeme posije u zemlju. Kur'an kaže: *Primjer za to je blagorodna kiša: poslije nje, bilje buja i oduševi orače...* (*kuffar*) (57:20).
5. *Kufr el-'inad* – nevjerovanje iz tvrdoglavosti. Ovo se odnosi na one koji znaju istinu i priznaju da je znaju, ali odbijaju da je prihvate i izreknu. Kur'an kaže: *Bacite, bacite u džehennem svakog tvrdoglavog neprijatelja istine* (50:24).
6. *Kufr el-inkar* – nevjerovanje iz poricanja. Ovo se odnosi na onoga koji poriče istinu i srcem i jezikom. Kur'an kaže: *Oni znaju za Božije blagodati, ali, unatoč tome, odbijaju da ih priznaju, pošto su većinom poricatelji istine* (16:83).
7. *Kufr el-kibr* – nevjerovanje iz oholosti i gordosti. Nevjerovanje Đavola (Iblisa) primjer je ove vrste nevjerovanja.
8. *Kufr el-džuhud* – nevjerovanje zbog osporavanja. Ovo se odnosi na one koji priznaju istinu u svom srcu, ali je odbijaju priznati jezikom. Ova vrsta *kufra* odnosi se na

one koji se zovu muslimanima, ali odbijaju sve potrebne i prihvaćene norme islama, kao što su *namaz* i *zekat*. Kur'an kaže: *A oni ih, budući da su nepravedni i oholi bili, odbaciše, iako su u sebi znali da su istinita: pa, pogledaj kako su skončali ti smutljivci!* (27:14).

9. *Kufr en-nifak* – nevjerovanje iz licemjerstva. Ovo se odnosi na nekog ko se pretvara da vjeruje, a skriva da ne vjeruje. Takve ljude zovemo *munaficima* (licemjerima). Kur'an kaže: *Zaista će licemjeri na dnu paklenog ognja biti, i nećeš nikog naći da im u pomoć pritekne* (4:145).
10. *Kufr el-istihlak* – Vjerovanje da je ono što je *haram* – *halal*. Ovo se odnosi na one koji prihvataju kao dozvoljeno (*halal*) ono što je Allah zabranio (*haram*), poput alkohola ili preljube. Samo Allah ima moć da odredi da li su stvari *halal* ili *haram*, a oni koji se miješaju u Njegova prava poput su Njegovih protivnika, pa time izlaze iz vjere.
11. *Kufr el-kurh* – Nevjerovanje iz prezira prema Allahovim naredbama. Kur'an kaže: *A one koji poriču istinu nesreća čeka, jer On će njihova djela poništiti, zato što mrze ono što je Bog spustio i On će sva njihova djela poništiti!* (47:8–9).
12. *Kufr el-istihza'* – Nevjerovanje zbog ruganja i ismijavanja. Kur'an kaže: *A ako ih zapitaš, sigurno će odgovoriti: „Mi samo naklapamo i časkamo.“ Reci: „Zar se niste rugali Bogu i Njegovoj poruci i Njegovom Poslaniku? Ne nudite prazne isprike! Zaista ste porekli istinu, a tvrdili ste da vjerujete u nju. Ako nekima od vas i oprostimo grijeh, Mi ćemo kazniti druge, jer su zalutali u grijeh“* (9:65–66).
13. *Kufr el-irad* – Nevjerovanje zbog okretanja od istine. Ovo se odnosi na one koji se okreću od istine i izbjegavaju je. Kur'an kaže: *Može li ko biti nepravedniji od onog kome su prenijete poruke njegova Gospodara, a on se od njih okreće i zaboravlja šta je svojim rukama iskovao?*

Znaj, mi na njihova srca stavljamo velove da ne shvate istinu, a uši im ogluhnu; i, iako ih zoveš na pravi put, oni se ne daju uputiti (18:57).

14. *Kufr el-istibdal* – nevjerovanje iz nastojanja da se Allahovi zakoni zamijene drugima. Ovo može poprimiti oblik: (a) odbacivanja Allahovog zakona (Šerijata), bez njegovog poricanja; (b) poricanja Allahovog zakona i, stoga, i njegovo odbacivanje; ili (c) zamjene Allahovih zakona „umjetnim“ (tj. nemuslimanskim) zakonima. Kur'an kaže: *Kada bi Bog htio, On bi ih sigurno jednom zajednicom načinio: ali, On u Svoju milost uvodi onoga koga hoće, a zlikovci nemaju zaštitnika, ni pomagača (42:8).* Kur'an također kaže: *Jer, zaista je Bog uz one koji su Ga svjesni i dobročinitelje! (16:128).*

Riječ *kufr* može se primijeniti na muslimana kada čini nešto loše, ali ne i nužno nešto što ga izvodi iz vjere. Naprimjer, musliman koji može obaviti hadž, a ne obavi ga, ali i ne poriče obavezu da se hadž obavi – počinio je djelo *kufr* u smislu nezahvalnosti Bogu:

Prvi hram ikad sagrađen jeste onaj u Bekki: blagoslovljen je i uputa svjetovima, pun jasnih poruka. To je mjesto gdje je Ibrahim nekad stajao; ko god uđe, nađe unutrašnji mir. Stoga je hodočašće Hramu dužnost prema Bogu onima koji imaju mogućnosti. A onima koji poriču istinu – zaista, Bog je neovisan o svim svjetovima. (3:96–97)⁸⁴

Činjenica je da Kur'an pravi suptilne razlike među ljudima po vjerovanju u Boga, pa možemo svrstati sve ljude u pet religijskih kategorija, kako slijedi:

1. *El-muslimun* – oni koji vjeruju u Jednog Boga, u sve biblijske poslanike, Muhammeda kao pečata poslanika, sve objave, Kur'an kao konačnu Božiju objavu čovječanstvu i u Sudnji dan (2:2–5).

84 „Kufr“, *The Free Encyclopedia of Wikipedia*, www.wikipedia.org.

2. *El-mulhidun* – oni koji ne vjeruju u Boga, koji ne prihvataju Njegovo postojanje. Kur'an koristi riječ *mulhid* za ljude koji odbacuju Njegovo ime. Naprimjer, Kur'an kaže: *Bog imena savršena ima; zazivajte Ga, dakle, njima – klonite se onih koji izvrću značenja Njegovih imena (julhidun): zaplatit će oni za sve što nisu htjeli raditi!* (7:180).
3. *El-munafikun* – licjemjери: *Ima ljudi koji govore: „Vjerujemo u Boga i u Sudnji dan, a ustvari ne vjeruju...“* (2:8). Kada su Muhammed i njegovi sljedbenici prešli u Medinu, takvi ljudi samo su se pretvarali da su muslimani. Kur'an ih spominje u skoro svakoj suri (poglavlju) objavljenoj u Medini.
4. *El-mušrikun* – oni koji ljude i stvari drže ravnim Bogu, oni koji obožavaju idole. U vezi s njihovim idolopoklonstvom, Kur'an kaže: *Zaista, Bog ne oprašta da Mu se neko ravnim smatra, a manje će grijehove oprostiti kome On hoće: jer onaj ko Bogu ravnim nekog smatra, taj je počinio strašan grijeh* (4:48, 116).
5. *Ehl el-kitab* – narodi Knjige, to jest, Jevreji i kršćani, oni koji vjeruju u Boga, ali ne u Muhammeda i Kur'an (2:105; 3:64). S obzirom na ove kateogrije, riječ *kufir* u jednom ili drugom smislu može se primijeniti na sve ljude, uključujući i neke muslimane.

Velijj

Nemuslimani često pitaju muslimane zašto se čini da je odnos Kur'ana prema nemuslimanima neprijateljski. „Zašto“, pitaju oni, „on opominje muslimane da ne uzimaju Jevreje i kršćane za prijatelje?“ Ova navodna opomena, međutim, zasniva se na pogrešnom razumijevanju i proistječe iz nekih prijevoda gdje je

velijj – „prijatelj“, bez objašnjenja koliko je to, zapravo, složen pojam. Kada oni koji ne znaju arapski čitaju prijevod, oni razumiju „prijatelj“ kao jedino značenje i, na osnovu te pogrešne pretpostavke, izvode zaključak da Kur'an zabranjuje muslimanima da se druže sa kršćanima i Jevrejima.

Zapravo, *velijj* znači čuvar, zaštitnik i skrbnik. Bog je vjernicima *velijj* (čuvar); onima koji se potčinjavaju Šejtanu / Satani – Šejtan je čuvar. Riječ se u ovom značenju često javlja u Kur'anu: *Allah je zaštitnik onih koji vjeruju. On ih izvodi iz duboke tame i vodi ka svjetlu. A onima koji ne vjeruju, zaštitnici su zli (tagut). Sa svjetla će ih oni voditi pravo u dubine tame*“ (2:257).

Čak i u kontekstu ljudskih odnosa, *velijj* označava odnos starateljstva ili zaštite, posebno u situacijama gdje je od životne važnosti razlikovati istinskog i lažnog zaštitnika. Uzmimo sljedeći ajet: *O, vjernici! Ne uzimajte vaše očeve i vašu braću za zaštitnike, ako im je poricanje istine draže od vjere: a oni među vama koji se ujedinjuju s njima – oni su zločinci!* (9:23).

Ovaj se ajet odnosi na Bitku kod Bedra, kada su Mekanci napali muslimane na periferiji Medine. U ovom kontekstu Kur'an traži od muslimana solidarnost, da ne izdaju svoje drugove muslimane kada se u borbi suoče sa krvnim srodnicima. Prema današnjoj političkoj misli, to bi se smatralo veleizdajom i kaznilo smrću ili doživotnim zatvorom. Moderne države zahtijevaju lojalnost prema državi, iznad svake lične odanosti. Međutim, u situacijama koje ne protivrječe lojalnosti prema drugim vjernicima, Kur'an naređuje odanost u ličnim vezama, posebno onu koju smo dužni roditeljima:

Mi smo odredili čovjeku da bude dobar prema roditeljima: njegova ga je majka nosila u trudu i naporu i on je o njoj potpuno ovisio dvije godine: budi zahvalan Meni i svojim roditeljima, a Meni će se sve vratiti. A budu li te oni tjerali da Mi ravnim smatraš nešto što tvoj um ne može prihvatiti, nemoj ih poslušati; ostani u ovozemaljskom svijetu uz njih i lijepo se prema njima ophodi, a slijedi put onih koji su Meni okrenuti. Napokon, Meni ćeš se vratiti i ja ću učiniti da razumiješ šta ste činili. (31:14–15)

Sada dolazimo do ajeta koji, naoko, kaže da muslimani ne smiju prijateljevati s Jevrejima i kršćanima. *O, vi koji vjerujete! Ne uzimajte Jevreje i kršćane za zaštitnike...* (5:51). Ovdje se *evlija'*, plural od *veliji*, obično prevodi kao „prijatelji“. Međutim, znamo da *evlija'* znači zaštitnici i skrbnici. Dakle, šta ovaj ajet zapravo kaže? Mora ju se razumjeti i „povodi objave“ ili historijski kontekst, kako bi se ovdje razumjela upotreba riječi *evlija'*. Ovaj ajet govori o jednoj konkretnoj situaciji: jedno medinsko jevrejsko pleme izdalo je muslimansku zajednicu koja se borila za opstanak protiv mekanskih neznabožaca. Događaj je poznat kao Bitka na Hendeku, protiv saveza mekanskih plemena. Pleme Benu Kurejz dalo je zavjet, i u sporazumu i u Medinskom ustavu, da će pomoći muslimanskoj zajednici protiv njenih neprijatelja. Umjesto toga, tajno su se sastali s Mekancima za vrijeme bitke. Nakon što se bitka završila, Poslanik je sazvao *šuru* (skupštinu u modernom smislu), da odluči kako reagirati na ovaj čin nelojalnosti. Međutim, nelojalnost rađa nelojalnost, jer su licemjeri podržali Benu Kurejz. Citirani kontroverzni ajet objavljen je u nizu ovih izdaja.⁸⁵

Takvi ajeti ne zabranjuju političke, ekonomske i društvene međuodnose s nemuslimanima. U ovome, kao i u svemu, Poslanik daje najbolji primjer. On je povjerio Abdullahu ibn Urejkitu, jednom nemuslimanu, da bude vodič kod preseljenja (Hidžre) iz Meke u Medinu, bez obzira na to što su Mekanci davali veliku nagradu onome ko zarobi Muhammeda.⁸⁶ Drugom prilikom, Poslanik je odabrao Ibn Ebi Hadreda, također nemuslimana, da špijunira Sekafijevu vojsku – što je bio vrlo osjetljiv zadatak u jednoj kritičnoj situaciji.⁸⁷

Obilje je i drugih primjera u kojima Poslanik prihvata zaštitu koju su ponudili nemuslimani. Možda je najpoznatiji taj što je živio pod zaštitom Ebu Taliba (svog amidže, nemuslimana) sve

85 Vidjeti Mufti Muhammad Shafi, *Tefsir me'arif el-Kur'an*, vol. 4 (Karachi: Idretul me'arif, 1999).

86 Haykal, Mohammad, *The Life of Muhammad*, ch. 10.

87 Saeed Ismaeel, *Muslim and Non-Muslim Relations* (Toronto: Al-Attique International Islamic Publications, 2003), str. 24.

do njegove smrti. Za vrijeme puta u Taif Muhammed je bio povrijeđen, pa je krenuo nazad u Meku, uz pomoć nemuslimana Mut'ima ibn Adijja i njegovih sinova. Poslanik je bio toliko zahvalan da je, nakon Bedra, rekao da bi, da je Mut'im živ i da mu zahtjeva da oslobodi zarobljenike, on to i učinio.⁸⁸ Osim toga, s me-dinskim Jevrejima potpisao je sporazum o saradnji, zaključio ugovor na Hudejbiji sa mnogobožičkim Mekancima i prihvatio savez s nemuslimanskim plemenom Benu Kurejz. Ovo će pleme učestvovati i u osvajanju Meke.⁸⁹

Međutim, dobri odnosi s nemuslimanima nisu se gradili samo iz interesa; islam snažno podstiče, kao univerzalnu praksu, da se dobri odnosi uspostavljaju sa svim ljudima, posebno s Jevrejima i kršćanima. Jusuf al-Karadavi navodi primjere iz biografije Poslanika – *sire* – i njegovih ashaba o tome kako se ophoditi prema komšijama nemuslimanima i ljudima općenito. Navodimo neke od tih slučajeva.⁹⁰

Poslanik je slao darove siromašnim Mekancima, bez obzira na njihovo neprijateljstvo; slao je poklone kraljevima i primao poklone od njih; dodijelio je godišnju sadaku jednoj jevrejskoj porodici u Medini.

Kada je umrla kršćanka po imenu Umm el-Haris ibn Rebi'a, neki ashabi išli su na sahranu.

Kada je u domu jednog ashaba zaklana ovca, nešto mesa poslao je i svojim komšijama Jevrejima.

Oponašajući Poslanika, Omer ibn el-Hattab poslao je svom bratu nemuslimanu komad odjeće kao dar.

Poslanik je posuđivao novac od nemuslimana.⁹¹

88 *Sahih el-Buhari*, „Poglavlje 16: O tome kako je Poslanik oslobodio zarobljenike ne uzimajući petinu“, Knjiga o propisivanju petine, hadis 3139.

89 Ismaeel, *Muslim and Non-Muslim Relations*; Haykal, *The Life of Muhammad*, str. 395-413.

90 Ismaeel, *Muslim and Non-Muslim Relations*, str. 17; Yusuf al-Qaradawi, *Halal and Haram*, ch. 5 (Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 1995).

91 *Sahih el-Buhari*, „Poglavlje o kupovini na odloženo plaćanje“, Knjiga o kupoprodaji, hadis 1963.

Poštovao je nemuslimane, mrtve ili žive. Nekom prilikom, kada je prolazio nečiji sprovod, stao je u znak poštovanja. Ashabi su mu rekli da je to bio sprovod nekog Jevreja. Poslanik je pitao: „Zar nije i on čovjek?“⁹²

Ovi primjeri pokazuju da Kur'an, hadisi i Sunnet ističu da islam poštuje čovjeka i ljudska prava. Svako, od prijatelja do putnika namjernika, ima pravo da bude poštovan, da se prema njemu lijepo postupa i da se sačuva njegovo dostojanstvo (4:36).

Hoće li kršćani i Jevreji ući u džennet?

Drugo osjetljivo pitanje jeste da li muslimani vjeruju da će Jevreji i kršćani neminovno završiti u paklu. Naprimjer, u nedavno vođenom javnom dijalogu između kršćana i muslimana, prvo pitanje bilo je kako kršćani uopće mogu razgovarati s muslimanima, budući da muslimani vjeruju da su kršćani prokleti. Kršćaninu koji je to pitao, muslimanski govornik uzvratio je pitanjem vjeruje li on da muslimani imaju šanse izbjeći pakao i pitao: „Zar kršćani ne vjeruju da je jedini put u raj preko Isusa? Nismo mi ovdje da ljude šaljemo u raj ili pakao, nego da nađemo načina da izgradimo dobre međusobne odnose i da pomažemo ljudima u nevolji.“

Međutim, ovo pitanje jest od ključne važnosti u međuvjerskom dijalogu. O bilo kojoj religiji da je riječ, njeni pripadnici vjeruju da će ih Bog smjestiti u raj, ispred svih drugih. I Jevreji i kršćani vjeruju u to. Nijedna religija nije spremna dijeliti mjesto u Raju s drugom. Za vrijeme jedne međuvjerske sesije u Islamskom centru u Rochesteru i muslimanski govornik i katolički definirali su kako njihove religije tumače Raj i Pakao. U sesiji za pitanja i odgovore neko je upitao katolika da li vjeruje da će nekatolici ući u raj. Kao odgovor, govornik se našalio i odgovorio da

92 *Sahih el-Buhari*, „Poglavlje o ustajanju na noge zbog jevrejske sahrane“, Knjiga o džhenazi, hadis 1250. Prenosi ga i Muslim u svom *Sahihu*, „Poglavlje o ustajanju za vrijeme sahrane“, Knjiga o džhenazi, hadis 961.

su katolici već popunili sva slobodna mjesta u raju, prije nego što su drugi – uključujući tu i muslimane i kršćane nekatolike – uopće i stigli pred rajske kapije! Htio je reći da je katolicizam stekao vremensku prednost u odnosu na druge. Šala ovog govornika pomogla je da se opusti atmosfera; sugestija je da se ne smijemo svađati oko pitanja koja „samo Bog zna“.

Istovremeno, osjećaj superiornosti svake religije u shvatanjima raja i pakla daje vjernicima energiju i motivira ih da daju sve od sebe unutar vlastitog sistema vjerovanja. Ishod ovoga jeste ono što Kur'an naziva Božijom odlukom da *vas iskuša – koji će od vas najbolje postupati (67:2)*. Ovo vjerovanje podsjeća na koncept nacionalizma, ali bez njegove agresivnosti: jer, baš kao što svaka nacionalna država proglašava sebe superiornom nad svima drugima, i svaka religija nastoji nadmašiti druge po konvertitima i dominirati, ne samo na Zemlji, već i na nebesima. Jer, kur'anski pojam *istebik el-hajrat* (isticati se i nadmetati u dobročinstvu) otkriva da ovo nadmetanje treba biti u sferi djela mira, a ne rata. Dakle, sve dok je najvažnije naći načina da se živi u miru s drugima, nema ničeg lošeg u ovom takmičarskom duhu. Ovdje nije važno ko pobjeđuje, a ko gubi, već kako se igra. Islam upućuje svoje vjernike da imaju lijepo ponašanje (*edeb*), saosjećanje i poštovanje prema svima onima čije religije također nalažu da se čini dobro.

Međuvjerski dijalog ne teži tome da sve ljude pošalje u raj; interes međuvjerskog dijaloga jeste da ih podstakne da izbjegavaju nasilje i mržnju, da grade mir i solidarnost. Međuvjerski dijalog nalaže da se deklarativne tvrdnje svake religije mogu iskazati otvoreno, bez uvredljivog poređenja. Uzmimo, npr., razliku između sljedećih pristupa: S jedne strane, neki imam spomene na hutbi da je sudbina Jevreja i kršćana, ako ne prihvate islam, pakao. S druge strane, drugi imam kaže da je islam Allahov odabrani put i da će Allah one koji vjeruju u Njega, anđele / meleke, biblijske poslanike, poslanika Muhammeda kao pečata poslanika, te u svete tekstove, uključujući Kur'an, onaj svijet,

Ustanuće i Sudnji dan –Svojom milošću obdariti džennetom. Razlika između pristupa ove dvojice imama treba biti jasna. Koji od njih dvojice vjernije predstavlja duh međuvjerskog dijaloga?

Muslimani će se sigurno suprotstaviti onima koji kažu da su muslimani osuđeni na Pakao ili da je islam jedna loša religija; obratno, muslimani bi trebalo da izbjegavaju da govore kako će Jevreji, kršćani, hinduisti, budisti i drugi završiti u paklu. Allah je ljudima podario intelekt; oni shvataju šta znači kad se kaže da će Bog nagraditi muslimane. Direktna kritika neke druge religijske prakse i vjerovanja nije zdrava ni u kakvom okruženju, posebno ne u jednom dijaloškom kontekstu i lahko može prerasti u dalji animozitet, pa i u mržnju. Šta se samo dogodilo i onda kada je imam muslimanski stav o životu poslije smrti predstavio jasno, kako je rečeno; na kraju je neki musliman glasno rekao: iako je imam dobro govorio, zaboravio je reći da su današnji nemuslimani osuđeni na pakao ukoliko odmah ne prihvate islam. Ovakav jezik i pristup stvaraju neprijateljstvo i moraju se izbjegavati.

Međutim, i muslimani su podijeljeni u vezi s kriterijima koji se mogu koristiti u prosuđivanju da li će neko ići u Raj ili Pakao. Neki tvrde da je kriterij za ulazak u džennet prilično širok, obuhvatan, jer ga čine vjerovanje u jednog Boga i u Sudnji dan, dobročinstvo i vjerovanje u poslanike i objave koje su poslone ljudima da ih vode ka tom cilju. Autoritativna djela koja zauzimaju ovakav široki pogled jesu djelo *Tefsir terdžuman el-Kur'an* Abul Kalama Azada, *el-Menar* Rešida Ridaa, *el-Mizan fi et-tefsir el-Kur'an* Muhammada Hassana al-Tabatabaija, kao i neka djela pisana pod utjecajem sufijskih autora. Fazlur Rahman iznosi tumačenje ovog shvatanja kriterija za ulazak u džennet u Dodatku II svog djela *Glavne teme Kur'ana*.⁹³ U svojoj knjizi *Oslobođenje i pluralizam*,⁹⁴ Farid Esack razvija Rahmanove teze na osnovu zaključaka studije o kur'anskom pristupu drugim vjerama.

93 Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an* (Chicago: Biblioteca Islamica, 1980).

94 Farid Esack, *Qur'an: Liberation and Pluralism* (Oxford: Oneworld Publications, 1998).

Međutim, najviše *tefsira* (egzegeze Kur'ana), kako iz klasičnog, tako i iz modernog doba, zalaže se za isključiviji kriterij. Kada navode vjerovanja u Boga, Sudnji dan, dobra djela, sve poslanike i sve svete knjige kao suštinski važna, tu uključe i vjerovanje u Muhammeda kao pečata poslanika i Kur'an kao konačnu Božiju i čuvanu poruku čovječanstvu. Većina muslimana pristaje uz ovo tumačenje.

Isti kur'anski ajet može ponekad podupirati obje strane debate. Oni muslimanski učenjaci koji koriste inkluzivni stav da podrže religijski pluralizam i univerzalnost islamskih vrijednosti podupiru vjerovanje da će neki Jevreji i kršćani ući u džennet ajetima poput ovog:

Uistinu, oni koji su vjerovali [u ovu božansku knjigu], kao i oni koji su slijedili jevrejsku vjeru, kršćani i Sabijci – svi koji vjeruju u Boga i Sudnji dan i dobra djela čine – imat će nagradu kod Gospodara svoga; oni ne treba da se boje, niti da očajavaju. (2:62)

Protivnici tvrde da se takvi ajeti odnose samo na one Jevreje i kršćane koji su živjeli u vrijeme poslanikā prije Muhammeda, kao posljednjeg Božijeg poslanika. Oni podsjećaju i da je Muhammed, kada su ga pitali o sudbini onih koji su umrli prije njegovog poslanstva, odgovorio da će se prema njima postupati po njihovoj vjeri.⁹⁵ Što se tiče vjerovanja koja su preduvjet vjere, protivnici navode mnoge druge ajete koji potvrđuju da je vjerovanje u Muhammedovo poslanstvo i Kur'an neophodno za ulazak u džennet.⁹⁶

Međutim, kad je riječ o međuvjerskom dijalogu, nije od koristi pretjerano razmatrati ova pitanja. Napokon, ni mnogi muslimani ne razmišljaju mnogo o kriterijima za ulazak u džennet ili džehennem. Kažu da o tome sudi samo Allah. Kako je već re-

95 Vidjeti *Tefsir ez-Zamahšeri*, *Tefsir et-Taberi* i *Tefsir Ibn Kesir*, o kur'anskom ajetu 2:62.

96 Vidjeti Kur'an 3:19, 3:84, 85, 5:3 i 33:40. Ove i mnoge druge ajete citiraju oni koji tvrde da je vjerovanje u Muhammedovo poslanstvo i Kur'an neophodno za spas.

čeno, pravo pitanje međuvjerskog dijaloga jeste kako se neko, kada učestvuje u dijalogu, izražava i kako gradi mir u odnosima. Islam je i ovosvjetska religija i, stoga, vrlo zainteresirana za mir u svijetu. Iako je vjerovanje u onaj svijet iznimno važan dio islama, ono se ne smije izobličiti oštrim, provokativnim jezikom, nego ga treba objašnjavati blago i smjerno, jer, istina je da samo Allah zna ko će ući u džennet. Najbolje je reći: „Ne znam ni gdje ću ja biti na onome svijetu. Allah najbolje zna ko će završiti u džennetu, a ko u džehennemu.“ Kur'an, živo opisujući Sudnji dan, jasno kaže da samo Allah o tome odlučuje:

I rog sudnji će se oglasiti i svi će na nebesima i na Zemlji pasti bez svijesti, osim ako Bog ne odredi [da ih izuzme]. A onda će se rog opet oglasiti i gle! – ustat će i čekati! A Zemlja će zasjati sjajem svoga Gospodara. I padastrijet će se zapis svačijih djela, i svi će se vjerovjesnici dovesti i svi svjedoci; i po pravdi će im se suditi, neće im se nanijeti nepravda. Svakoj duši će se dati sve što zaradila je: a On zna sve šta čine. (39:68–70)

Međutim, iako je ponekad važno usvojiti obuhvatnije stajalište prema drugim religijama, bila bi ozbiljna greška zauzimati takvo stajalište u svim okolnostima. Pogrešno je da muslimanski učenjaci u dijaloškom kontekstu tvrde da neki univerzalni skup vjerovanja važi za sve religije, ili tvrditi da islam obuhvata sve religije. Takva pretpostavka o inkluzivnosti osporava islamu njegovu jedinstvenu poruku, kao i posebnu historijsku i religijsku tradiciju koja islam odvaja od drugih i čini ga tako privlačnim.

Naravno, muslimani koji vjeruju da je međuvjerski dijalog zabranjen glasno govore da su svi nemuslimani prokleti. Učešće muslimana u međuvjerskom dijalogu poziva one koji zauzimaju ekstremne stavove da usvoje srednji put, kako bi se izbjegle oštre podjele među muslimanima i tako očuvalo jedinstvo ummeta. Ovo je posebno važno za muslimanske zajednice na Zapadu, pošto one trenutno prolaze kroz teška vremena. Imami i muslimanski učenjaci treba da poduzmu zajedničke napore da povedu zajednicu

ka umjerenosti. Smanjujući pritisak na muslimane, ovakva nastojanja pomoći će pojedincima da vjernije slijede Poslanika.

Dar el-islam

Ova riječ, koja doslovce znači prebivalište ili kuća islama, koristi se kao antonim riječi *dar el-harb* (kuća rata). U upotrebi ovih riječi postoji zabuna. Nekima *dar el-islam* označava one zemlje ili zajednice gdje su muslimani slobodni da prakticiraju svoju religiju. Drugima znači državu kojom upravljaju muslimani prema Šerijatu, bez obzira da li su muslimani većina ili manjina u zemlji.

Riječi *dar el-islam* i *dar el-harb* nema u Kur'anu. Međutim, u Kur'anu se spominje riječ *dār es-selām*: *Njihova će biti Kuća mira (dar es-selam) kod njihova Gospodara; a On će im biti Zaštitnik zbog onoga što su radili* (6:127). Na drugom mjestu Kur'an kaže: „A Bog poziva u Kuću mira i upućuje koga hoće na pravi put“ (10:25). A i ovdje se, prema komentatorima Kur'ana, ajeti odnose na život na onome svijetu.

Druge reference, kako u Kur'anu, tako i u hadisu, poduprle su kasnije teologiju termina *dar el-islam* i *dar el-harb*. Naprimjer, Kur'an kaže: *Meleci će one koji su prema sebi grijehili, kada im budu duše uzimali, upitati: „Šta vam je bilo?“ Oni će odgovoriti: „Bijasmo na Zemlji preslabi.“ Meleci će reći: „Zar nije Božija Zemlja prostrana dovoljno da napustite mjesto zla?“ Takvima je, dakle, odredite džehennem – a kako strašan kraj puta!“* (4:97). Ili ovaj ajet: *A oni koji vjeruju i koji su se iselili i koji se bore, imecima svojim i životima svojim, na Božijem putu, kao i oni koji im utočište i pomoć daju – oni su pravi prijatelji i zaštitnici jedni drugima. Ali, onima koji vjeruju a nisu se iselili – ne možete zaštitnici biti ukoliko se ne isele. Ipak, ako od vas zatraže pomoć protiv vjerskog progona, dužnost vam je pomoći im – osim protiv naroda s kojim imate sporazum: Bog vidi sve što vi radite“* (8:72). Imam Šejbani iz hanefijske škole mišljenja kaže da je njegova primjena na iseljenje iz Meke u Medinu ukinuta

za Poslanikovog života kada je muslimanima dozvoljeno da ostanu u Meki.⁹⁷ Ako bliže pogledamo ove termine, vidjet ćemo da su skovani u vrijeme političke hegemonije hilafetskog perioda Emevija i Abasija. Muslimanski pravnici smatrali su da je islam zavladao svijetom i da nekakav univerzalni hilafet može biti stvarnost. Smatrajući ga Božijom naredbom, vjerovali su da cijeli svijet treba živjeti u islamu (*dar el-islam*) u miru i sigurnosti.

Zato su područja koja su se odupirala da žive pod hilafetom zvali *dar el-harb* i trebalo ih je zauzeti. Narodi Knjige bili su obavezni da plaćaju glavarinu (*džizja*), a mnogobošce je trebalo preobratiti. Jevreji i kršćani u Kur'anu su priznati kao narodi Knjige (*ehl el-kitab*) i, kao takvi, kasnije, kada su muslimani osvojili Indiju, nisu preobraćeni, već im je dat status naroda Knjige.

Detaljna analiza riječi *dar el-islam* jasno ukazuje na političku dominaciju islama, a oni pravnici koji su je drugačije tumačili ignorirani su. Kada su muslimani izgubili vlast od Britanaca, prva reakcija bila je emocionalna, i politički i religijski. Šah Abdul Aziz je 1803. proglasio da je Indija *dar el-harb*. U to vrijeme Sejjid Ahmed poveo je džihad od sjeverozapadne granične provincije [North West Frontier Province] i pozvao pašunska plemena da oslobode Indiju. Pošto su muslimani obavezni da se isele u *dar el-islam* i vode džihad protiv *dar el-harba*, neki su se muslimani iselili iz Indije, iako su mnogi ostali, uključujući šaha Abdula Aziza. Kasnije, prihvativši realnost, muslimanski pravnici u Indiji raspravljali su o tome da li je Indija pod Britancima *dar el-harb* ili *dar el-islam*. Gledajući hanefijski *fikh* (jurisprudencija) u prošlosti, mnogi su zaključili, između ostalih i neki s učilišta u Deobandu, da sve dok u nekoj zemlji muslimani imaju slobodu vjere, ona se može smatrati kućom islama (*dar el-islam*).⁹⁸

97 Omar Khalidi, „Living as Muslim in a Pluralistic Society and State: Theory and Practice“, u Zahid H. Bukhari et al., *Muslims' Place in the American Public Square* (Lanham, MD: AltaMira Press, 2009), str. 43-46. Vidjeti cijelu diskusiju o pravničkim debatama o kući mira i kući rata u srednjem vijeku.

98 Za više o ovoj temi, pogledati Peter Hardy, *The Muslims of British India* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972).

Da bismo razumjeli ovo pitanje u njegovoj savremenoj primjeni, knjiga *Mjesto muslimanā u američkom javnom prostoru* dobra je preporuka. U prvom poglavlju ove knjige, „Ka fikhu manjina: neka razmišljanja“, Taha Jabir Al-Alwani zaključuje da je *dar el-islam* svako mjesto gdje muslimani mogu živjeti mirno i sigurno, čak i kada žive s nemuslimanskom većinom. Al-Alwani objašnjava da je *dar el-harb* ili *dar-kufr* ono mjesto gdje muslimani žive u strahu. Čak i kada tu većina pripada islamu i islamskoj kulturi, musliman je obavezan iseliti se u zemlju slobode. On navodi el-Marverdijev stav da ako musliman može otvoreno prakticirati svoju religiju u nekoj nemuslimanskoj zemlji, onda ta zemlja postaje *dar el-islam* zahvaljujući tome što je on tu nastanjen. Naseliti se u takvoj zemlji poželjno je, budući da postoji mogućnost da se i drugi njeni stanovnici preobrate u islam. Al-Alwani citira i imama er-Razija, koji navodi eš-Šašijevo mišljenje da je bolje *dar el-harb* ili *dar el-kufr* nazivati *dar ed-da'va*, a *dar el-islam* nazivati *dar el-idžabe*.⁹⁹

Nedavno je *Dar el-ulum* iz Deobanda nazvao Indiju pod hinduističkom vlasti *dar el-emnom* (mjesto sigurnosti i mira). *Hindustan Times* od 22. februara 2009. prenosi izjavu prorektora deobandskog učilišta Mawlanu Abdul Khalequea da su muslimani u Indiji slobodni prakticirati svoju religiju, te je ona *dar el-emn* za sve muslimane.

Politički, ekonomski i društveni uvjeti modernog svijeta drastično su se promijenili. Pretpostavljamo da živimo u donekle demokratskom svijetu (barem se ovo iznosi kao ideal, dok je praksa svugdje nešto drugo), gdje se su svi građani zavjetuju ustavu zemlje koji proglašava slobodu mišljenja, religije i vlasništva. Živimo zajedno, muslimani i nemuslimani, u svijetu zavjeta (*dar el-'ahd*), zavjetujemo se ustavu, a zauzvrat dobijamo sigurnost i slobode.

99 Taha Jabir al Alwani, „Toward the Fiqh of Minority: Reflections“, *Muslims' Place in the American Public Square*, str. 28.

Zimije

Termin *zimije*, od *zimme*, znači zavjet (*el-'ahd*), jamstvo (*ed-daman*) i sigurnost (*el-eman*). Riječ *zimija* znači obećanje zaštite od Allaha, Njegovog Poslanika i vjernika svim nemuslimanima koji žive pod muslimanskom vlasti. Termin nije povezan s građanstvom. Svi ljudi, muslimani i nemuslimani, jednakopravni su građani u islamskoj državi (*el-džinsijje el-islamijje*).¹⁰⁰

Zašto je za nemuslimane prihvaćen termin *zimija*? Kroz historiju je grupa na vlasti, koja obično predstavlja jedan narod ili jednu društvenu grupu, kršila prava drugih koji su živjeli u toj zemlji. U starim vremenima velika plemena potčinjavala su mala susjedna plemena. Praksa progona i ponižavanja potčinjenih grupa, kako bi moćna elita ostala na vlasti, nije neuobičajena metoda održavanja vlasti i kontrole ekonomskih resursa. Da nemuslimani ne bi strahovali od takve dominacije i progona, usvojen je termin *zimije*, kojim im se daje politička, društvena i ekonomska zaštita. Muslimani su se bojali Božijeg gnjeva ako bi prava *zimija* bila prekršena.

Termin *zimija* čvrsto je ukorijenjen u arapskoj tradiciji. Arapi su u svom političkom sistemu imali običaj *dživara* (zaštite) ili *zimme*. Kada bi se postigao sporazum, veće – i jače – plemeno štutilo bi manje od svakog nasilja ili progona. Ova zaštita bila je pitanje časti jačeg plemena, što je bilo jamstvo da će praksa *zimme* biti djelotvorna. Kada su Arapi prihvatili islam, isti pojam – *zimije* – primjenjivao se na nemuslimane, kako bi im se osigurala potpuna zaštita i sigurnost. Watt kaže da je kršćanima bilo bolje kao zimijama pod Arapima muslimanima

100 A. Rahman I. Doi, *Non-Muslims Under Shari'ah* (Brentwood, MD: International Graphics, 1979), str. 22. Također vidjeti Jusuf al-Karadavi, *Gajr el-muslimin fi el-mudžteme' el-islami* (el-Kahira: Maktabah Wahbah, 1977), str. 7.

nego pod bizantinskim Grcima. Isto to kaže i Thomas Arnold u svom djelu *Povijest islama*.¹⁰¹

Termin *zimija* koristio se da podstakne poštovanje i toleranciju prema nemuslimanima i njihove slobode u ono vrijeme kada je bilo malo tolerancije ili je uopće nije ni bilo. Mnogi hadisi podstiču ovu toleranciju. U ovom pojmu nema negativnih konotacija. Međutim, politička slika svijeta, uključujući i muslimanski svijet, drastično se promijenila. Čak i da je u modernom svijetu uspostavljena neka islamska država, riječ *zimija* bi, u modernom kontekstu, imala neadekvatnu primjenu.¹⁰²

Džizja

Džizja, riječ čiji korijen znači 'nadoknada', 'kompenzacija', bila je glavarina, porez određen *zimijama* u muslimanskoj državi. To je, zapravo, ekvivalent *zekatu*. Kao i zekat od muslimana, od onih nemuslimana koji to mogu zahtijeva se da plaćaju *džizju* državi. Dalje, za razliku od zekata, iznos *džizje* bio je fiksiran i minimalan. Prvobitno se tražilo da *džizju* plaća vojno sposobno stanovništvo. Doi objašnjava da je *džizja* oslobađala nemuslimane od plaćanja zekata, a siromašni među njima čak su i dobijali pomoć iz zekata.¹⁰³

Džizja je u Kur'anu opravdana i objašnjena: *I borite se protiv onih koji – iako im je prethodno spuštena objava – ne vjeruju ni u*

101 W. Montgomenry Watt, *Islamic Political Thought* (Edinburgh: University of Edinburgh Press, 1968), str. 51. Također vidjeti: Thomas Arnold, *The Preaching of Islam: History of Propagation of the Muslim Faith* (New York: AWS Press, reprint izdanja iz 1913). [Kod nas objavljena pod naslovom *Povijest islama: Historijski tokovi misije*, Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u BiH, Hrvatskoj i Sloveniji, 1989, *prim. prev.*].

102 Zanimljivo bi bilo istražiti diskusiju koja se o riječi *zimija* vodila na pakistanskoj Ustavotvornoj skupštini, nakon njenog osnivanja 1947-1956. Za detaljnu studiju, pogledati Muhammad Shafiq, *Islamic Concept of a Modern State: A Case Study of Pakistan* (Lahore: Islamic Book Foundation, 1987).

103 Doi, *Non-Muslims*, str. 55.

Boga, ni u Posljednji dan, i ne smatraju zabranjenim ono što su Bog i Njegov Poslanik zabranili, i ne slijede vjeru istine, ukoliko ne budu plaćali glavarinu voljno i smjerno (9:29). Ajet je objavljen u devetoj godini po Hidžri. Islam se širio Arabijom i neki Jevreji i kršćani potpali su pod muslimansku vlast. To je bilo u vrijeme kad je i sâm Poslanik prakticirao koncept *džizje* prema narodima Knjige, a nastavilo se tokom muslimanske historije, u vrijeme hilafeta. Većina komentatora Kur'ana slaže se da je ona bila obavezna samo onim Jevrejima i kršćanima koji su mogli služiti vojsci, ali su bili od toga izuzeti, pa se umjesto toga od njih tražilo da plaćaju određeni iznos kao naknadu. Oni koji nisu mogli plaćati bili su i od toga izuzeti. *Džizja* je bila simbolična, a bilo je mnogo onih koji su oslobođani od nje.¹⁰⁴ Muhammad Asad riječ *džizja* prevodi kao porez na izuzeće. On kaže da su nemuslimani kojima je bilo dopušteno da se priključuju muslimanskoj vojsci, u kasnijoj historiji, bili izuzeti od plaćanja *džizje*.¹⁰⁵

Muftija Muhammad Shafi u svom tumačenju ovog ajeta kaže da se on prvobitno odnosio na narode Knjige, a onda su, još u Poslanikovo vrijeme, pridodate i *medžusije* (poklonici vatre, zoroastrijanci). Međutim, *mušrici* Meke nisu. Od njih se tražilo ili da prihvate islam ili da napuste mjesto. Prema Ebu Hanifi, od svih nemuslimana, uključujući hinduiste, budiste i druge, tražilo se da plaćaju *džizju* ukoliko za to imaju mogućnosti.¹⁰⁶

Zekat je stub islama i niko ne može biti oslobođen njegovog davanja. *Džizja* se razlikuje. Prenosi se da je Poslanik, u vrijeme smrti svog sina Ibrahima, rekao da bi oslobodio sve Kopte plaćanja *džizje* da je Ibrahim poživio, u znak poštovanja prema njemu.

104 Vidjeti komentar ajeta 9:29 u Yusuf Ali, *The Meaning of the Holy Qur'an* (Beltsville, MD: Amana Publications, 2003).

105 Muhammad Asad, *The Message of the Qur'an* (England: The Book Foundation, 2003).

106 Mawlana Mufti Muhammad Shafi, *Me'arif el-Kur'an*, na urdu (Karachi: Idara Ma'arif, 1989). Vidjeti objašnjenje ajeta 9:29.

Ibrahimova majka bila je Koptkinja.¹⁰⁷ Govori se da su se izaslanici nemuslimanskog plemena Benu Taglib obratili Omeru da ih izuzme od plaćanja *džizje* jer su to smatrali ponižavajućim i tražili da, umjesto toga, plaćaju zekat. Omer im je, kažu, to dozvolio.¹⁰⁸

Što je rečeno za *zimije* važi i za *džizju*. Politička i ekonomska stvarnost, uključujući poreski sistem, dosta se promijenila u modernom svijetu. Promijenjene okolnosti zahtijevaju novi pogled na Kur'an i Sunnet u njihovoj primjeni u odnosima između muslimana i nemuslimana.

Mirni suživot i religijska i ljudska prava

Islam svoje ime zasniva na opredijeljenosti za mir (*selam*), a jedno od Božijih imena jeste *es-Selam* (Onaj koji daje mir). Tako se zajedničko življenje u miru smješta u sami centar onoga na što islam obavezuje muslimane. S obzirom na ovu činjenicu, Kur'an cilja na to da se dokrajče plemenske, etničke i religijske zavade i da se gradi mirni suživot. Ovo je toliko prihvaćena istina da neki muslimani vjeruju da je Kur'an imao utjecaj na Deklaraciju Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima i Povelju o ljudskim pravima SAD-a.¹⁰⁹ Dalje su dati neki specifični kur'anski pojmovi koji pozivaju na čuvanje ljudskog dostojanstva, iskazivanje poštovanja i ostvarivanje mirnog suživota na ovome svijetu.

Pravo na život. Kur'an podržava svetost i apsolutnu vrijednost ljudskog života:

Zbog ovoga smo Mi sinovima Israilovim propisali da ako iko ubije čovjeka koji nikog ubio nije ili širio nered na Zemlji – kao da je

107 Muhammad Hamidullah, *Introduction to Islam* (Paris: Center Cultural Islamique, 1969), str. 149.

108 Thomas Arnold, *The Preaching of Islam*, str. 49-50. Vidjeti i Majid Khudduri, *War and Peace in the Laws of Islam* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1955), str. 198-199.

109 Azizah al-Hibri, „Islamic Constitutionalism and the Concept of Democracy“, *Journal of International Law*, no. 24 (zima 1992), str. 127.

sve ljude poubijao; a ko učini da ljudski život spašen bude, kao da je spasio sve ljude. I, zaista, među njih su dolazili Naši poslanici s dokazima istine: ali mnogi od njih, bez obzira na sve to, opet su sve granice prešli. (5:32)

Reci: „Dođite, da vam prenesem šta vam je Bog zabranio: ne smatrajte Mu ravnim nikoga nikako; roditeljima dobro činite; ne ubijajte svoju djecu iz straha od siromaštva – Mi opskrbu dajemo i za vas i za njih; ne činite nemoralna djela, ni javno, ni tajno; ne uzimajte čovjeku život – koji Bog proglašava svetim – osim po pravdi“: to vam On propisuje da biste razmislili. (6:151)

Ista poruka može se naći i na drugim mjestima u Kur'anu.

Religijske slobode. Kur'an podržava religijski pluralizam kao nešto vrijedno poštovanja:

A da je Gospodar tvoj tako htio, sve što je na Zemlji sigurno bi vjerovalo: zar ti, onda, misliš da ih možeš prisiliti da vjeruju? (10:99)
A tebi [o, Poslaniče,] smo objavili ovu Knjigu, po istini, da odredi istinu prijašnjih objava i da je potvrdi. Ti, dakle, sudi među sljedbenicima ranijih objava prema onome što ti je Bog spustio, a ne slijedi njihove zablude, napustivši istinu koja ti dolazi. Mi smo svima zakon i način života propisali. A da je Bog htio, On bi vas sigurno učinio sljedbenicima jedne zajednice: ali, On hoće da vas iskuša u onome čime vas je udostojio. Zato se natječite jedni s drugima u dobrim djelima! Bogu ćete se svi vratiti; a onda će vas On obavijestiti o onome u čemu ste se razlikovali. (5:48)

Reci: „Istina dolazi od vašeg Gospodara: pa, ko hoće neka vjeruje u nju, a ko neće neka je odbaci.“ Uistinu, za sve što pogriješiše prema sebi, odbacivši Našu istinu, spremili smo oganj čiji će ih valovi obujmiti sa svih strana; a ako zatraže vode, dat će im se voda kao rastaljena kovina, koja će im sažeći lica: užasna li pića, stravičnoga konačišta! (18:29)

U vjeru nema prisile. Kur'an zabranjuje prisilnu konverziju i svako ometanje religijskih sloboda: *U vjeru nema prisile... (2:256).* Allah je Muhammedu, zabrinutom da li će Mekanci prihvatiti islam, rekao: *A da je Bog tako htio, oni Mu ne bi ravnim druge smatrali; a Mi nismo tebe stvorili da im budeš čuvar i ne nadzireš ti njihovo ponašanje (6:107).*

Poštovanje prema drugim religijama i religijskim zajednicama. Kur'an zabranjuje muslimanima da uvredljivo govore o drugim religijama: *Ne grdite one kojima se, umjesto Bogu, oni klanjaju, da ne bi i oni, iz inata i iz neznanja, grdili Boga: jer, Mi smo, zaista, svakoj zajednici lijepim predstavili njihove postupke. S vremenom se oni moraju vratiti svome Gospodaru: a On će ih obavijestiti o onome što su radili* (6:108). U ovom ajetu, ummet (religijska zajednica) i *zejjena* (privlačno) stavljaju se jedno uz drugo kako bi se vidjelo da Allah religijske odredbe – Šerijat (sveti zakon) – i kulturne vrijednosti (*minhadž*) sljedbenicima svake zajednice čini privlačnim i lijepim. Stoga, Kur'an traži od muslimana da iskazuju poštovanje prema drugim vjerezakonima (*šera'í*) i vrijednostima (*menahidž*) i da se klone vrijeđanja. Ova vrsta naredbi, kojih ima na raznim mjestima u Kur'anu, treba osigurati da se poštuje religijski pluralizam i da se poštuju i štite djelovanja i vjerovanja svake religijske zajednice.

Pristojno govoriti o poslanicima, osnivačima i istaknutim ličnostima drugih religija

Neka je mir Ibrahimu. Tako Mi nagrađujemo dobročinitelje, jer on je uistinu bio jedan od naših robova vjernika. (37:109–11)

Jer, zaista, Mi smo Musau dali Knjigu božansku i slali poslanike jednog za drugim; i Isau, sinu Merjeminu, dali smo dokaze istine i ojačali ga svetim nadahnućem. (2:87)

Bog ti šalje radosnu vijest da će ti se roditi Jahja, koji će vjerovati u istinitu riječ Božiju i biti prvak među ljudima, potpuno čestit i vjerovjesnik potomak pravovjernih. (3:39)

I melecí rekoše: „O, Merjem! Bog te je odabrao i čistom stvorio, uzdigao te iznad svih žena svijeta. O, Merjem! Budi istinski poslušna svom Gospodaru i padaj ničice na tlo i klanjaj se s onima koji se klanjaju pred Njim.“ (3:42–43)

I melecí rekoše: „O, Merjem! Bog ti šalje radosnu vijest kroz Riječ od Njega: ime će mu biti Mesih Isa, sin Merjemin, od ugleda i na ovom i na onom svijetu, i bit će od onih koji koji su Bogu bliski.“ (3:45)

Zaštita i poštovanje za sva mjesta bogoštovlja

... Jer, da Bog nije omogućio ljudima da se brane jedni od drugih, manastiri i crkve i singagoge i džamije – u kojima se mnogo veliča ime Božije – sigurno bi do sada bili porušeni. A Bog će sigurno pomoći onoga koji pomaže Njegovu vjeru: jer, uistinu, Bog je silan i svemoćan. (22:40)

Poštovanje prema ljudima, bez obzira na njihovu religiju

One koji vjeruju, i one koji slijede jevrejsku vjeru, Sabijce, kršćane, poklonike vatre i one koji Mu pripisuju druga, uistinu će ih Bog razdvojiti na Danu ustanuća: jer, zaista, Bog je svjedok u svakoj stvari. (22:17)

O, ljudi! Mi smo vas od jednog čovjeka i jedne žene stvorili, pa vas načinili narodima i plemenima, da biste se međusobno upoznavali. Uistinu, najplemenitiji pred Bogom je onaj koji Ga je najdublje svjestan. Bog je sveznajući i ništa Mu skriveno nije. (49:13)

U jednom poznatom hadisu, poslanik Muhammed kaže: „Svi su ljudi jednaki kao zupci češlja. Nema prednosti Arap nad nearapom, niti bijelac nad crncem, niti muškarac nad ženom. Ljudi se razlikuju samo po svijesti o Bogu.“¹¹⁰

Sloboda govora i udruživanja. Kur'an koristi koncept šure (savjetovanje) u svrhu odvratanja od autoritarizma i apsolutizma i podsticanja ljudi da izraze drugačije mišljenje, na uljudan način. Zapravo, poglavlje (sura) 42 zove se eš-Šura, da bi se istakao značaj poštovanja razlika u mišljenju, slobode govora i slobode udruživanja. Kur'an s odobravanjem govori o onima koji se Bogu klanjaju i koji su Ga svjesni: ... i za one koji se [o stvarima od zajedničkog interesa] savjetuju među sobom... (42:38).

Kur'an kaže Muhammedu da poštuje iskreno mišljenje svojih protivnika i da se s njima savjetuje:

110 Ahmed ibn Hanbel, u odjeljku „el-Ensar“, hadis 22978.

A Božijom milošću ti si [Poslaniče] blag prema svojim sljedbenicima; da si grub ili teška srca, pobjegli bi od tebe. Zato im praštaj i moli se da im bude oprošteno. I savjetuj se s njima u pitanjima općeg dobra; a kada odlučiš djelovati, pouzdaj se u Boga; jer, uistinu, Bog voli one koji se uzdaju u Njega. (3:159)

Ovaj ajet objavljen je u vrijeme kada su licemjeri izdali Muhammeda i muslimane upravo pred Bitku na Uhudu. Muhammed, saznavši šuru, vidio je da bi neki radije branili Medinu unutar njenih kapija. Međutim, većina je htjela da se bori izvan grada, na otvorenom polju. Muhammed je slijedio većinsko mišljenje. Kada je 1.000 vojnika izašlo da se suoči s neprijateljem, njih 300 odvojilo se, rekavši da njihovo mišljenje nije uvaženo. Ova izdaja došla je u kriznom momentu. Iako su lojalni muslimani pretrpjeli teške gubitke tokom te bitke, uspjeli su opstati. Muhammed je bio ranjen, a njegov amidža Hamza ubijen je kao šehid. Međutim, bez obzira na ovaj događaj, Muhammed nije istjerao izdajnike sa skupova šure.¹¹¹

Dijalog i komunikacija moraju se odvijati u atmosferi poštovanja. Kur'an kaže da ljudi jedni s drugima treba da razgovaraju uljudno, u svim okolnostima, posebno kada postoje napetosti ili neslaganja: I ne raspravljajte sa sljedbenicima ranijih objava nikako drugačije nego na najljepši način... (29:46). Ta ista poruka često se ponavlja. Općenito, Allah naređuje ljubaznost, do te mjere da u tom pogledu musliman treba nadmašiti komšije: Kada nekim pozdravom pozdravljeni budete, otpozdravite ljepšim od toga, ili barem takvim pozdravom. Zaista, Bogu će se za sve račun polagati" (4:86). Poslanik nije „vrijeđao, govorio nedolične riječi, proklinjao. Kada bi koga od nas ukorio, govorio bi: „Šta mu je, čelo mu na zemlju palo?““¹¹² Ovdje je upotrijebljena riječ turab. Kada muslimani padaju ničice, tj. čine sedždu, čelom dotaknu tlo. Možda bi Poslanik, kada s nekim nije bio zadovoljan, izgovarao ove riječi, koje znače i 'Klanjao se Bogu'.

111 Za detalje, vidjeti Shafi, *Tefsir me'arif el-Kur'an*, vol. 2.

Ključne tačke poglavlja

Kur'an koristi pojmove *te'arefu, islah, ihsan, mudžadela, el-hikme ve el-mev'ize el-hasene, te'avun* i *istebik el-hajrat* i slične pojmove da podstiče i podupire međuvjersko razumijevanja i mirni suživot.

Kur'an uvažava postojanje drugih religija koje su se pojavile prije islama i naglašava važnost miroljubive koegzistencije s njima kroz koncepte kao što su *din el-fitre, ed-din el-hanifi* i *ehl el-kitab*.

Kada naglašava važnost gradnje mostova i dostojanstvene tolerancije, Kur'an ističe jedinstvenu poziciju islama među svim drugim religijama i jedinstvenost muslimanske zajednice.

Riječ *kafir* ima više upotreba. *Ehl el-kitab* jesu vjernici u smislu vjerovanja u jednog Boga. Kada se riječ *kafir* primjenjuje na njih, onda ona znači da oni poriču Kur'an i Muhammedovo poslanstvo.

Riječ *vali* znači čuvar ili staratelj; ona se ne može jednostavno prevesti kao 'prijatelj'. Muslimani treba da prijateljuju s nemuslimanima, da razmjenjuju darove s njima, da ih posjećuju kada su bolesni i da poštuju svoje komšije nemuslimane.

Kur'anski koncept ljudskih prava i obaveza sličan je onome iz Povelje o ljudskim pravima SAD-a te Deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija.

Pitanja za diskusiju

1. Pronađite sami kur'anski ajet koji podupire međuvjerski dijalog, onako kako ga vi tumačite.
2. Možete li zamisliti ajet koji ne podupire međuvjerski dijalog?
3. Koji je naprikladniji način da se islamska poruka prenosi nemuslimanima?
4. Na osnovu vašeg iskustva, s kakvim se drugim izazovima mogu suočiti muslimani zainteresirani za međuvjerski dijalog?

IV. Postupanje prema nemuslimanima u svjetlu Poslanikove *sire* i muslimanske historije

Kur'an, hadisi, islamska tradicija i sâma historija daju nam mnoge primjere miroljubivih međuvjerskih odnosa. Bilo da se radi o manjinskoj ili većinskoj zajednici, muslimani su uvijek pružali ruku drugim religijskim grupama. U ovom odjeljku istražujemo odabrane primjere za ilustraciju bogatstva i dubine islamskog poziva na međuvjerski dijalog i miroljubive odnose. Poslanikov život pun je primjera tolerancije i nenasilnog i uljudnog prenošenja Allahovih riječi nevjernicima, čak i u prvim etapama islama. S obzirom na to da je odjeljak kratak, očigledno je da možemo navesti samo neke od brojnih primjera.

Prije svega, važno je naglasiti snagu Poslanikovog primjera kao čovjeka koji je uvijek naklonjen dijalogu. Ova snaga proistječe iz njegovog autoriteta, koji je bez premca. Sljedeća priča svjedoči o tom autoritetu. Aišu, jednu od Poslanikovih žena, upitali su kakav je bio njegov moral. Upitala je: „Učiš li Kur'an?“, a oni odgovorili „Da.“ Onda ona reče: „Poslanik je bio živi Kur'an.“¹¹² Drugim riječima, on je bio savršeno utjelovljenje kur'anskih učenja.

112 *Sahih el-Buhari*, Kitab el-edeb, hadis 6031.

Kur'an veliča Poslanika kao milost i blagoslov svim svjetovima (21:107) i kao svjetiljku koja sija (33:46). Kur'an od ljudi traži da uzmu Poslanikov način života kao svoj uzor (33:21). Kada su Aišu pitali o njegovom moralnom ponašanju, odgovorila je: „On nije bio bestidnik, niti razvratnik, niti je vikao po trgovima. Na zlo nije uzvraćao zlim, nego je strpljivo podnosio i praštao.“¹¹³ U istom hadisu navode se i druge njegove vrline.

Mekanci, ravnodušni prema njegovim uzornim ličnim vrlinama, ili možda preplašeni njima, progonili su i njega i njegove sljedbenike, pa su im, u jednom periodu, nametnuli totalni društveno-ekonomski bojkot, čime su ih natjerali da žive u izolaciji i siromaštvu. Međutim, kasnije, kada je teška suša pogodila Mekance i kada su mnogi od njih umirali od gladi, obratio mu se njegov zakleti neprijatelj Ebu Sufjan i zatražio: „Muhammede, moli za Mekance. Tvoj narod umire.“ Muhammed je podigao ruke i dovio, a Allah je poslao obilnu kišu i Svojom milošću okončao sušu.¹¹⁴ Od samih početaka poslanstva, poslanik Muhammed davao je sve od sebe da održi mir sa svojim neprijateljima i poštuje njihove religije i običaje. On podstiče i podupire slobodu mišljenja i slobodno izražavanje.¹¹⁵ Zato je njegov život divan uzor muslimanima, imamima i svakome ko nastoji graditi dobre odnose i među muslimanima i s nemuslimanima. Ugledajući se na Muhammeda, muslimani postaju strpljivi, mudri, obazrivi i pravedni. Muslimani staju uz onaj dio čovječanstva koji pati, na stranu pravde, a za dobrobit svih, bez obzira na rasu, rod, boju ili religiju. To je prava *da'va* i to je put svih poslanika i poslanika Muhammeda. To treba biti i put svih muslimana.

113 Ebu Davud, *Sunen*, Knjiga o namazu, Poglavlje o noćnom namazu, hadis 1342. Ibn Hanbel u odjeljku „el-Ensar“, hadis 23748.

114 Et-Tirmizi, Knjiga o dobročinstvima i održavanju rodbinskih veza, Poglavlje o moralu Vjerovjesnika, hadis 2016. Ibn Hanbel, „el-Ensar“, hadis 24889.

115 *Sahih el-Buhari*, Knjiga tumačenja Kur'ana, Riječi Uzvišenog: „Gospodar naš, otkloni patnju od nas, pa ćemo vjerovati!“, hadis 4547.

Međusobni odnosi poslanika Muhammeda i Mekanaca

Progon i Muhammedov odgovor. Mekansko proganjane muslimana eskaliralo je do te mjere da su se muslimani suočili s potpunim bojkotom, nakon jednog nepravdenog dogovora da im se uskrati svaka pomoć i opskrba. Muslimani i njihove pristalice bili su prisiljeni, iz sigurnosnih razloga, da potraže utočište kod Ebu Taliba. Međutim, bojkot je potrajao tri godine, i za to vrijeme jeli su lišće drveća i kožu mrtvih životinja. Plač gladne djece mogao se čuti još izdaleka. Od gladi su poumirale mnoge žene i djeca muslimana. Uprkos takvom barbarskom odnosu, Muhammed nikada nije molio Boga za uništenje Mekanaca.¹¹⁶

Drugom prilikom, tokom ovog perioda, Muhammed je otišao u Taif, prosperitetni grad u blizini Meke, i pozivao tamošnje stanovnike u islam. Međutim, protivno njegovim očekivanjima i nadama, susreo se s ogromnim neprijateljstvom. Uspio je sresti neke svoje rođake i njihove prijatelje i njima govoriti o islamu, međutim, ni nakon nekog vremena prvobitno neprijateljstvo nije splasnulo. Zbog toga je odlučio da ode, ali, dok je žurno napuštao grad, stanovnici Taifa sačekali su ga na prilazu kući, pratili ga dva-tri kilometra, vrijeđali i gađali kamenjem. Poslanik je bio iznuren, krv mu je tekla iz rane na glavi, pa je zatražio sklonište iza ograde jednog vinograda. Molio se Gospodaru, govorio Mu šta ga je zadesilo i zatražio Njegovu milost. Allah mu je poslao meleka Džibrila, zajedno s melekom brda. On zatraži od Muhammeda dopuštenje da sravni sa zemljom i Taif i Meku. Ali, Muhammed mu reče da to ne čini: „Radije bih da se neko od njihovih potomaka klanja Allahu, Svemogućem, Kojemu nema ravnog.“¹¹⁷

Nakon što je islam dobio uporište u Medini, ondje je došao klanjati poglavar Taifa Abd Jalil, koji je nagovarao djecu da bacaju

116 O Poslanikovim osobinama i ponašanju, pogledati Safiur-Rahman al-Mubarakpuri, *el-Rahik el-mehtum* (USA: Maktabah Dar-us-Salam, 1996), str. 492-503.

117 al-Mubarakpuri, *el-Rahik el-mehtum*, str. 117-120.

kamenje na Muhammeda. Ugledavši ga kako ulazi u Poslanikovu džamiju, Poslanik je ustao da ga pozdravi i pozvao ga da sjedne uz njega, čime ga je počastvovao. Poslanik nije ni spomenuo kako su loše prema njemu postupili u Taifu. A kada ga je kasnije Aiša pitala koji mu je događaj najteže pao, Muhammed je rekao Taif. Ovakva snaga oprosta i velikodušnosti prema prijašnjim neprijateljima, kao i mnogima koji su mu nanosili bol i patnju, nije viđena do danas, ni među najpobožnijim muslimanima.¹¹⁸

Muhammed moli Boga za pobjedu Bizantinaca nad Perzijancima

U političkom sukobu između Bizantskog i Perzijskog Carstva, mlada muslimanska zajednica bila je na strani kršćana Bizantinaca, dok su se mnogobožački Mekanci molili za pobjedu zoroastrijanaca Perzijanaca. Bizantinci su, nakon poraza od Perzijanaca, izgubili Siriju i Palestinu, koje su činile veći dio teritorija Bliskog istoka, pa su se Mekanci rugali Muhammedu i njegovim sljedbenicima: „Otarasit ćemo vas se, kao što su se Perzijanci otarasili Bizantinaca.“ Muhammed nije bio ni zastrašen ni obeshrabren i molio je Boga za pobjedu Bizantinaca. Allah je onda objavio sljedeće ajete: *Pobijedeni su Bizantinci u obližnjoj zemlji; ipak, oni su ti koji će, bez obzira na ovaj njihov poraz, pobijediti za nekoliko godina: jer Bog odlučuje o prošlom i budućem. A toga dana radovat će se vjernici*“ (30:2–4). Objava se pokazala istinitom poslije nekoliko godina, kada su Bizantinci povratili izgubljene teritorije.

Ovaj događaj pokazuje da je Poslanik uvijek davao sve od sebe da prepozna one vjere koje su bliže islamu, a onda da uspostavlja bolje odnose s njima. Iako je od suštinske važnosti graditi dobre odnose sa svima, naravno, s nekima je to lakše. Musli-

118 al-Mubarakfuri, *el-Rahik el-mehtum*, str. 138.

mani koji žive na Zapadu mogu iskoristiti sve prednosti Poslanikove metodologije izgradnje međuvjerskih odnosa.

Muslimanske izbjeglice dobrodošle su kod kršćanskog kralja Etiopije

Ovo je drugi primjer Poslanikovih podsticaja da se grade međusobne veze sa kršćanima. Pošto su se uvjeti života muslimana u Meki pogoršali, Muhammed je tražio načina da svojim sljedbenicima olakša teškoće. Kada je Poslanik saznao da je Nedžašija (Neguš), kralj Etiopije, pravovjerni kršćanin, dozvolio je svojim sljedbenicima da kod njega potraže azil, u nadi da će ih kralj zaštititi.

Grupica od šesnaest muslimana u noći je napustila Meku. Kada su mnogobošci čuli za njihov odlazak, uznemirili su se, jer nisu željeli da muslimani nađu sigurno utočište. Stoga su poslali grupu mladića da presretnu muslimane prije nego što stignu u Etiopiju. Međutim, muslimani su sigurno stigli ondje. Potom su Mekanci poslali izaslanstvo negušu, s vrijednim darovima tražeći od njega da ove „pobunjenike“ pošalje natrag u Meku. Negušu su rekli da su se ovi „pobunjenici“ napuhali od svog islamskog ponosa i da vrijeđaju ne samo vlastitu staru mekansku vjeru nego i vjeru kršćana.

Neguš, pravedan čovjek, pozvao je muslimane i pitao ih da objasne svoja uvjerenja. Džafer ibn Ebi Talib pred njim je svjedočio o svojoj novoj vjeri. Kada su zatražili da uči nešto iz Kur'ana, on je govorio ajete iz sure *Merjem*. Etiopski vladar, saslušavši učenje, toliko je plakao da mu je sva brada bila mokra od suza. Pošto se pribrao, rekao je Mekancima da ova objava i ona data Isusu dolaze iz istog izvora. Stoga je odbio predati muslimane i vratio Mekancima poklone. Kao posljednji izlaz, Mekanci su mu rekli da ovi muslimani smatraju Isusa samo robom Božijim, a ne njegovim sinom, te da muslimani odbacuju Trojstvo. Zapitan o ovome, Džafer je izgovorio ajete: „On [Isus] je rob Božiji, Njegov Vjerovjesnik; i Duh

Njegov i Riječ Njegova koju je dostavio Merjemi, blagoslovljenoj djevici.“ [Ovo je rekao oslanjajući se na kur’anske ajete 19:16–36.] Čuvši ovo, Nedžašija reče: „I u ovo mi vjerujemo! Blagoslovljeni vi i vaš učitelj.“ Zahtijevao je da izaslanstvo ode i kaže muslimanima da u njegovoj zemlji mogu živjeti mirno, sve dok to žele.¹¹⁹

Ovi primjeri pokazuju kako su čvrste međuvjerske veze omogućavale kršćanima i muslimanima da pomažu jedni drugima u teškim vremenima. Ovi prvi muslimani tugovali su, zajedno sa kršćanima, nad porazom kršćana od zoroastijanaca i molili za njihovu pobjedu. Potom, kad su prvi muslimani trebali utočište, dao im ga je kršćanski vladar Etiopije. Općenito, zdravi međuvjerski odnosi ne samo da podstiču razumijevanje već jačaju veze među zajednicama i podršku u vrijeme kriza. Mnogi muslimani koji žive na Zapadu, nakon 11. septembra, s radošću su otkrili da imaju takvu podršku. To nije slučajno, jer su prethodno, zahvaljujući svojoj opredijeljenosti za međuvjerski dijalog, izgradili čvrste veze, koje su im pomogle kad je trebalo.

Muhammed u Medini

Kada su se Muhammed i njegovi drugovi (*ashabi*) preselili u Medinu, on je dao sve od sebe da od Medine načini grad – uzor mirnog suživota. Ovo nije bilo lahko izvesti, jer je morao pomiriti tri različite i često uzajamno neprijateljski nastrojene grupe: muslimane, politeistička plemena i jevrejska plemena. Muslimani. Kur’an muslimanske migrante naziva *muhadžirun* (imigranti), a one koji su ih prihvatili i primili islam *ensarije* (pomagači). Međutim, ensarijska plemena bila su međusobno u zavadi. Poslanik je morao naći načina da uspostavi mir među njima i istodobno omogućiti *muhadžirima* da se ondje nasele.

119 al-Mubarakpuri, *el-Rahik el-mehtum*, str. 136-137. O događaju u Taifu, vidjeti Majid Ali Khan, *Muhammad: The Final Messenger* (Delhi: Idara-i Adabiyat, 1980), str. 91-94.

Politeistička plemena. Plemena Evs i Hazredž bila su dva od mnogih idolopokloničkih plemena koja su živjela u Medini i oko nje. Neka su bila prijateljski, druga neprijateljski nastrojena prema imigrantima. Muhammed je morao uspostavljati dobre odnose s njima kako bi donio mir u Medinu.

Jevrejska plemena. Nekoliko jevrejskih plemena bilo je migriralo u Medinu, uglavnom iz Sirije, a zbog progona Bizantinaca. Oni su bili usvojili arapski način odijevanja, govorili arapski kao svoj maternji jezik i prihvatili lokalne običaje. Međutim, zadržali su svoj posebni karakter tako što su ostali vjerni svom jevrejskom naslijeđu. Ova su plemena bila bogata i imala su jak ekonomski utjecaj u Medini. Poptuno svjestan da je situacija muslimana u Medini bila opasno nesigurna, Muhammed je prvo učvrstio njihovo jedinstvo. Potom, susrevši se s vođama različitih jevrejskih i mnogobožaćkih plemena, uvjerio ih je da potpišu sporazum o uzajamnoj pomoći i odbrani. Neke odredbe ovog sporazuma s Jevrejima glase:

- Svi Jevreji jedan su ummet s muslimanima. Jevreji slobodno ispovijedaju svoju religiju, muslimani slobodno ispovijedaju svoju.
- Jevreji podmiruju svoje troškove, muslimani svoje.
- Ako nekog napadne treća strana, svi će mu brzo ukazati pomoć.
- Svaka strana dogovara se sa svima drugima, uzajamni odnosi zasnivaju na bogobožnosti, a zlodjela potpuno isključuju.
- Niko ne smije činiti zločin iz predrasude prema drugima.
- Strani kojoj je učinjena nepravda bit će ukazana pomoć.
- Jevreji će učestvovati u troškovima rata sve dok se bore uz muslimane.
- Medina će biti sigurna za sve koji potpišu ovaj sporazum.

- Bude li među potpisnicima sporazuma nesuglasica, riješit će ih Allah Uzvišeni i Njegov Vjerovjesnik.
- Potpisnici će bojkotovati Kurejšije trgovinski i ovom plemenu neće pomagati ni na koji način.
- Svaka će strana uzeti učešće u odbrani Medine, u slučaju napada sa strane, svako u svom području.
- Ovaj sporazum ne sprečava nijednu stranu da traži zakonitu odmazdu.¹²⁰

Abdurrahman Azzam, prvi generalni sekretar Arapske lige, kog *New York Times* naziva „jednim od najvećih državnika modernog islama“, napisao je ovo:

Povelja [između muslimana i Jevreja] okvir je sporazuma o mirnom suživotu, odbrambenog saveza za saradnju protiv agresije, kojim se nastoje zaštititi male države, gdje svaka po odredbama povelje zadržava vlast nad svojim narodom i slobodu propovijedanja vlastite religije. Potpisnice su jamčile da će jedna drugoj pomoći i da će zaštititi vjerovanja drugih od svakog ko bi želio nanijeti zlo i nepravdu njihovim zemljama i narodima. Stoga, oni jamče slobodu vjerovanja kao i slobodu širenja religije svim članicama Povelje, bez obzira na razlike među njima u vjerovanjima.¹²¹

Poslanik Muhammed bio je naklonjen izgradnji dobrih odnosa s Jevrejima zbog religijskih učenja koja povezuju dvije religije. Zato Kur'an Jevreje, kao i kršćane, naziva „narodima Knjige“. Među

120 Al-Mubarakfuri, *el-Rahik el-mehtum*, str. 99-104, str. 197-198; Haykal, *The Life of Muhammad*, str. 179-183; Kahn, *Muhammad: The Final Messenger*, str. 116-120. Medinska povelja ima pedeset i jedan član. Cijeli tekst pogledati u Sultan Ahmed Qureshi, *Letters of the Holy Prophet* (Karachi: International Islamic Publishers, n. d.), str. 31-37; Ibn Hišam, *es-Sire en-nebevije*, vol. 1, str. 178-179. Također konsultirati Muhammad Hamidullah, *The First Written Constitution in the World: An Important Document of the Time of the Holy Prophet* (Sh. Muhammad Ashrail, 1975). (Povelju su potpisali muslimani i neka jevrejska i mnogobožička plemena Medine. Ovo pokazuje koliko je bilo opredjeljenje poslanika Muhammeda za mirni suživot i slobodu religijskog vjerovanja i mišljenja.)

121 Abd al-Rahman Azzam, *The Eternal Message of Muhammad* (Cambridge: Islamic Texts Society, 1993), str. 128.

mnogim zajedničkim stvarima ovih triju religija jeste vjerovanje u Jednog Boga. Iako muslimani treba da daju sve od sebe da izgrade dobre međuvjerske odnose sa svim religijskim grupama, međuvjerskim odnosima s Jevrejima i kršćanima treba dati prioritet.

Kršćansko izaslanstvo iz Nedžrana

Stanovništvo Nedžrana, smještenog južno od Meke, na putu ka Jemenu, bilo je uglavnom kršćansko. Jednom je izaslanstvo od šezdeset političkih i religijskih vođa iz Nedžrana došlo u Medinu da se susretne s poslanikom Muhammedom. On i njegovi ashabi dočekali su ih s dobrodošlicom i pozvali da konače u Poslanikovo džamiji. Neki izvještaji kažu da su Nedžranci tretirani kao specijalni gosti i da im je bilo dopušteno da se i mole u toj džamiji. Razgovarali su s Poslanikom o tome da li je Isus sin Božiji. Kao odgovor, on im je učio kur'anske ajete 3:36–64. Prijateljski dijalog nastavio se i drugog dana, kada su obje strane izlagale svoje argumente.

Pošto su obje strane ostale pri svojim prvobitnim stavovima, odlučili su da od Boga zatraže prokletstvo (*mubahala*) onoj strani koja je u krivu. To je bila česta praksa među religijskim grupama ili ličnostima tog perioda; u stvarnosti, to je bio način na koji Bog „rješava“ raspravu. Pa su odlučili da sljedeće jutro vođe svake grupe dođu sa svojim porodicama i prizivaju Božije prokletstvo na onu drugu grupu. Poslanik je došao sa svojom kćerkom Fatimom i zetom Alijem, te svoja dva unuka el-Hasanom i el-Husejnom. Nedžranski izaslanici nisu se pojavili, već su se povukli i potpisali mirovni sporazum.¹²² Stub u Poslanikovo džamiji gdje se ova grupa okupila i razgovarala od tada je poznat

122 Al-Mubarakfuri, *el-Rehik el-mahtum*, str. 450-451. O sporazumu, vidjeti Qureshi, *Letters of the Holy Prophet*, str. 41. O molitvi kršćana u Poslanikovo džamiji, vidjeti *Tefsir ibn Kesir* (3:61). Abdul-Malik Hišam u svom djelu *es-Sira en-nebevija* govori o tome kako su kršćani tretirani.

kao *ustana el-vefd* (stub izaslanika). Iako su mnogi takvi spomenici izbrisani iz džamije, ovaj znak još stoji.

Ugovor na Hudejbiji

Nakon Bitke na Hendeku, medinski politički život konačno se stabilizirao. Arapska plemena, u strahu od mekanskih prijetnji, sklopila je ugovore o uzajamnoj pomoći i saradnji s muslimanima. Naredne godine, Muhammed je želio obaviti *umru* (manje hodočašće) u potpunom miru. Uskoro je obznanio svoju namjeru i zatražio od muslimana da mu se pridruže. Rekao im je da, budući da neće biti borbe, svoje mačeve drže u koricama. Odjeveni u *ihrame* (odjeća hodočasnika), nekih 1.400 muslimana krenulo je ka Meki. Međutim, kad su se približili Hudejbiji, rečeno im je da Mekanci ne dozvoljavaju ulaz u grad. Poslanik je podsticao svoje ljude da mirno, dipolomatijom, riješe ovaj problem.

Ove dvije strane bile su krajnje suprotstavljene: Mekanci su željeli da se bore; Muhammed je želio sklopiti mir. Mekanci su pokušavali nametnuti borbu iznoseći brojne teške zahtjeve. Muhammed je bio spreman prihvatiti ih, sve dok su ulijevali nadu. Muslimani su bili bijesni kada je on potpisao primirje koje su smatrali ponižavajućim.¹²³ Međutim, ovaj je ugovor dokaz islama i Poslanikove želje za mirnim suživotom s ljudima neovisno o njihovoj religijskoj ili kulturnoj pripadnosti. Ugovor su potpisali Suhejl ibn Amr, s mekanske strane, i Poslanik, s muslimanske. Članovi ovog ugovora su:

1. Između Kurejšija i muslimana neće biti rata u periodu od deset godina.
2. Tokom ovog perioda ljudi s obje strane bit će sigurni; niko ne smije dići mač na drugog.

123 Za detalje, pogledati Haykal, *The Life of Muhammad*, i al-Mubarakfuri, *er-Rehik el-mahtum*.

3. Ako neko od Kurejšija prebjegne u Medinu, bit će vraćen; ako neki musliman ode u Meku, neće ga vraćati.
4. Arabijska plemena slobodna su stupiti u savez s onom stranom s kojom hoće.
5. Muslimani će se ove godine vratiti u Medinu, ne obavljajući *umru*. Sljedeće godine mogu obaviti *umru* i ostanu u Meki tri dana.
6. Ne smiju doći s oružjem, mačevi moraju ostati u koricama, a korice u torbama.¹²⁴

Ovaj ugovor pokazuje da je Poslanik davao prednost miru, i po cijenu da razgnjevi neke svoje sljedbenike. Znao je da će mirni suživot omogućiti muslimanima dijalog s nemuslimanima, slobodno kretanje i izgradnju odnosa s drugim plemenima. Ovaj ugovor izvrstan je primjer ulaganja dodatnog truda da bi se postigao mir.

Abasijski period i unapređenje međuvjerskog dijaloga

Iako je danas u bujicama krvi, Bagdad je jednom bio sjedište velike civilizacije. Tokom većeg perioda vladavine Abasija (750–1258), njegovo stanovništvo bilo je etnički i religijski raznovrsno, a sloboda mišljenja i izražavanja sasvim uobičajena. U svom uvodu u djelo *Kršćani u srcu vladavine islama*, David Thomas piše:

Bagdad je postao centar jednog građanskog društva, gdje su u slobodi i sigurnosti bili izmiješani pripadnici različitih vjera, gdje su se intelektualni i religijski utjecaji pružali u svim smjerovima, a odnosi između učenjaka, stručnjaka i običnog stanovništva takvi da ne dozvoljavaju pojednostavljenu sliku o muslimanima koji zoroastrijance, Jevreje i kršćane smatraju svojim šticienicima.¹²⁵

124 Qureshi, *Letters of the Holy Prophet*, str. 40-41.

125 David Thomas, *Christians at the Heart of Islamic Rule* (Leiden: Brill Academic Publishers, 2003), str. vii.

Thomasov prikaz ukazuje na to da su se, tokom ovog perioda, kršćani osjećali slobodnim da raspravljaju i udružuju se sa svojim muslimanskim kolegama u javnosti. Dokaz za ovo može se naći u priči o kršćanskom vođi zvanom Bariha, koji je, skupa s drugim svećenicima, došao vidjeti muslimanskog teologa Hišama ibn el-Hakima. Hišam o ovom događaju piše u jednom svom pismu:

Dok sam sjedio u radnji na kapiji Karha, okružen ljudima koji su učili Kur'an, iznenada se pojavi gomila kršćana, kako svećenika, tako i svjetovnjaka, oko stotinu njih, svi u crnim ogrtačima s kapuljačom. Među njima je bio i patrijarh Bariha. Zaustaviše se kod moje radnje, a ja ustadoh i ponudih Barihi da sjedne. On sjede, a svećenici i monasi stajahu okolo, s kapuljačama na glavama.¹²⁶

Ovo je važan događaj, jer pokazuje poštovanje muslimana i kršćana jednih prema drugima. Kršćani su bili slobodni da se kreću, čak i da pokrenu polemiku, bez straha. Čak su i neke halife bile zainteresirane za ove teološke debate, i one su se vodile otvoreno i ravnopravno, bez licemjerja i oholosti, samo u potrazi za istinom. „Kršćanima je bila data puna sloboda da iznesu svoje argumente i da kažu šta god hoće, i to su radili bez želje da nekog uznemire, što prostaci, neznalice i bezobraznici iz naše vlastite vjere čine kad raspravljaju.“¹²⁷ Vlasti bi odredile dan za debatu i pozivale teologe iz različitih religija da slobodno raspravljaju o nekom pitanju. Duh ovih poduhvata osigurava bogato područje informacija o tome kako su Jevreji, kršćani i muslimani utjecali jedni na druge u ranom periodu razvoja teologije.

Kada je Bagdad došao pod muslimansku vlast, muslimanske i kršćanske vođe brzo su ujedinili snage i, kao plod toga nastojanja, stekli koristi od umijeća i postignuća onih drugih. Kršćanski

126 David Thomas, prijevod, *Early Muslim Polemic against Christianity: Abu Isa al-Warraq's „Against the Incarnation“* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), str. 4.

127 Thomas, prijevod, *Early Muslim Polemic against Christianity: Abu Isa al-Warraq's „Against the Incarnation“*, str. 5.

poglavari, kao i lideri drugih religija, uživali su halifino poštovanje. Nestorijanski patrijarh Timotije izjavio je: „Imam mogućnost da direktno dođem do halife.“¹²⁸

To što su muslimani cijenili kršćane tokom abasijskog perioda dovelo je do pojave takvih kršćanskih učenjaka kao što su Hunejn ibn Ishak, njegov sin Ishak, te Kusta ibn Luka, a svi su poznati po tome što su prevodili antičke tekstove na arapski za muslimanske halife i plemiće. Njima i beskrajnom nizu drugih poznatih kršćanskih prevodilaca ukazivano je izuzetno poštovanje i davana poštena naknada za rad. Slično, muslimanski filozofi često su bili učenici kršćanskih učenjaka, npr. el-Farabi je učio kod Juhane ibn Hajlana, a učitelj je bio i Ebu Bišr Matta ibn Junis. Čak su i muslimanski teolozi znali ponekad konsultirati kršćanske, kao u slučaju Abdullaha ibn Saida ibn Kulaba i izvjesnog Petiona, s kojim se susreo u samostanu u bagdadskoj kršćanskoj četvrti Dar er-Rum.¹²⁹

Prva generacija kršćana koji su govorili arapski, poput Teodora Ebu Kurre, Ammara el-Basrija i Habiba ibn Kidmaa Ebu Raita, imala je čvrste veze s ondašnjim krugovima islamske teologije. Zapravo, od njih su posuđivali tehnike i pojmove da formuliraju svoje tumačenje Trojstva i Utjelovljenja. Ovi teolozi bili su poznati po svojim inovativnim argumentima, što je plod njihovog obrazovanja uz muslimanske kolege. S druge strane, mnogi muslimanski teolozi izučavali su kršćanstvo i Bibliju. Na nekim mjestima, međutim, to izučavanje nailazilo bi na nepovjerenje i kontroverze, pa je „dijalog“ poprimao formu oštre prepirke. Međutim, čak i kada su odnosi između teologa s obje strane povremeno poprimali ovaj polemički ton, opća interakcija među njima bila je nekonfliktna.¹³⁰

Većim dijelom abasijskog doba, kršćani su uživali sigurnost i slobodu. Bilo je kršćanskih ljekara, finansijera, ličnih sekretara u palačama halifa i emira. Nosili su istu odjeću, igrali iste igre,

128 Thomas, *Christians at the Heart of Islamic Rule*, str. vii.

129 Thomas, *Christians at the Heart of Islamic Rule*, str. viii.

130 Thomas, *Christians at the Heart of Islamic Rule*, str. viii i ix.

uživali isti komfor kao i muslimani. Baš kao što su muslimani koji žive na Zapadu brzo postajali zapadnjaci po životnom stilu, pa daju i djeci zapadnjačka imena, tako su i kršćani koji su živjeli u vrijeme Abasija bili pod utjecajem dominantne muslimanske kulture. Taj se utjecaj širio i na vještine. U svojoj studiji abasijskih vještina Lucy-Anne Hunt pokazala je kako je islamska umjetnost mogla utjecati na način na koji su kršćani ukrašavali crkve. Uvijek je bila, očekivano, neka manjina ljudi koji su prigovarali zbog kršćanskog utjecaja na hilafet; međutim, takvi prigovori nisu mijenjali politiku vlasti.¹³¹

Ova interakcija između kršćanskih i muslimanskih teologa, kao i plemića, nije bila ograničena na područje religije. Oni su se družili, objedovali skupa, razmjenjivali darove. U Bagdadu je bilo uobičajeno da muslimanski učenjaci i plemići posjećuju kršćanske samostane na kršćanske blagdane, da učestvuju u kršćanskim slavljinama i da sjede za istim stolom. Njihove kršćanske kolege su, na muslimanske blagdane, išli u slične posjete džamijskima. Čak su i neke halife posjećivali samostane i družili se sa monasima. Halifa Mamun i el-Mutevekkil provodili su dosta vremena u samostanima, a Mamun je bio veliki poštovalac kršćanskih liturgija koje su se ondje obavljale.¹³²

David Thomas, u svom djelu *Rana muslimanska polemika protiv kršćanstva*, objašnjava razmjenu između kršćana i muslimana:

Kršćani su participirali u islamskom društvu onoliko koliko im je to donosilo koristi i iskorištavali su prednosti toga gdje god su mogli. Obogatili su to društvo svojim historijskim naslijeđem i talentima, a ideje koje su mogli posuditi i način razmišljanja u kojem su vidjeli prednosti, obogatio je njih. Bilo je dosta rasprava i sporenja o pitanjima vjere, i ondje je cvjetala polemička literatura u kojoj su stavovi različitih strana iznošeni i razrađivani detaljno i sofisticirano.¹³³

131 Thomas, *Christians at the Heart of Islamic Rule*, str. x-xi.

132 Thomas, *Early Muslim Polemic against Christianity*, str. 6.

133 Thomas, *Early Muslim Polemic against Christianity*, str. 20.

Andaluzija i međuvjerski dijalog

Muslimani i Jevreji nazivaju Andaluziju (islamsku Španiju) svojim „zlatnim dobom“ uzajamnog razumijevanja i međuvjerske saradnje. Španija je postala dijelom muslimanskog svijeta početkom 8. stoljeća. Muslimani su je ubrzo pretvorili u centar međureligijske i međukulturne civilizacije. Ishod toga bilo je rađanje prve evropske kozmopolitske kulture. Učenici, Jevreji, kršćani i muslimani, zajedno su se obrazovali i bili prijatelji. Svršenici škole u Kordobi i drugim gradovima prevodili su klasična grčka i rimska djela na arapski i španjolski. Naprimjer, preveli su Aristotelovo djelo iz fizike i prirodne historije sa grčkog na arapski.

U Andaluziji su se, tokom evropskog srednjeg vijeka, razvile tri različite literarne tradicije. Muslimanski filozofi i naučnici razvijali su znanja iz medicine, optike, algebre, hemije i drugih nauka. Jevrejski učenjaci uobličili su talmudsku tradiciju, a kršćanska Evropa slala je svoje teologe da studiraju filozofiju i prirodne nauke kod muslimanskih i jevrejskih naučnika u Andaluziji. U 11. stoljeću živjeli su Ibn Rušd (Averroes) i Majmonid, iznimne filozofske figure, koji su tražili rješenje prividnih protivrječnosti između religijske i naučne istine.

Akbar S. Ahmed, u svom djelu *Islam danas*, citirao je riječi Washingtona Irvinga, američkog diplomate i uglednog pisca iz 19. stoljeća, o Andaluziji:

Zbog toga je njihovom heroizmu ravna bila samo njihova umjerenost, i neko vrijeme su nadmašivali narode s kojima su se nadmetali. Otrgnuti iz svojih rodni domova, zavoljeli su zemlju koju im je, kako su vjerovali, darivao Allah, nastojeći da je poboljšaju svim onim što pridonosi sreći čovjeka. Postavivši temelje svoje vlasti u mudrom i jednakopravnom pravnom sistemu, marljivo njegujući umjetnost i nauku, unapređujući poljoprivredu, zanate i trgovinu, postepeno su stvorili carstvo koje, po napretku i bogatstvu, nije imalo premca među kršćanskim carstvima... Gradovi arapske Španije postali su pribježišta kršćanskih majstora, koji su se ondje

obučavali u korisnim vještinama. Na univerzitetu u Toledu, Kordobi, Sevilji i Granadi hrlili su studenti iz drugih zemalja da se upoznaju s naukama Arapa i znanjima iz antičke riznice.¹³⁴

Mnogi evropski naučnici uvažavali su i uvažavaju bogatu andaluzijsku literaturu i njen golemi utjecaj. Narod u Africi Andaluziju je nazivao „izgubljenim rajskim vrtom“, kako to primijećuje Roger Boase. „Ovo ne iznenađuje“, kaže Boase, „zato što je civilizacija španskih Arapa muslimana dosegla nivo umjetničkog i intelektualnog savršenstva kakav niko nikad prije nije dosegnuo. Ova prefinjenost najbolje se ogleda u poeziji, koja je u prijeislamskom dobu bila umjetnost u kojoj su se Arapi najviše isticali. Stil ove poezije mogao bi se opisati kao barokni i eliptični, ponekad previše istančan, zato što se zasniva na upotrebi upečatljivih poređenja, metafora i stilskih figura unutar jednog savremenog strogog metričkog sistema i tradicionalnog tematskog okvira. Pjesnik je bio draguljar riječi, u potrazi za verbalnim sredstvima kojima bi utvrdio i ovjekovječio prolazni doživljaj radosti, tuge ili estetskog užitka, nastojeći i da oda počast svom meceni, da se naruga neprijateljima ili dâ kakvu duhovitu opasku.“¹³⁵

U zaključku: Moderna zapadna društva moraju se redefiniirati kao zajednice civilnog društva. Prethodni periodi u jakom su kontrastu s nasiljem i traženjem žrtvenog jarca kakve vidimo u modernim vremenima. Danas se zapadna društva suočavaju s brojnim problemima, a mnoge su sama stvorila. U borbi protiv stranog terorizma i njegove prijetnje, rijetko propituju vlastite puteve i često podrivaju sâme temelje vlastitog civilnog društva. Naprimjer, da li ova društva dovoljno pažljivo motre na to kako štite prava i slobode svojih etničkih i religijskih manjina, posebno svojih muslimana? Da li ispunjavaju svoje obaveze da štite slobode isповijedanja i poštuju religijski pluralizam? Kakva će

134 Akbar S. Ahmed, *Islam Today: A Short Introduction to the Muslim World* (London: I. B. Tauris, 1999), str. 63.

135 Akbar S. Ahmed, *Islam Today: A Short Introduction to the Muslim World*, str. 64.

biti budućnost imigranata koji, u potrazi za boljim životom, dolaze na Zapad? Mnogi od njih sada žive u strahu i tjeskobi. Može li se evropska ideja humanizma održati i pred populacijom koja nije ni evropska ni bijela?

Akbar S. Ahmed postavio je ova i druga pitanja da bi skrenuo pažnju zapadnih naučnika, naprimjer Andaluzije: oni moraju redefinirati svoju zamisao civilnog društva. Prije skoro hiljadu godina Andaluzija se zalagala za civilno društvo koje je podsticalo i podupiralo religijski i etnički pluralizam i slobodnu debatu. Biblioteke i učilišta bili su otvoreni za sve, besplatno obrazovanje bilo je podsticaj odličnima, na svakom koraku javna kupatila i parkovi, cvjetala je arhitektura i poezija, a, iznad svega, postojalo je poštovanje prema čovjeku i njegovom trudu.¹³⁶

Kako je ova civilizacija završila? Kada su kralj Ferdinand i kraljica Izabela osvojili Andaluziju početkom 1492, odmah su naredili Jevrejima da se preobrate ili da napuste zemlju. Ove naredbe izvršene su već u augustu te godine, i tako je andalužanska jevrejska kultura skončala. Isto pravilo primjenjivalo se i na muslimane, sa sličnim ishodom. Jedan citat iz djela Thomasa Arnolda o sasvim suprotnom položaju kršćanskih Arapa pod muslimanskom vlasti sažima, s islamskog stajališta, poruku i potrebu međuvjerskog dijaloga:

Da se pokušalo nasilno preobratiti kršćane kada su prvi put došli pod muhamedansku vlast, oni ne bi nikako mogli opstati među muslimanima do vremena abasijskih halifa... toleranciju onih pobjedničkih muslimana iz prvog stoljeća po Hidžri sačuvala su i sljedeće generacije, pa možemo sigurno zaključiti da su ona kršćanska plemena koja su prihvatila islam to uradila po vlastitom izboru i slobodnom voljom. Arapi kršćani današnjice, koji žive među muhammedanskim stanovništvom, živo su svjedočanstvo ove tolerancije. Domaći kršćani sigurno su bili naklonjeniji vlasti muhamedanaca nego vlasti križara, a kada je Jerusalem konačno pao u ruke muslimana, kršćansko stanovništvo Palestine srdač-

136 Akbar S. Ahmed, *Islam Today: A Short Introduction to the Muslim World*, str. 62.

no je dočekalo svoje nove gospodare i mirno i zadovoljno prihvatilo njihovu vlast.¹³⁷

Križari i sultan Salahudin el-Ejjubi (Saladin)

Cilj križarskih ratova, koji su trajali od 1095. do 1291, bio je oslobodjenje svete zemlje Jerusalema od muslimana. Brutalni i krvavi križarski ratovi nisu zaista „oslobodili“ svetu zemlju, nego su prelili ulice njenih gradova krvlju njihovih stanovnika – muslimana, Jevreja i kršćana. Ove užasne represalije pokrenule su sultana Salahudina el-Ejjubija da oslobodi Jerusalem. Međutim, nakon što je porazio križare, on se postarao da se prema njima postupa blago. Jedna priča govori o tome da je odgodio napad na neku tvrđavu, kako bi se, prije nego što padne u ruke muslimana, unutar njenih zidina obavilo planirano kršćansko vjenčanje. Zahvalna zbog ove obzirnosti, mladina je majka muslimanskoj vojsci koja je bila opkolila tvrđavu poslala hranu i cvijeće sa slavljeničke trpeze.¹³⁸

Iako su križarski ratovi bili agresivni i krvavi, zbog čega su i muslimansko-kršćanski odnosi pogoršani, muslimani i kršćani, opredijeljeni za mirni suživot, nisu odustajali od svojih nastojanja. Čak i tokom ovih teških vremena, sultan en-Nasir (1062–1088), muslimanski vladar u Sjevernoj Africi, poslao je svećenika za biskupa kršćanima kako bi vjerske potrebe kršćana u njegovom području bile zadovoljene. Papu Grgura VII (1020–1085) toliko je impresionirao ovaj velikodušni čin da je napisao pismo sultanu u kojem iskazuje svoje divljenje i zahvalnost.¹³⁹

137 Thomas Arnold, *The Preaching of Islam*, 2. izd. (London: Constable, 1913), str. 50-52 i 96.

138 Nedavno snimljen film *Kraljevstvo nebesko* [*The Kingdom of Heaven*] u režiji Ridleya Scotta (Twentieth Century Fox Film Corporation, 2005), daje bolju sliku o tome kako je Salahudin postupao prema neprijateljima.

139 Rev. Elias D. Mallon, *Islam: What Catholics Need to Know* (Arlington, VA: National Catholic Educational Association, 2006), str. 55.

Osmanski period

Poslije Memluka, Osmansko Carstvo kontroliralo je velike dijelove Bliskog istoka, istočne Evrope i dijelove srednje Azije, te proširilo vlast nad mnogim etničkim, religijskim i kulturnim zajednicama. Sultanova administracija osmislila je jedan složen sistem rukovođenja i upravljala ovim različitim (a često i sukobljenim) religijskim grupama. Osmanlije su za vrijeme Mehmeda Osvajača (1451–1481) i kasnije prakticirale tradiciju tolerancije, poštovanja i religijske autonomije kroz sistem *mileta*, kao nastavak koncepcije *ehl ez-zima* u muslimanskoj tradiciji. Tri glavne nemuslimanske religijske zajednice – Jevreji, Grčka pravoslavna crkva i Armenska crkva – uspostavljene su kao priznate, zvanične *zimijske* zajednice (*milet*).

Milet je osmanski termin za religijsku manjinu koja živi u Osmanskom Carstvu. Izvorno, riječ potječe od arapske riječi *mille* (religijska zajednica). Svaki *milet* predvodio je njegov religijski velikodostojnik: glavni rabin Jevreje i patrijarsi grčku i armensku pravoslavnu zajednicu. Svaka zajednica bila je odgovorna za sakupljanje i raspodjelu vlastitih poreza, uređivala obrazovanje i rješavala unutrašnja pravna pitanja ličnog statusa kao što je brak, razvod i naslijeđe. Na Bliskom istoku prije modernog doba identitet je bio uveliko zasnovan na religiji. Ovaj sistem funkcionirao je sve dok se u Osmansko Carstvo u drugoj polovini 19. stoljeća nisu infiltrirale evropske koncepcije nacionalizma i etniciteta. U to vrijeme, zahvaljujući reformama tanzimata, ovaj termin počeo se odnositi na pravno zaštićene etničke i religijske manjinske grupe koje ne pripadaju sunijskoj zajednici. U to vrijeme, takva autonomija nije postojala na Zapadu.

Moderni period

U naše vrijeme, međuvjerski dijalog intenzivira se i sve je više kontakata između različitih religija. Svijet se ubrzano mijenja. Globalizacija ne dozvoljava da pripadnici jedne religije budu nezainteresirani za pripadnike druge. Zbog tzv. novog svjetskog poretka praktički je nemoguće izbjeći međureligijske i međukulturne kontakte, jer televizija, radio, film, knjige i internet smanjuju jaz koji je nekada odvajao religije i kulture. Teško da bilo koja religijska, etnička ili rasna grupa može ostati bez saznanja o učenjima i praksi drugih religija i kultura.

Uprkos aktuelnim konfliktima i nasilju, mnoge muslimanske zajednice i pojedinci žive u miru i sarađuju s nemuslimanima. Mediji su skloni da zapostavljaju ovakve priče i iskustva i, umjesto na njih, fokusiraju se na nasilne sukobe i događaje. Međutim, ova nezainteresiranost ne smije preplašiti one koji su opredijeljeni za međuvjerski dijalog. Međuvjerski dijalog savršeno je tlo ne samo za gajenje dobrih i konstruktivnih muslimansko-nemuslimanskih odnosa već i za podsticanje takvih odnosa širom svijeta, kao i za to da se oni postave kao model za interakciju.¹⁴⁰

Jedan takav model zasnovan je na jednom događaju iz života sv. Franje Asiškog. Kada je sv. Franjo stigao u Damijetu (Egipt) za vrijeme Petog križarskog rata, pao je u očaj vidjevši kako su uništenje izazvali križari. Kada se kasnije sreo sa sultanom el-Kamilom, lokalnim muslimanskim vladarom, začudio se kako ga je ovaj uljudno primio i lijepo ugostio. Dominikanac Rinaldo de Monte Croce proveo je nekih dvadeset godina putujući po Bliskom istoku i napisao impresivne priče o dobrim odnosima i prijateljskim susretima s muslimanima.¹⁴¹

140 Vidjeti Peter Makari, *Conflict and Cooperation Among Christian and Muslims in Egypt: Communal Relations, Toleration, and Civil Society* (New York: New York University, 2003).

141 Makari, *Conflict and Cooperation Among Christian and Muslims in Egypt: Communal Relations, Toleration, and Civil Society*, str. 55-56.

Nakon što su stekle neovisnost od kolonijalnih gospodara, mnoge muslimanske zemlje nastojale su poboljšati odnose sa kršćanima koji su živjeli među njima. Predstavnici svake religijske zajednice u zemlji sastajali bi se na konferencijama posvećenim međuvjerskom dijalogu. Jedna takva kršćansko-muslimanska konferencija održana je u Tripoliju (Libija) 1–5. februara 1976. Ovaj skup organiziran je u saradnji s libijskom vladom, a jedan od pokrovitelja bio je Vatikan. Učestvovali su kršćanski i muslimanski delegati iz cijelog svijeta i, na kraju, donijeli zajedničku deklaraciju od 24 tačke. Znak dobre volje bilo je ponovno otvaranje Katoličke crkve u Bengaziju 8. decembra 1977. Muslimanski i kršćanski učenjaci iz Afrike, s Bliskog istoka i iz drugih dijelova svijeta bili su pozvani na ceremoniju otvaranja. Konferencija je predstavljala veliki korak naprijed u muslimansko-kršćanskim odnosima. Ministri vanjskih poslova iz zemalja Organizacije za islamsku saradnju (OIC) potpisali su deklaraciju na svom sastanku u Istanbulu 12–15. maja 1976.¹⁴²

Slijedi djelimični popis muslimanskih učenjaka koji su imali važne uloge u unapređenju međuvjerskog dijaloga tokom 20. stoljeća: Ismail R. al-Faruqi, Jamal Barzinji, Iqbal J. Unus, Muhammad Abdul Raouf, Naim Akbar (Sjedinjene Države); Šejh Ahmad M. Zabara (Jemen); Ali Arslan Edin i Youssef Diaa (Turska); Mahmoud Albaji (Tunis); Šejh Hasan Khattab (Sirija); Sulaiman Aboubakr (Južna Afrika); Othman Shahin i Husein Muhammad Karibulla (Sudan); Ali Ahmad Hasan (Somalia); Ibrahim Kazem (Katar); Khurshid Ahmad i Zafar Ishaq Ansari (Pakistan); Ahmad Shahati (Libija); Wahid Iddin Khan i Izziddin Ibrahim (Ujedinjeni Arapski Emirati); Muhammad Ahmad Khalafalla i Mustafa Mahmoud (Egipat); Sibgatallah al-Mujaddidi (Afganistan); Naquib al-Attas (Malezija) i Jamal Badawi (Kanada).

142 *Documents and Researches of the Seminar on the Islamic-Christian Dialogue*, Tripoli (1-5. februar 1976) (Libya: Popular Office of Foreign Relations, 1981). O zajedničkoj deklaraciji i završnoj izjavi, vidjeti str. 138-45; o ponovnom otvaranju Katoličke crkve, vidjeti 125.

Muslimanske organizacije i učenjaci tokom historije skoro su uvijek podsticali međuvjerski dijalog. To rade i sve muslimanske organizacije na Zapadu, poput Islamskog društva Sjeverne Amerike (ISNA), Islamskog kruga Sjeverne Amerike (ICNA), Muslimanske misije Amerike (MMA), Muslimanskog američkog društva (MAS) i Vijeća američko-muslimanskih odnosa (CAIR).

Pred muslimane je 21. stoljeće postavilo nove i teške izazove. S jedne strane, mnoge snage u zapadnim medijima ustrajno etiketiraju muslimane kao teroriste i koriste svoje tehničke ekspertize da podstaknu predrasude. Na drugoj strani, populacija muslimana raste. U skladu s tim, islam nastupa kao snaga u jednom društvu koje je vrlo malo iskusilo religijsku raznolikost. Zapad sada postaje regija mnogih religija, u kojoj različite etničke i rasne grupe nastoje živjeti skupa u miru. Muslimani na ovu sve veću raznolikost, koje su i sami značajan dio, moraju odgovoriti proaktivnim podsticanjem međuvjerskog dijaloga. Oni treba da budu bakljonoše, i kao mirotvorci pridobiju srca i duše ljudi. Imami, vjerske vođe i učenjaci, a svi oni čvrsto se drže islamskih principa dijaloga, moraju postati lideri u izgradnji svjetskog mira. Nadamo se da će im ovaj vodič pomoći da shvate kako se islam ponovo javlja na svjetskoj sceni kao okvir za mir, pravdu i dijalog.

U sljedećem poglavlju iznijet ćemo studiju slučaja takve izgradnje mira iz Rochestera, New York, te ispitati neke aktivnosti koje su inicirali muslimani koji žive u Sjedinjenim Državama, a u svrhu unapređenja mirnog suživota i uzajamnog razumijevanja kroz međuvjerski dijalog.

Ključne tačke poglavlja

Poslanik Muhammed činio je sve što je mogao da pomogne i jača novu zajednicu, da pomiri razlike među njenim pripadnicima i sačuva povjerenje uprkos suprotstavljanju Mekanaca, uprkos

mučenju i zlostavljanju. Kad god su mu se mekanske vođe obratile, saslušao bi ih pažljivo, s poštovanjem, a onda njima iznio svoj stav jasno i pristojno.

U Medini je poslanik Muhammed funkcionirao kao čelnik države. U toj funkciji gradio je jednu međuvjersku konfederaciju, koja je obuhvatala Jevreje, kršćane, muslimane i mnogobošce. Njegov cilj bio je naći način da svi žive zajedno u miru. Nije žalio truda da sklapa sporazume sa susjednim plemenima, čak i onima iz Meke, kad god bi se javila dobra prilika za to.

Muhammed je uvijek koristio islamske principe oprosta i milosti da pomiri razlike između pojedinaca, porodica, pa čak i između njegove zajednice i neprijateljskih plemena.

Još od početaka međuvjerskog dijaloga, mnogi muslimanski vladari i imami imali su važne uloge u njegovom širenju među sljedbenicima abrahamskih / ibrahimovskih vjera, hinduistima, budistima i drugima koji su s vremenom dolazili pod muslimansku vlast.

Mnogi muslimani igrali su ključne uloge u unapređenju međuvjerskog dijaloga, čak i za vrijeme križarskih ratova i zapadnog kolonijalizma, najgorih vremena u muslimanskoj historiji. Iako su se uvijek suprotstavljali političkoj okupaciji, ovi muslimani nikada nisu prekidali dijalog s ljudima drugih religija.

Nastavljajući ovu istinsku islamsku tradiciju, glavnina muslimanskih organizacija na Zapadu, kao i mnogih islamskih organizacija i političkih stranaka u muslimanskom svijetu, podržava, podstiče međuvjerski i međureligijski dijalog i zalaže se za njega.

Pitanja za diskusiju

1. Znete li za neki važan primjer dijaloga iz Poslanikovog života koji nismo spomenuli u ovom vodiču? Ako znate, dodajte ga na svoju listu.
2. Da li ste naišli na neko značajno djelo iz islamskog kla-

sičnog doba o međuvjerskom dijalogu ili priče o takvim susretima za koje smatrate da treba da ih dodamo kao referencu?

3. Da li smo na našem parcijalnom popisu muslimanskih učenjaka koji su uzimali učešća u međuvjerskom dijalogu u 20. stoljeću propustili neke značajne pojedince?
4. Da li ste upoznati s biblijskim prikazima susreta Jevreja i kršćana koji ilustriraju njihova uvjerenja o pluralizmu?

V. Abrahamske / ibrahimovske religije: studija slučaja – iskustvo Rochestera

Potreba za dijalogom

S historijskog stajališta, muslimani imaju utjecaj na zapadnu kulturu i civilizaciju više od hiljadu godina. Suprotno, tokom mnogih stoljeća, zapadna kultura nije imala nekog posebnog utjecaja na muslimanski svijet. Zapravo, ona je imala ogromnu korist od „islamskog prosvjetiteljstva“ u svim kulturnim i naučnim poljima. Dr. Hans Koechler, u svom radu pod naslovom „Muslimansko-kršćanske veze u Evropi: Prošlost, sadašnjost i budućnost“, pravi detaljno poređenje evropske kršćanske civilizacije s islamskom civilizacijom kroz ova stoljeća. Po njegovom mišljenju, islamska civilizacija daleko je bolja i prosvjećenija. Muslimani s kojima su se kršćani susretali u vrijeme križarskih ratova i kasnije probudili su Evropu iz njenog „dogmatskog sna“ i pomogli Evropljanima da naprave iskorak ka izgradnji jednog prosvijećenog, racionalnog i nedogmatskog svjetonazora. Bilo da je dolazio preko Velike biblioteke Evrope u Toledu (Andaluzija) ili neke druge slične institucije, islam je imao ogroman utjecaj na Zapad. Škola prevođenja u Toledu 1130. privukla je studente i istraživače iz cijele Evrope. Ova škola nosi pečat muslimanskog utjecaja.

Kršćansko-muslimanski odnosi pogoršali su se početkom modernog perioda, jer su Osmansko Carstvo i zapadne sile bili zarobljeni u uzajamnom nepovjerenju. Pošto nije uspijevala umanjiti pozitivni utjecaj islamske civilizacije i njen doprinos evropskoj civilizaciji, Zapadna Evropa pokušavala je demonizirati sâmi karakter islama. S pojavom kolonijalizma, zapadnoevropski odnosi s muslimanima otišli su i dalje, ka političkoj dominaciji Evrope i „kulturnom tutorstvu“. Negativno označavanje islama nastavila je akademska disciplina „orijentalizam“, koji svoje korijene ima u ovom apologetskom kršćanskom pristupu koji kršćansko učenje smatra superiornijim u odnosu na navodnu islamsku „herezu“. Holivudski filmovi, kao i elektronski i štampani mediji, igrali su sve veću ulogu u jačanju tih iskrivljenih stavova.

Danas na Zapadu sve češće opisuju muslimanske zajednice kao prijatnu zapadnoj društveno-kulturnoj povezanosti. Postojanje prilično velike muslimanske zajednice u ovoj regiji dovodi do sve više neprijateljskih reakcija od strane zapadnjaka. Prvo, elektronski i štampani mediji upozoravaju svoju publiku da broj muslimana raste. „Crkve su prazne, a džamije pune“ privlačna je fraza koju često koriste da siju strah i nepovjerenje. Potom se desio tragični događaj 11. septembra, pa, nakon njega, bombaški napadi u Madridu i Londonu. Sve ove katastrofe ojačale su, u popularnoj kulturi Zapada već stvorene, stereotipe o islamu i muslimanima. Nadalje, muslimanske zajednice sumnjiče se da su potencijalni saveznici novog „militantnog islama“, koji se smatra prijatnom zapadnom kulturnom identitetu.¹⁴³

Kao religijska i kulturna manjina, zbog ovog neprekidnog stereotipiziranja i ponižavanja, muslimani na Zapadu prolaze kroz teška vremena. Pa ipak, ni suočeni s ovim napadima, oni nisu pasivni, nego ulažu veliki napor i mnoge svoje resurse da se

143 Za više detalja, pogledati dr. Hans Koechier, „Muslim Christian Ties in Europe: Past, Present and Future“, dostupno na www.islamonline.net.

suprotstave ovoj demonizaciji. Ali, očigledno je da je potrebno dosta više truda, i dosta više ulaganja. Tu dolazi međuvjerski dijalog, jer njegove aktivnosti igraju moćnu ulogu – pokretanjem programa u zajednici na dobrobit svih i unapređenjem društvene pravde i građanskih prava.

Na sreću, mnoge crkve protive se ovom antimuslimanskom stereotipiziranju i nastoje graditi dobre odnose s muslimanima. Kršćani uče o islamu i drugim religijama na časovima za odrasle. Mnoge crkvene grupe posjećuju džamije u okviru svojih obrazovnih programa. Impresionira ih muslimanska molitva i često govore da ih muslimanska pobožnost podstiče da budu predaniji u vlastitom bogoštovlju. Mnoge crkve u okviru programa pripreme za krizmu imaju časove o islamu i posjete džamijama. Tinejdžeri i mladi ljudi iskazuju stvarno interesovanje za međuvjersko razumijevanje i traže da sa svojim vršnjacima muslimanima učestvuju u različitim društvenim projektima. I na najvišim organizacijskim nivoima – nivoima crkvenih vijeća, katoličkih i episkopalnih dijeceza i drugih crkvenih organizacija – postoji iskreni interes za izgradnju mostova kroz dijalog s muslimanima.

Ali, uprkos ovim vrijednim naporima, neki se kršćani i protive međuvjerskom dijalogu. Evangelistička desnica posebno je ekstremna u tome, a naročito se protivi dijalogu s muslimanima. Prema nekim evagelistima, kršćani koji uzmu učešće u međuvjerskom dijalogu s „nevjericima“ muslimanima i sami postaju „nevjernici“. Međutim, takve tendencije zastrašivanja i osuđivanja javljaju se u svakoj grupi. Neovisno o stvarnoj opasnosti, Allah naređuje učešće u svakom međuvjerskom dijalogu koji vodi razumijevanju i poštovanju ljudi. Stoga, kad se nasele u nekoj kršćanskoj zemlji, muslimani svojim komšijama pristupaju prijateljski, s namjerama da žive u miru i grade jake međuvjerske veze s njima. U takvoj situaciji, muslimani moraju biti spremni priznati i greške koje su činili prema kršćanima. To mogu učiniti znajući da će kršćani često uzvratiti istim.

Uprkos ovim teškoćama i izazovima, period u kojem sada živimo može se smatrati prilikom za izgradnju miroljubivih odnosa. Međutim, mi muslimani moramo biti pažljivi i iskoristiti prilike, a ne pokušavati pretvoriti ih konkurenciju. Jedan slučaj pogrešno iskorištene prilike desio se nedavno kada je, tokom muslimansko-kršćanskog međuvjerskog dijaloga, neki musliman rekao imamu: „Želim da ih sve preobratim u islam. Daj mi da govorim.“ Međutim, kako je već rečeno, međuvjerski dijalog nije propovijedanje, debata, niti preobraćanje, već izgradnja odnosa za mirni suživot. Susretati muslimane i priključiti ih porodici rasa i religija, s istim pravima i obavezama za sve, novo je iskustvo mnogih pripadnika zapadne bijele kršćanske većine i oni su nesigurni. Kao posljedica te nesigurnosti, spojene sa strahom stvorenim nakon 11. septembra, netrpeljivost i ksenofobija rastu. Ali, uprkos ovim negativnim reakcijama, neke religijske grupe, kao što su Katolička crkva i mnoge protestantske denominacije, hrabro demonstriraju svoju spremnost za dijalog i mirni suživot. One ustrajavaju u tome, po cijenu gubitka nekih svojih članova koji se priključuju desničarskim kršćanskim kongregacijama.

Bez obzira na ove probleme, međuvjerski dijalog mora se voditi pošteno, pravično i s poštovanjem prema svima. Zato, kada muslimanski predstavnici uvjeravaju kršćanske kolege da organiziraju zajedničke javne seminare i programe o razumijevanju islama, moraju biti pažljivi: publici se ne smije ni učiniti da propovijedaju. Takav će utisak pokvariti dijalog. Ovakvi seminari treba da se bave i kršćanskim i muslimanskim vjerovanjima, da daju i komparativni pogled na njih, ali se ne smije davati sud o tim vjerovanjima, niti presuđivati među njima. Treba izabrati dva govornika, dobro obučena za dijalog, po jednog iz svake religije. Ako je moguće, oni trebaju i ranije da se susretnu, da se upoznaju i da dogovore zajednički pristup. Ako kršćanski partner predlaže da seminar bude samo o islamu, onda će možda biti potreban samo jedan govornik – musliman. Ako musliman pokušava inicirati seminar o

islamu, možda se javi određeni otpor. U nekim slučajevima, kršćanski partneri žalili su se na, kako oni to vide, pretjerano samopouzdan muslimanski stav. Neki su čak prekidali dijalog i odlazili pod takvim utiskom.

Jevrejsko-muslimanski dijalog

Muslimani i Jevreji doživjeli su sjajan kulturni preporod u Andaluziji od 10. do 12. stoljeća. Hasdai ibn Šaprut služio je kao ljekar na dvoru halife Abdurrahmana III u Kordobi. Na Hasdaijev podsticaj, jevrejski pjesnici i naučnici hrlili su u Andaluziju iz cijelog svijeta i započeli jedno novo doba, koje će u jevrejskoj historiji biti poznato kao „zlatno doba Andaluzije“.

Jevreji su i pod Osmanlijama živjeli u miru i blagostanju. Tokom proteklih sedam stotina godina, još od osvajanja Burse, 1326. i od vremena kada su Sefardi, nakon što su protjerani iz Španije, toplo dočekaani u Osmanskom Carstvu, pa do današnjih dana i moderne Turske, jevrejska zajednica živjela je skupa s muslimanima u miru i sigurnosti. Kada je Istanbul došao pod vlast Osmanlija, 1453, sultan Mehmed II imenovao je Mošu Kapsalija za glavnog rabina Istanbula, tako da je jevrejska zajednica mogla u miru i dostojanstveno prakticirati svoju religiju. Tokom Drugog svjetskog rata, Turska je ostala i poslužila kao sigurno utočište Jevrejima koji su izbjegli od užasa nacizma. U Jevrejskom muzeju u Istanbulu postoje dokumenti i dokazi o tome kako su još od osmanskog perioda ove dvije zajednice živjele u miru.¹⁴⁴

Pa ipak, danas postoji veliko nerazumijevanje između muslimanske i jevrejske zajednice. Izraelsko-palestinski sukob proizveo je nepovjerenje i ljutnju, zbog čega dijalog trpi. Međutim, mnogi reformski i konzervativni rabini spremni su na dijalog s

144 Muhammad Shafiq posjetio je Jevrejski muzej Turske u junu 2010. Također vidjeti, *The Quincentennial Foundation Museum of Turkish Jews* (Gözlem Gazetecilik Basin ve Yayın, 2004).

muslimanima. Muslimani moraju podstaći ovo otvaranje, posebno zbog događaja od 11. septembra iz nekoliko razloga. Prvo, tražeći dijalog s jevrejskom zajednicom, muslimani šalju snažnu poruku da ne oklijevaju graditi odnose čak s onima sa kojima se ne slažu. Drugo, stvaranje saveza s liderima jevrejske zajednice može donijeti određene političke koristi. Međutim, na ovu logiku ne smije se gledati kao na oportunističku, zato što, s obzirom na realnost Zapada, ona je i pragmatična i realistična. Treće, pošto su Jevreji pripadnici abrahamske / ibrahimovske religijske zajednice, muslimani imaju vjersku dužnost da im pruže ruku. Četvrto, bogata historijska tradicija jakih i plodnih jevrejsko-muslimanskih odnosa ne smije se zaboraviti. Bliskost uvjerenja ovih dviju grupa o Bogu, kao i bliskost religijske prakse daje dodatni razlog za dijalog. Peto, muslimani uvažavaju biblijske proroke kao islamske poslanike. Sličnosti i razlike u predstavljanju poslanika u Starom zavjetu i u Kur'anu može biti dobra tema za uspješan dijalog, koji može dovesti do dubljeg razumijevanja judaizma i islama. Šesto, muslimani i Jevreji imaju zajedničko iskustvo manjine na Zapadu. Ne tako davno, Jevreji su doživjeli katastrofalni progon od evropske kršćanske većine. U SAD-u su doživljavali manje nepravde nego u Evropi, ali se ipak susreću s diskriminacijom. Zbog događaja 11. septembra, muslimani doživljavaju sve veću diskriminaciju. Ove dvije zajednice mogu razgovarati jedna s drugom o tome kako se uspješno nositi s diskriminacijom.

Ali, osim koristi koje mogu steći iz takvog dijaloga, muslimani i Jevreji imaju ulogu izgradnje mirnijeg svijeta. Uspješan dijalog između ovih dviju zajednica i njihovi bolji odnosi mogli bi u konačnici doprinijeti mirnom rješenju izraelsko-palestinskog sukoba. Takva vizija nije nedostižna kako se čini. Sjetimo se samo rabina Judee Millera ili ročesterske sinagoge B'rith Kodesh. Kao aktivan član gradskog Međuvjerskog foruma, rabin Miller čvrsto se zalagao za gradnju mostova i bolje odnose između dviju zajednica. To je razlog i što su Reformska jevrejska zajednica hrama B'rith Kodesh i Islamski centar Rochestera ujedinili

snage u realizaciji brojnih aktivnosti, posebno tokom krize u Bosni. Ističe se jedna od ovih aktivnosti: dobrotvorna večera održana u sinagogi 1993, na kojoj su zajednički prikupljali sredstva za žrtve rata u Bosni i Hercegovini. Prisustvovalo je mnogo ljudi, uključujući savezne i državne predstavnike vlasti. To je bio prvi put da se u ročesterskoj sinagogi mogao čuti ezan i da muslimani klanjaju u džematu. To je zaista bio historijski događaj.

Rabin Miller, ugledni vođa Reformske jevrejske zajednice, posvetio je dosta svog vremena i truda da gradi dobre odnose. Bio je skroman, spontan čovjek. Ponekad, ako bi htio iznijeti kakvu novu ideju, došao bi u Islamski centar i bez poziva. Jednom prilikom pozvao je imama Shafiqa s aerodroma da izrazi žaljenje što je Jevrej, rođen u Americi, otvorio vatru na vjernike koji su klanjali u džamiji u Hebronu. Zamolio je imama da sljedećeg jutra sazove zajedničku konferenciju za medije, na kojoj je osudio napad. Centar je bio prepun novinara, kao i lidera zajednica s obje strane izraelsko-palestinskog sukoba. Na konferenciji je rabin Miller nazvao napadača varalicom, izdajnikom jevrejske vjere. Zatražio je od Tel Aviva i jevrejskog naroda da upute izvinjenje zbog te izdaje.

Sadašnji izazovi za muslimane učesnike u međuvjerskom dijalogu

Međuvjerski dijalog za mnoge muslimane novo je iskustvo. Neki muslimani imaju znanja o islamu, ali su vrlo rigidnog pristupa; drugi su veoma zainteresirani za dijalog, ali imaju malo znanja o islamu. Stoga, muslimanski učesnici trebaju opsežnu obuku i vježbu prije nego što preuzmu djelotvornu ulogu u dijalogu, osmišljenom tako da poboljša opću sliku o muslimanima i da kod nemuslimanskih učesnika produbi razumijevanje islama.

Općenito, svaki muslimanski dijalog sa kršćanima i Jevrejima ima nekoliko velikih izazova. Prvi je izazov – broj učesnika.

Muslimanski predstavnici uvijek su malobrojni u odnosu na nemuslimane. Za ovo postoji nekoliko objašnjenja: organizatorima je često teško uključiti muslimansku zajednicu, muslimani dolaze iz kultura gdje je takav dijalog nepoznat ili se od njega odvraćaju, ili su mogućnosti za učešće javnosti na takvim događajima ograničene. Zapravo, mnogi muslimani na Zapadu bore se za ekonomsko preživljavanje, a religijske vođe u tim zajednicama preferiraju aktivnosti unutar zajednice.

Drugi izazov tiče se samog dijaloga. Muslimanski učesnici često nemaju potpuno znanje o relevantnim principima i smjernicama dijaloga. Ovo se može objasniti činjenicom da malo formalnih islamskih obrazovnih sistema – ako ih uopće i ima – u svom nastavnom planu i programu uključuju islamski pristup međuvjerskom dijalogu. Razlozi za ovo dijelom leže u društveno-ekonomskim potrebama i oskudnosti resursa. Osim toga, većina islamskih obrazovnih institucija naglašava apologetski (defanzivni ili ofanzivni) pristup u odnosu prema drugim religijama. U oba slučaja cilj je pobijediti u raspravi i dokazati nadmoćnost islama. Nažalost, posljedica je da o bogatim islamskim izvorima i historiji međuvjerskog dijaloga mnogi muslimani znaju vrlo malo ili ne znaju ništa. Međutim, treba znati da ova situacija nije isključivo specifikum muslimana i njihovih obrazovnih sistema. Kršćanski i jevrejski sistemi također pate od istog apologetskog pristupa u saznavanju „drugog“. Kao posljedica, njihovi sljedbenici pristupaju dijalogu ne s ciljem da uče, dijele i grade bolje odnose, nego da dokažu superiornost vlastite religije.

Treći izazov proizlazi iz nespremnosti religijskog vođstva da zajednicu vodi ka dijalogu. Imami i stručnjaci za islam rijetko učestvuju na međuvjerskim susretima. Prvi podsticaji da krenu ka tome jesu prevladavanje nekih unutrašnjih izazova – kroz unutar-muslimanski dijalog –, bolja obuka za imame i rad u zajednici. Kako je rečeno, svojim učešćem ovi će ljudi bolje služiti islamu.

Četvrti izazov proistječe iz asimetrije. Većinu međuvjerskih grupa osnovali su, pokrenuli i finansirali nemuslimanski lideri i

institucije. Zbog toga muslimanski učesnici izgledaju kao simbolični učesnici, a muslimanski predstavnici nisu u stanju dati neki značajniji doprinos. Zapravo, u mnogim slučajevima, muslimanski predstavnici dodati su nakon što je cijeli program već razrađen. Takvo simbolično učešće šteti potencijalnom učinku koji bi međuvjerski dijalog mogao imati na sve uključene zajednice. Za jedan uspješan i učinkovit program potrebno je simetrično pravo učešća i doprinos u dijaloškom procesu.

Peti izazov proistječe iz činjenice da muslimanskim zajednicama često nedostaje profesionalnih instruktora i asistenata za međuvjerski dijalog. Zato programski lider i asistent često nije musliman i nema korijene u islamskoj tradiciji. Zbog ovoga, program gubi na koherentnosti i prihvaćenosti kod muslimana. Kada se nađe neki sposoban musliman asistent, zajednica će imati više povjerenja u grupe za međuvjerski dijalog.

Šesti izazov predstavlja naglasak na konkretnim rezultatima. Ako takvi rezultati izostanu, to može obeshrabriti muslimane da učestvuju u dijalogu. Zbog teške ekonomske i političke situacije mnogih muslimana, oni su više zainteresirani za konkretne promjene ponašanja i strukture sistema. Zato neki od njih na međuvjerski dijalog fokusiran na istraživanje uvjerenja gledaju kao na gubljenje vremena. Da bi izbjegli takva sumnjičenja i oklijevanja, oni koji učestvuju u međuvjerskim aktivnostima uvijek bi trebalo da naglasak stavljaju na konkretne programe djelovanja i konkretne rezultate. Osim toga, uvijek treba da pitaju kakvu će korist iz predloženog dijaloškog procesa imati njihova zajednica.

Abrahamske / ibrahimovske vjere – Savremeni primjeri međuvjerskog dijaloga

Kada se obrazuju u osnovnim principima međuvjerskog dijaloga, imami i drugi lideri muslimanske zajednice treba da osiguraju uspješne međuvjerske susrete i organiziraju unutarmusli-

manski dijalog tako što će formirati dijaloške grupe sa jasno iskazanim zadacima, uspostaviti komisije za planiranje i odabrati i realizirati odgovarajuće programske modele.

Dokumenti i izjava o misiji. Mnoge crkve voljne su učestvovati u međuvjerskom dijalogu. Postoje dva nivoa dijaloga: formalni i institucionalni dijalog (npr. među grupama kao što su katoličke ili episkopalne dijeceze, lokalna crkvena vijeća ili slične organizacije) i dijalog u zajednici s lokalnim crkvama. Muslimani mogu započeti ovaj proces tako što će pozvati ciljne grupe na ručak ili večeru, možda posjetiti ciljne grupe u njihovim bogomoljama ili u drugom okruženju, po njihovom izboru. Prije početka formalnog dijaloga, potrebno je pripremiti ciljeve i akte. Ova vrsta dijaloga mora se voditi pažljivo, uz razmatranje procedura, detalja i ciljeva.

Postavljanje ciljeva vrlo je važno. Međuvjerske aktivnosti Rochesteru uspješne su, djelimično, zbog brižljivog odabira ciljeva. Većina programa ovdje je ograničena na jačanje liderstva. U skladu s tim, Međuvjerski forum rijetko uređuje javne obrazovne programe. S druge strane, Islamski centar Rochesteru teži uspostavljanju obrazovnih programa koji bi omogućili da se muslimani i kršćani sreću, uče jedni od drugih i razmjenjuju gledišta. Reagirajući na tu potrebu, velečasni Gordon Webster iz Prezbiterijanske crkve, koji je aktivni član Međuvjerskog foruma, i neki muslimani, članovi ovog Forumu, 1993. odlučili su osnovati Komisiju za kršćansko-muslimanske odnose (CCMR). Od svog osnivanja, ova komisija napravila je sjajan posao osmišljavanja i organiziranja društvenih programa za cijelu zajednicu Rochesteru. Na seminarima i u drugim aktivnostima u njejoj organizaciji prisustvovalo je oko 250 ljudi. (Vidjeti Dodatak II o izjavi o misiji i aktima Komisije.)

Formiranje jedne formalne grupe za dijalog s izjavom o misiji zahtijeva dosta rada, kao i partnere predane ovom zadatku i spremne da mu posvete svoje vrijeme i energiju. Ova grupa trebalo bi da ima izjavu o misiji u kojoj se jasno objašnjavaju pravila

angažmana kako bi se privukli novi članovi. Privlačenje novih volontera od suštinske je važnosti, jer nije realno očekivati da se isti volonteri angažiraju u dugom periodu. Osim toga, imenovani religijski lideri povremeno se mijenjaju. A može se naići i na druge prepreke. Naprimjer, za muslimane u Americi jedna od prepreka je to što mnoge džamije nemaju imame, a gdje i ima imama, oni možda ne govore engleski tečno ili su neodlučni oko angažmana. Formalni dijalog snagu crpi iz institucija i gradi se na podršci javnosti, zato su, ako želimo da dijalog postigne ciljeve, institucije i podrška javnosti od suštinske važnosti. Međutim, mnogi u muslimanskim zajednicama nerado daju podršku međuvjerskom dijalogu. Zbog toga je ova aktivnost – u njenom sadašnjem obliku – još uvijek relativno nov koncept, i u njenu vrijednost često se sumnja.

Otpor sâmoj ideji međuvjerskog dijaloga može se javiti čak i dok se pravi nacrt i priprema izjava o misiji. Naprimjer, na jednom muslimansko-kršćanskom međuvjerskom dijalogu u New Yorku jedan katolički učesnik tvrdio je da je pogrešno voditi dijalog s muslimanima pošto, po njegovom mišljenju, muslimani vjeruju da će svi nemuslimani ići u pakao. Iako je moguće opovrgnuti takva pogrešna shvatanja i tokom skupova, ona mogu „ohladiti“ svakog učesnika već nakon što ga prvi put čuje.

Bez obzira na činjenicu da kršćani i muslimani imaju mnogo zajedničkih uvjerenja i zajedničke historije, još uvijek se susreću sa mnogim preprekama kada pokušavaju ostvariti uspješan dijalog. To važi i za Jevreje i muslimane. Danas su muslimani i Jevreji zatočeni u međusobnim nesporazumima i sukobima interesa. Kako je rečeno, izraelsko-palestinski sukob proizveo je nepovjerenje i ljutnju, a oboje otežavaju dijalog. Nasreću, neki reformski i konzervativni rabini, kao i neki imami, spremni su na dijalog; mnogi Jevreji i muslimani shvataju značaj dijaloga između dviju zajednica i njegovu relevantnost za savremeno društvo. Muslimani i Jevreji trebaju jedni druge da grade bolje odnose između zajednica i doprinose miru na Bliskom Istoku i u svijetu

u cjelini. Pa ipak, još uvijek im je teško otvoreno diskutirati o pitanjima Izraela i Palestine.

Bez obzira na ovu činjenicu, Jevreji i muslimani Rochesteru oformili su komisiju da bi uspostavili dijalog s institucionalnom podrškom. (Vidjeti Dodatak III o njoj izjavi o misiji i drugim aktima.) Godinama su se učesnici fokusirali na muslimansko-jevrejske odnose u Sjedinjenim Državama i izbjegavali razgovarati o Izraelu i Palestini. Odnedavno, počeli su se baviti i ovom osjetljivom temom i u krugu svojih lidera; međutim, oni nisu u stanju održati javni seminar i povesti otvoreni dijalog o tome. Očigledno, jevrejsko-muslimanski dijalog postaje teži kad god se obnovi konflikt na Bliskom Istoku. Tokom ovih kriza, mnogi muslimani oklijevaju ući u sinagogu, baš kao što i Jevreji oklijevaju ući u džamiju. U mnogim slučajevima članovi gradske dijaloške grupe uspjeli su savladati ovu neodlučnost. Na jedan jevrejsko-muslimanski skup u Islamskom centru pojavilo se toliko ljudi da su morali otvoriti i džamijski prostor da bi osigurali mjesto za sve. Historijski trenutak bio je kada su imam i rabin stali zajedno na minber (mjesto s kojeg imam drži hutbu petkom) da govore o jevrejsko-muslimanskom dijalogu.

Bez obzira na sve probleme, Komisija za kršćansko-muslimanske odnose (CCMR) i Komisija za jevrejsko-muslimansko razumijevanje (CJMU) ostvarile su ogroman utjecaj na izgradnju zajednice i skladnih odnosa u zajednici Rochesteru. Ohrabreni uspjehom ovih aktivnosti, katolički predstavnici u CCMR-u uzeli su direktnije učešće u uspostavljanju bliske saradnje između katoličke i muslimanske zajednice. Ovaj odnos i ranije je bio prijateljski, ali nakon 11. septembra postao je čak i topliji. Mnoge katoličke crkve pozivale su muslimane da drže prezentacije o osnovama islama („Islam 101“). Brošuru *Islam 101* zajednički su štampali i distribuirali širom dijeceze. Napokon, reagirajući otvoreno i svećenički na želje obiju strana da se formaliziraju veze solidarnosti, Rimokatolički biskup Rochesteru, s imamom

Islamskog centra Rochester i mnogim liderima muslimanske zajednice, u maju 2003. potpisao je historijski sporazum. (Vidjeti Dodatak IV za tekst ovog sporazuma.)

Sjeme posijano u Rochesteru raširilo se svuda. Nedavno se muslimanska zajednica Washingtona D. C. obratila Katoličkoj dijecezi Arlingtona, Virginia, a preko Centra za međuvjerske studije i dijalog Rochestera (CISD). U početku je bilo malo kolebanja da se stupi u formalni dijalog, ali su uskoro ove dvije zajednice prevazišle nesigurnost. Ova dijaloška grupa poznata je kao Katoličko-muslimanski dijalog (CMD) Sjeverne Virginije. (Vidjeti Dodatak V za njenu izjavu o misiji i akte.)

Planiranje međuvjerskog programa. U početnoj etapi, međuvjerski dijalog suočava se sa mnogim izazovima, među kojima su: strah od grubog postupanja, uvredljivog jezika i zastrašivanja. Čak i u Rochesteru, bez obzira na mnoge uspješne priče, još uvijek se naslućuje strah. Lideri međuvjerskih grupa moraju se suočiti s ovim izazovima zajedno. Ako bi se lideri podijelili ili koristili jezik nepoštivanja, dijalog bi propao. Da bi preduhitrili te izazove, međuvjersko vođstvo Rochestera izašlo je s prijedlogom zavjeta, tj. svečane obaveze koju bi potpisale sve religijske vođe koje učestvuju u međuvjerskom dijalogu.

Zavjet prepoznaje Rochester kao izuzetnu zajednicu za međuvjersku saradnju i potvrđuje da se tu, u ovo vrijeme sve većih kriza, vjernici svesrdno mole za mir u svijetu i u svojoj zajednici. Iako mnogi možda misle da ništa ne mogu učiniti da se promijeni tok globalnih događaja, ne misle i da su duhovno ili politički nemoćni. Predstavnici obiju religijskih tradicija pozivaju svoje članove da cijene ljudski život i da se zalažu za ljudska prava, a protiv nepravde. Vjeruju da svako ima važnu ulogu u očuvanju mira u svojoj zajednici i tako pokreću talas koji se širi daleko izvan Rochestera. (O više datalja o tekstu Zavjeta, vidjeti Dodatak VI.)

Savjet za izradu međuvjerskih programa

Oformiti međuvjersku grupu i dogovoriti izjavu o misiji, pa čak i potpisati sporazum, može biti teško. Međutim, to je jedan zahvalan i izazovan poduhvat. Među najtežim koracima nisu samo isplanirati i provoditi program, nego i aktivirati sve učesnike. Da bi se vodio neki uspješan međuvjerski seminar, radionica itd., moraju se osnovati pododbori i odbori za nadzor aktivnosti. Ovi odbori i pododbori treba da se sastaju nekoliko puta da utvrde detalje skupa: odbor za planiranje treba odrediti datum, vrijeme i mjesto događaja; odbor za planiranje priprema brošure, informira i vodi kampanju na terenu; i odbor za planiranje odlučuje o tome ko će biti koordinator, priprema evaluacijski dokument i vodi računa o sigurnosti, gostoprimstvu i drugim važnim stavkama.

Oba odbora moraju voditi računa da niko od prezentatora ne pokušava preobraćati prisutne. Osim toga, obaveze i odgovornosti moraju se podijeliti jednako, tako da nijedna grupa učesnika ne dominira nad drugima. Drugim riječima, svakom se učesniku mora ukazati puno poštovanje. Odbor za planiranje treba upravljati raspoloživim vremenom na fer način i osigurati svakom učesniku vrijeme da postavlja i odgovara na pitanja. Prigovori i kritike ne smiju se ignorisati, a nakon programa prikupljene evaluacije treba da se kritički analiziraju i, ako je potrebno, implementiraju u sljedeći program. Napokon, predsjedavajući odbora moraju se rotirati tako da se svaka grupa zastupa jednako i fer. (Za više detalja, vidjeti Poglavlje II.)

Komisija za kršćansko-muslimanske odnose (CCMR), Muslimansko-katolički savez (MCA) i Komisija za jevrejsko-muslimansko razumijevanje (CJMU) pokrovitelji su mnogih obrazovnih programa, seminara i izleta u svrhu boljeg razumijevanja religija drugih i izgradnje mostova među religijskim zajednicama zasnovanim na prijateljskim odnosima.

Obrazovanje javnosti o islamu. Od svih religija u Sjedinjenim Državama o islamu ima najviše zabluda. Mnogi Amerikanci kada

čuju riječ „islam“ automatski pomisle na terorizam, arapske be-
duine ili religiju tamnoputih, neciviliziranih ljudi. Neki misle da
je Allah zapravo Satana. Mediji skoro svakodnevno donose za-
strašujuće priče i slike koje jačaju strah Amerikanaca. Da bi se
suprotstavila takvim negativnim slikama i strahu, Komisija za
kršćansko-muslimanske odnose ponudila je mnogo programa u
okviru projekta „Islam 101“: „Islam: Poruka i Vjerovjesnik“, „Mu-
slimanski život danonoćno“, „Muslimanska vjera i bogoštovlje“,
„Žene u islamu“, „Džihad: Lični i javni“ i druge. Ovi seminari do-
bro su primljeni i svakog su puta privukli po više od 200 ljudi.
(Za više detalja, vidjeti Dodatak VII.)

Pa ipak, nesporazuma je sve više. Naprimjer, jednom se kr-
šćanskim vođama neko žalio da muslimanski lideri propovijeda-
ju islam i (nesvjesno) kritiziraju kršćanstvo. Iako se utvrdilo da
su ovi prigovori bili neosnovani, ovakvi nesporazumi predstavl-
jaju ozbiljnu opasnost po dalji dijalog. Neki lideri pobojali su se
da će ovaj nesporazum naštetiti dobrim odnosima, stvorenim
između ove dvije zajednice. Slični nesporazumi sputavaju musli-
mansko razumijevanje kršćanstva i kršćana koji govore o kr-
šćanstvu. Mnogi muslimani na kršćanstvo gledaju iz kur'anskog
svjetonazora i postupaju u skladu s njim. Obično su upoznati s
biblijskim prikazom stvaranja i "izvornog grijeha", biblijskim
opisom Marije i Isusa, raja i pakla te mnogim drugih kršćanskim
pojmovima. Međutim, svaka kršćanska denominacija ima vlasti-
ta objašnjenja ili interpretacije ovih vjerovanja. Dakle, kada mu-
slimani kažu da „kršćani vjeruju tako i tako, a ovako islam kaže“,
kršćanska publika često se iznenadi kada čuje kako muslimani
shvataju kršćanska vjerovanja – koja oni nikada prije nisu čuli.
Muslimani moraju dosta učiti o različitim načinima na koje kr-
šćani „čuju“ priče koje su objema religijama zajedničke.

Međuvjerski dijalog u Rochesteru doprinio je prevladava-
nju ovih zabuna: od muslimanskih govornika tražilo se da svoj
govor ograniče na islam, a počelo je i njihovo senzibiliziranje za

kršćane. Jednom prilikom muslimanski lideri, njih dvadeset i petoro, pozvali su neke kršćanske lidere na večeru, kao priliku za trening senzibiliziranja muslimana za kršćanska vjerovanja. Govornici, među kojima su bili katolici, baptisti, prezbiterijanci i episkoparci, obrađivali su sljedeće teme: stvaranje, izvorni grijeh, Trojstvo, Isus Krist (ko je On) i šta ujedinjuje kršćane. (Za više detalja, vidjeti Dodatak VIII.)

Osim toga, MCA je organizirao niz seminara iz komparativne prakse islama i katolicizma o životnim ciklusima, vjerovanjima (uključujući vjerovanje u raj i pakao) i bogoštovlju koje oblikuje te prakse. Ovi seminari pomogli su objema zajednicama da bolje razumiju religiju onih drugih i da smanje međusobne nesporazume. Nakon toga uvidjeli su da im je lakše sprijateljiti se. Na jevrejsko-muslimanskim programima posebno je prihvaćena bila tema „Naš put u Ameriku – Prepreke i izazovi“, gdje su obje grupe iznosile svoja iskustva. Muslimani su učili kako su u prošlosti Jevreji u Americi živjeli u strahu, na način koji dosta podsjeća na to kako danas muslimani ovdje žive. Muslimani se hrabre, učeći kako su Jevreji savladali predrasude i stekli poštovanje u ovoj zemlji.

Većina seminara u organizaciji MCA i CJMU po karakteru su komparativni, s govornicima iz svake religijske zajednice, koji govore samo o svojoj religiji. Iako im je rečeno da slijede ovo pravilo, poneko iz publike ima osjećaj da govornici teže potkopati jedni druge. Da bi se izborilo s ovim problemom, međuvjersko vođstvo Rochestera traži od govornika da se, prije pojavljivanja pred publikom, sastanu i dogovore zajedničke osnove. Većina ovih programa također je adekvatno evaluirana, a o evaluacijama se raspravlja na redovnim sastancima, te se prijedlozi uvrštavaju u buduće programe. (Vidjeti Dodatak IX za primjer evaluacije programa.)

Dakle, mnogi od ovih programa realiziraju se u centrima muslimanske zajednice. Islamski centar Rochester i Centar ADAMS primjeri su centara muslimanske zajednice koji uspijevaju sami voditi ovakve međuvjerske susrete. Treba uvažiti i istaći i mnoge

druge centre u kojima su se održavali programi na ravnopravnoj osnovi s nemuslimanskim partnerima u dijalogu.

Ključne takče ovog poglavlja

Međuvjerski dijalog između sljedbenika abrahamovskih / ibrahimovskih religija u Sjedinjenim Državama od 11. septembra izbio je u prvi plan. Imami i islamski učenjaci moraju se više uključiti u dijalog kako bi osigurali pravi smjer i postigli bolje rezultate.

Muslimanski dijalog s glavnom linijom kršćana polahko se kreće naprijed. Međutim, imami moraju stupiti u kontakt i s evangelističkim kršćanima kako bi i s njima gradili uzajamno poštovanje i razumijevanje.

Iako u mnogim mjestima muslimani vode dijalog s Jevrejima, to se odvija vrlo sporim ritmom. Izraelsko-palestinski sukob glavna je prepreka. Preporuka je usredotočiti se isključivo na jevrejsko-muslimanske odnose u Sjedinjenim Državama, budući da ovdje ove dvije zajednice imaju mnogo toga zajedničkog i iskustvo suživota.

Muslimanski učesnici ne treba da insistiraju na programu „Islam 101“ za obrazovanje javnosti ukoliko to ne predlože drugi partneri u dijalogu. Programi moraju biti u interesu svih partnera u dijalogu.

Pošto su muslimanski lideri i imami skloni pristupati judaizmu i kršćanstvu s kur'anskog stajališta, potreban im je trening senzibiliziranja tako da mogu steći jasan uvid kako Jevreji i kršćani razumiju svoju religiju. Ovim će se spriječiti nenamjerne uvredljive riječi i incidenti.

Važan aspekt međuvjerskog susreta jeste djelovanje na ravnopravnoj osnovi, s učešćem nemuslimanskih institucija ili grupa.

Dodaci na kraju ovog vodiča mogu biti korisni za izradu međuvjerskog programa.

Pitanja za diskusiju

1. Znete li za neku izjavu o misiji neke međuvjerske grupe u koju su muslimani bili aktivno uključeni? Ko su muslimanski učesnici? S vašeg stajališta, šta su njihovi uspjesi, a šta propusti?
2. Ako se u vašem mjestu odvija međuvjerski dijalog, kakvu on formu ima? Kakvi se programi nude? Možete li procijeniti da li je učešće svih grupa jednakopravno? Da li vam je dostupna literatura ovih programa?
3. Ako i sami učestvujete u međuvjerskom dijalogu, kakva vas izjava o misiji vodi? Kakve ste programe pokrenuli? Ako biste željeli učestvovati, kakva bi izjava o misiji za vas bila idealna? Kakve biste programe željeli pokrenuti?
4. Ako već učestvujete u jevrejsko-muslimanskom dijalogu ili pripadate muslimanskoj grupi koja učestvuje u jevrejsko-muslimanskom dijalogu, kakvi su uspjesi i neuspjesi takvog jednog dijaloga? Kakvi su njegovi izgledi u budućnosti? Kako se može poboljšati?
5. Imate li izjavu o misiji nekog jevrejsko-muslimanskog dijaloga ili znate neku grupu koja je ima?
6. Ako želite učestvovati u jevrejsko-muslimanskom dijalogu, kakvu biste izjavu o misiji vi predložili? Koju biste vrstu programa pokrenuli za uspješan dijalog?

Zaključak

U današnje vrijeme nijedna religija ne živi izolirano od svijeta. Svaka religija mora otvoriti svoja vrata svima drugima i time dopustiti da je izučavaju, kritički posmatraju, uvažavaju ili odbacuju. Religije s univerzalnom porukom, kao što je islam, moraju prilagoditi svoja učenja zahtjevima savremenog okruženja prakticiranjem *idžtihada* (primjena racionalnog zaključivanja na učenja Kur'ana i Sunneta). Na taj način, eklezijske institucije stvaraju uvjete da njihova vjerovanja i praksa budu razumljivi i primjenjivi u modernom svijetu. Ovaj prirodni proces dešava se u historiji svim velikim religijama; one koje su se odupirale promjenama uglavnom su gubile sljedbenike i raspale se.

Pripadnici svih religija moraju poštovati vjerovanja i praksu svih drugih religija da bi živjeli u miru i privukli više sljedbenika. Još jednom treba reći da u modernom svijetu religije postaju velika snaga. Ako sljedbenici religija ne nastoje živjeti jedni s drugima u miru, suočavaju se s nasilnom reakcijom cijelog društva. One religije koje ulaze u miran i konstruktivan dijalog, pružaju duhovnu pomoć, izlaze ususret potrebama ljudi – u budućnosti će dominirati. Međuvjerski dijalog ne znači stvaranje neke građanske religije, niti žrtvovanje osnova nečije vjere; on znači

napor da se izrazi poštovanje prema čovječanstvu, živi zajedno u miru i daje mogućnost slobode religije svima.

Svi programi predstavljeni u ovom vodiču imaju za cilj unapređenje razumijevanja među pripadnicima različitih religija. Naglasci ovih programa na islamu su zbog toga što su na Zapadu najteže zablude one o islamu i zbog toga što muslimani koji ondje žive osjećaju da su pod stalnim udarom. Zato je potrebno objašnjavati islam javnosti, pa i samim muslimanima. Drugi cilj jeste pokazati javnosti da većina muslimana ne odobrava nasilje i terorizam. Tužno je, a možda i čudno, što unutarvjerski dijalog često podrazumijeva više problema od međuvjerskog. Pripadnici iste religije jedni drugima upućuju optužbe, okrivljuju se i etiketiraju kao manje ili više „autentični“ ili „vjerni“ pravim učenjima svoje religije. Međutim, unutarvjerski dijalog čak je i bitniji, jer nijedna religija ne može tražiti poštovanje u svjetskoj zajednici ukoliko njeni sljedbenici ne poštuju svoje istovjernike. Muslimanski učesnici imat će više koristi od međuvjerskog dijaloga ako su već postigli unutarvjersko razumijevanje i zajedno uložili trud i vrijeme ispitujući vlastita shvatanja i uvjerenja o međuvjerskom djelovanju. Slično, i kršćani i Jevreji koji su ostvarili ekumensko razumijevanje nalaze da je međuvjerski dijalog zbog toga jači.

Međutim, bez obzira na mnoge prednosti međuvjerskog dijaloga, u svakoj zajednici ima ljudi koji ne samo da odbijaju učestvovati već tvrde i da su samo oni pravi vjernici, dok su učesnici u dijalogu nelojalni. Ovakvi negativni stavovi često privuku više pristalica od onih koji su za dijalog. Naprimjer, evangelističke kršćanske crkve privlače sve više konvertita iz tradicionalnih crkava. Postoje evangelističke crkve koje kršćane, pripadnike crkava glavne struje, koji učestvuju u međuvjerskom dijalogu nazivaju „nevjernicima“. Slično, mnogi selefijski muslimani sebe zovu „pravovjernima“, i preziru muslimane koji učestvuju u međuvjerskom dijalogu. Osim toga, neke muslimanske grupe odbijaju sastati se s

nemuslimanima, bez obzira na činjenicu da žive zajedno s nemuslimanima.¹⁴⁵

Ne može biti mirnog suživota ni bez unutarvjerskog ni bez međuvjerskog dijaloga, jer ovaj prvi daje institucionalnu podršku ovom potonjem. Zajedničkim radom, oni koji su angažirani u obje grupe mogu pokrenuti obrazovne programe kojim će se vjernicima u kongregacijama (džematima) pomoći da shvate značaj ovog dijaloga. Kada ljudi shvate da ih učešće u međuvjerskom dijalogu nikako ne čini manje religioznim ili manje duhovnim, da to ne znači napuštanje temeljnih učenja religije, onda će oni koji odbacuju međuvjerski dijalog ili ekstremisti imati manje mogućnosti da ih zavode. Kako je svima poznato, obrazovanje rastjeruje zablude. Možda će poneko iz kongregacije preuzeti inicijativu i podstaći inače kolebljive lidere da učestvuju u unutarvjerskom dijalogu, poštuju druge i cijene napore onih koji rade za sklad i mir unutar zajednice i među zajednicama.

Mirni suživot s drugima važna je motivacija mnogim muslimanima učesnicima u međuvjerskom dijalogu. Ali, postoji čak i važniji cilj: produbiti razumijevanje vlastite religije, kao i religije drugih ljudi. Iz ovog razumijevanja može nastati novi odnos, koji nije zasnovan na apologetskim ili defanzivnim pozicijama ili motivima, već na izvornoj, autentičnoj želji ljudi da istinski upoznaju jedni druge.

Da bi međuvjerski dijalog bio učinkovit i koristan za muslimanske zajednice, imami i islamski učenjaci treba da ga, kao i unutarmuslimanski dijalog, shvate ozbiljno. Mnogi se zadovolje posmatranjem, čime se oslobađaju odgovornosti i ostavljaju ovaj poduhvat nekima koji nemaju pravog znanja o islamu, niti ga dovoljno dugo prakticiraju. Oni imami koji ozbiljno preuzmu

145 O argumentima protiv međuvjerskog dijaloga, više na <http://muttaqun.com/unityofreligions.html>. Nedavno su se jedan selefija i jedan imam u zajednici sastali da razgovaraju o optužbama selefije da je međuvjerski dijalog zapravo stvaranje jedinstvene religije (*vahdet el-edjan*), pa je, stoga, *kufri*. Nakon prijateljskog uvjeravanja, selefija je shvatio prave ciljeve savremenog međuvjerskog dijaloga.

ovu odgovornost treba da obave tri važna zadatka: prvo, treba da se priključe nekoj međuvjerskoj grupi za dijalog, kako bi joj dali pravi smjer u smislu islamskih propisa. Takvo učešće od suštinske je važnosti, posebno kada se međuvjerski dijalog usredotoči na teološka i vjerska pitanja. Drugo, imami treba da učestvuju u međuvjerskom dijalogu kako bi uklonili uobičajene nesporazume i zablude koje se vezuju uz ove aktivnosti. Treće, muslimani iz grupa za unutarvjerski i za međuvjerski dijalog treba da uvjere i angažiraju i one imame i članove zajednice koji se protive ovakvim poduhvatima, jer će, na kraju, obje strane imati koristi od toga.

Savremene inicijative za unutarvjerski i međuvjerski dijalog podstakle su jedan novi duh jedinstva zajednice. Baš kao što je američki pokret za građanska prava iz 1960-ih utirao put većoj rasnoj, etničkoj i kulturnoj harmoniji, ovaj aktuelni pokret za međuvjerski i unutarvjerski dijalog ojačat će u svijetu međuvjersko i unutarvjersko poštovanje ljudi i za ljude svih religija, te im tako omogućiti da zajedno žive u miru. Svaka religija koja postane basklonoša ove nove inicijative ima budućnost koja obećava, jer će steći poštovanje i razumijevanje.

Ovaj vodič prvi je korak uvažavanja potrebe za unutarvjerskim i međuvjerskim dijalogom. On treba podstaći imame da se angažiraju, da nastoje pridobiti srca muslimana, treba ojačati njihov moral i finansijsku podršku. Priprema se još knjiga i članaka iz ovog područja. Mi se nadamo da će ova publikacija osigurati važno uputstvo za izgradnju jakih unutarvjerskih i međuvjerskih odnosa, u kojima nema zabuna, lošeg upravljanja i nesporazuma. Ako se ovaj cilj ostvari, uključena grupa angažirat će se s drugima na jasnim i ravnopravnim osnovama. Dokaz tog angažmana bit će njihova osposobljenost da osmisle i realiziraju privlačne programe u okviru formalnog dijaloga. Takav dijalog zahtijevaju i pravi religijski pokreti koji rade za mir u svijetu. Uspješan korak koji napravimo u tom smjeru bit će blagoslov Božiji.

Dodaci

Dodatak I.

Prva Aleksandrijska deklaracija

21. januar 2002.

U ime Boga, svemoćnog, svemilosnog i samilosnog, mi, okupljene vjerske vođe muslimanskih, kršćanskih i jevrejskih zajednica, molimo za istinski mir u Jerusalemu i svetoj zemlji, i iskazujemo svoje opredjeljenje za završetak nasilja i krvoprolića, kojima se osporava pravo na život i dostojanstvo.

Po našim vjerskim tradicijama, ubijanje nevinih ljudi u Božije ime jeste sknavljenje Njegovog Svetog Imena i vrijeđanje religije u svijetu. Nasilje u svetoj zemlji jeste zlo kojemu se moraju suprotstaviti svi ljudi od vjere. Nastojmo živjeti zajedno, kao komšije, poštujući cjelovitost historijskog i religijskog naslijeđa onog drugog. Pozivamo sve da se suprotstave huškanju i pogrešnom predstavljanju drugih i mržnji prema drugima.

1. Sveta zemlja jeste sveta svim trima našim vjerama. Stoga, sljedbenici božanskih religija moraju poštovati njevu svetost i ne smije se dozvoliti da bude uprljana prolijevanjem krvi. Svetost i cjelovitost svetih mjesta mora se očuvati, a sloboda prakticanja vjere osigurati za sve.

2. Palestinci i Izraelci moraju poštovati božansku namjeru Stvoritelja, čijom milošću žive u istoj zemlji, koju zovu svetom.
3. Pozivamo političke lidere oba naroda da rade na pravednom, sigurnom i trajnom rješenju, u duhu riječi Sve-mogućeg i Njegovih poslanika.
4. Kao prvi korak, pozivamo na prekid vatre koji će sve strane poštovati i nadzirati, i na provedbu Michellovih i Tenetovih preporuka, uključujući podizanje ograničenja i povratak pregovorima.
5. Želimo pomoći stvaranju atmosfere u kojoj će sadašnje i buduće generacije koegzistirati uz uzajamno poštovanje i povjerenje jednih u druge. Pozivamo sve strane da se suzdrže od huškanja i demoniziranja, te da i buduće generacije obrazuju u skladu s tim.
6. Kao vjerske vođe obavezujemo se da ćemo nastaviti zajednički tražiti pravedan mir koji vodi pomirenju u Jerusalemu i Svetoj zemlji, a za dobro svih naših naroda.
7. Najavljujemo osnivanje stalne zajedničke komisije koja će izvršavati preporuke ove deklaracije i koja će se, u skladu s tim, angažirati sa svim našim političkim vođama.

Delegati

- Njegova milost, nadbiskup canterburyjski, dr. George Carey
- Njegova eminencija, šejh Mohamed Sayed Tantawi, Kairo, Egipat
- Sefardski glavni rabin, Bakshi-Doron
- Zamjenik ministra vanjskih poslova Izraela, rabin Michael Melchior

- Rabin Tekoa, rabi Menachem Froman
- Međunarodni direktor međureligijskih poslova Komiteta američkih Jevreja, rabi David Rosen
- Rabin Savyona, rabi David Brodman
- Rabin Ma'alot Dafnae, rabi Yitzak Ralbag
- Glavni sudija šerijatskih sudova Palestine, šejh Taisir Tamimi
- Državni ministar za Palestinsku samoupravu, šejh Tal El Sider
- Muftija Oružanih snaga, šejh Abelsalam Abu Schkedem
- Muftija Betlehema, šejh Mohammed Taweel
- Predstavnik grčkog patrijarha, arhiepiskop Aristichos
- Latinski patrijarh, njegovo blaženstvo Michel Sabbah
- Melkitski arhiepiskop, arhiepiskop Boutrous Mu'alem
- Predstavnik Armenske patrijaršije, arhiepiskop Chinchinian
- Nadbiskup jerusalemski, velečasni Riah Abu El Assal

Dodatak II.

Akti komisije za kršćansko-muslimanske odnose na snazi od 1. septembra 2004.

Slijede akti Komisije. Ovi akti izmijenjeni su i dopunjeni 2003. i jednoglasno usvojeni 1. septembra 2004.^{146*}

Izjava o ciljevima

Komisija za kršćansko-muslimanske odnose muslimanske zajednice Šireg gradskog područja Rochestera, preko Vijeća mesdžida (GRCM) i Zajednica crkava Šireg područja Rochestera (GRCC), ima svrhu produbljivanja uzajamnog razumijevanja i poštovanja između kršćanske i muslimanske zajednice. Naš cilj jeste proširiti uzajamno poštovanje i ojačati aktivno učešće unutar šireg područja Rochestera. Međusobno se razumijemo kao ljudi koji pripadaju abrahamskim / ibrahimovskim tradicijama. Zajedno ćemo rješavati etička, društvena i moralna pitanja. Navedeni ciljevi ostvarit će se kroz:

146 * Ove dopunske akte predložila je Komisija i diskutiralo se o njima na dva zasebna sastanka prije nego što su jednoglasno usvojeni 1. septembra 2004.

1. obrazovanje,
2. društvenu interakciju,
3. praćenje medija i reagiranje na medije i
4. zagovaranje ideja.

Naša je misija produbiti razumijevanje, poboljšati dijalog i rastjerati strah. Ova komisija jačat će interakciju, braniti građanska i ljudska prava i preispitivati shvatanja javnosti o našim zajednicama.

1. Članstvo

Svaka zajednica imat će minimalno šest, a maksimalno devet predstavnika. Komisija podstiče pokrovitelje da teže raznolikosti i rodnoj zastupljenosti.

2. Funkcioneri

Komisija će birati predsjedavajućeg i zamjenika predsjedavajućeg i na tim funkcijama smjenjivati će se muslimani i kršćani. Komisija će izabrati zapisničara / blagajnika da vodi zapisnike i prima, bilježi i distribuira finansije prema smjernicama. Mandat ovih funkcionera trajat će dvije godine, počev od 1. januara, a može se i ne mora obnoviti, kako izvršni i drugi članovi Komisije odluče.

3. Odgovornost

Komisija će podnositi godišnji izvještaj GRCC-u i GRCC-u svakog decembra.

4. Finansije

GRCM i GRCC, organizacije koje finansiraju Komisiju, osigurat će minimalni budžet. Pribavljanje dodatnih sredstava za posebne događaje zadatak je Komisije.

5. Amandmani

Amandmani na ove akte donosit će se većinskim glasanjem članova Komisije, nakon razmatranja na dva sastanka zaredom. Za amandman koji se razmatra moraju glasati najmanje četverica članova iz svake zajednice.

6. Počasno doživotno članstvo

Komisija može, kao priznanje za dugogodišnje uzorno služenje ciljevima kršćansko-muslimanskih odnosa, dodijeliti počasno doživotno članstvo, bez prava glasanja.

Komisija se sastaje jednom mjesečno. Usvaja zapisnike, diskutira o svakom značajnijem događaju iz prethodnog mjeseca i planira buduće aktivnosti.

Dodatak III.

Komisija za jevrejsko-muslimansko razumijevanje (CJMU)

U ljeto 1997, kada se imam iz Rochestera koji je bio otišao u Pakistan 1994. vratio, a nakon što je 1995. umro rabi Miller – jevrejsko-muslimanski odnosi bili su na niskom nivou. Zahvaljujući rabinu Alanu Katzu iz Hrama Sanai i Isobel Goldman iz Saveza jevrejskih zajednica (JCC), ubrzo je osnovana jevrejsko-muslimanska kontakt-grupa. Ova grupa počela se susretati po privatnim kućama i bogomoljama. Realizirala je i nekoliko javnih programa o različitim temama od zajedničkog interesa. Iz ove kontakt-grupe 2002. godine nastala je Komisija.

Izjava o ciljevima

Komisija za jevrejsko-muslimansko razumijevanje šireg područja Rochestera ima za cilj stvaranje uzajamnog razumijevanja i uvažavanja između jevrejske i muslimanske zajednice, jačanje uzajamnog poštovanja i aktivne saradnje unutar šireg područja Rochestera.

Koristeći obrazovne i društvene potencijale i kroz društvene aktivnosti, Komisija podstiče razumijevanje i dijalog između svojih članova, sinagoga i mesdžida, te unutar zajednice u cjelini. Jedan od glavnih ciljeva Jevrejsko-muslimanske komisije jeste rješavanje obrazovnih, društvenih, religijskih i moralnih pitanja ove zajednice u cjelini. Komisija će poduzeti konkretne korake ka provedbi ovih ciljeva putem:

- jačanja interakcije između jevrejske i muslimanske zajednice;
- odbrane građanskih i ljudskih prava pripadnika obiju zajednica zagovaranjem, obrazovanjem, dijalogom i društvenim odnosima;
- obraćanja medijima u vezi s njihovom ulogom u tačnom i poštenom izvještavanju o pitanjima od interesa za Jevreje i muslimane i ulogom jačanja međusobnog razumijevanja;
- izrade obrazovnih programa od zajedničkog interesa i
- održavanja veza s drugim međuvjerskim grupama i grupama unutar zajednice ovog područja.

Potpisali jevrejski i muslimanski članovi Komisije

Dodatak IV.

Sporazum o razumijevanju i saradnji

Ovo je dokument sporazuma između Rimokatoličke dijeceze Rochestera, NY, i Vijeća mesdžida Rochestera, NY. Potvrđujući našu vjeru u samo jednog Boga, uvažavajući našu zajedničku historiju i abrahamsku / ibrahimovsku tradiciju, molimo se milostivom Bogu da nas nadahne na poštovanje, uzajamno razumijevanje i ljubav i da nas vodi u traženju zajedničkih vrijednost na dobrobit svih u našem društvu i šire.

Član I

Poštujući duh i zakone naših religijskih tradicija, principe Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i Povelje o pravima ugrađene u Ustav SAD-a, potvrđujemo opredjeljenje da poštujemo prava svakog čovjeka na slobodu govora, mišljenja, religije i savjesti.

Član II

Zajednički iskazujemo posvećenost neprekidnoj borbi protiv svih formi religijske i etničke netrpeljivosti i predrasuda, kroz aktivno unapređenje uzajamnog razumijevanja i poštovanja ljudskog života i dostojanstva:

- a. otvoreno reagirajući na svaki čin religijske, rasne, etničke ili bilo koje druge netrpeljivosti;
- b. ulažući vrijeme, trud i sposobnosti da senzibiliziramo naše zajednice na zla takve netrpeljivosti te
- c. informirajući i obrazujući jedni druge u pitanjima od općeg interesa.

Član III

Opredijeljeni smo i posvetit ćemo se jačanju zrelih odnosa uzajamnog poštovanja i saradnje između naših dviju zajednica, unapređujući znanje o historiji, tradiciji i osjećanjima drugog. Da bismo ovo postigli, naše će zajednice nastojati pronaći čak i bolje načine da jačaju i unapređuju:

- a. obuhvatni dijalog koji postiže dobronamjernost i uzajamno razumijevanje;
- b. prenošenje adekvatnih informacija o našim religijskim tradicijama, kako među djecom, tako i među odraslima; posebno podstičemo spajanje obrazovnih iskustava;
- c. svijest i osjetljivost za pitanja od posebnog savremenog značaja i za jednu i za drugu zajednicu.

Član IV

Što se tiče rada u zajednici, kad god je to moguće, snažno podstičemo saradnju u razvoju uzajamno korisnih službi, ali uz poštovanje cjelovitosti i neovisnosti organizacija za pomoć svake zajednice:

- a. time što ćemo, kad god je to izvodljivo, podupirati aktivnosti one druge zajednice, kao i opće javnosti, na zadovoljenju osnovnih potreba svih te
- b. time što ćemo, kad god je moguće, biti svjesni, uvažavati i osjećati globalne potrebe svake tradicije.

Član V

Dijaceza i Vijeće formirat će zajednički odbor koji će nadgledati da li se ovaj sporazum u potpunosti i vjerno provodi.

Potpisano danas, 5. maja 2003. od strane predstavnika.

Dodatak V.

Katoličko-muslimanski dijalog (CMD) Sjeverne Virdžinije

Izjava o misiji

Budući da su katolici i muslimani sljedbenici dviju velikih svjetskih religija i da žive kao komšije u svim dijelovima svijeta;

- budući da katolici i muslimani vjeruju u Svemogućeg Boga i u svete tekstove;
- budući da katolici i muslimani poštuju Abrahama / Ibrahima kao zajedničkog praroditelja naših vjera;
- budući da katolici i muslimani vjeruju u svete tekstove koji preporučuju pomaganje nevoljnih i siromašnih, onih koji pate i koji su pogođeni nesrećama;
- budući da katolici i muslimani vjeruju u porodične vrijednosti i smatraju da se njihovi sveti tekstovi zalažu za ljudsko dostojanstvo, darežljivost, saosjećanje, milost i oprost;
- budući da učenja Katoličke crkve traži od katolika, a učenja muslimanske tradicije traže od muslimana da susreću druge i grade bolje odnose između dviju zajednica;

- budući da globalna zajednica vapi za saradnjom, jačanjem odnosa i poštovanjem vjere drugih u službi čovječanstvu –
- mi katolici i muslimani koji živimo u Sjevernoj Virdžiniji opredjeljujemo se za dijalog:
 1. da bismo se razumjeli i gradili bolje odnose;
 2. da uvažavamo i slavimo naše vjere kao dobre komšije, poštujući jedni druge;
 3. da zajedno rješavamo religijska, društvena, etička i moralna pitanja s kojima se suočava čovječanstvo.

Naša je misija da jačamo razumijevanje, poboljšamo dijalog, rastjerujemo strah i pronosimo nadu. Katoličko-muslimanski dijalog (CMD) jačat će interakciju, braniti religijska, građanska i ljudska prava, te preispitivati shvatanja javnosti o našim dvjema zajednicama.

Ova misija ostvarivat će se kroz:

1. obrazovne seminare i konferencije;
2. programe društvene interakcije;
3. nadgledanje i analizu medija, te reagiranje na njihove izvještaje, kako bi se unapređivalo uzajamno razumijevanje te
4. zagovaranje ideja.

Akti

1. Članstvo

Da bismo ostvarili naš cilj, odlučili smo formirati ovu grupu – Dijalog – u kojoj će svaka zajednica imati od pet do sedam predstavnika. Podstičemo pokrovitelje da teže raznolikosti i rodnoj zastupljenosti. Katolici će biti predstavljeni preko Dijeceze okruga Arlington, a muslimani preko Vijeća za koordinaciju muslimanskih organizacija za područje Washingtona (CCMO).

2. Funkcioneri

Katoličko-muslimanski dijalog (CMD) izabrat će predsjedavajućeg i zamjenika predsjedavajućeg i na tim funkcijama smjenjivat će se muslimani i katolici. Izabrat će i zapisničara / blagajnika da vodi zapisnike i prima, bilježi i distribuira sredstva po smjernicama. Funkcioneri će služiti dvogodišnji mandat, počev od 1. septembra. Na funkcije se mogu ponovo birati.

3. Odgovornost

CMD će zajednicama učesnicama podnositi godišnji izvještaj, svakog septembra, kako bi stekli podršku i obnovili članstvo / učešće iz svake zajednice.

4. Finansiranje

Budžet za programe osiguravat će Katolička dijeceza okruga Arlington i CCMO zajedno.

5. Amandmani

Amandmani na ove akte mogu se izglasati većinom glasova članova, a nakon razmatranja na dva uzastopna sastanka. Najmanje četverica predstavnika iz svake zajednice moraju glasati za amandman koji se razmatra.

6. Sastanci

CMD će mjesečno održavati sastanke, na kojima će se pregledati zapisnici, raspravljati o značajnim događajima koji su se eventualno desili u proteklom periodu i planirati buduće aktivnosti.

CMD može imenovati pododbore za organizaciju skupova, seminara, posebnih manifestacija, izleta i posjeta crkvama i džamijama, kako bi se premostio jaz i izgradilo poštovanje i razumijevanje između dviju vjera u Sjevernoj Virdžiniji i šire.

Dokument posvjedočen i potpisan 30. augusta 2006.

Potpisnici

Nadbiskup Paul S. Loverde

Dr. Jamal Barzinji, zamjenik predsjednika IIIT-a

Otac don Rooney

Imam Johari Abdul Malik

Otac John J. Dolan, OSFS

Imam Mohammed Magid

Otac Bob Menard, OFM

Imam Abolfazl Nahidian

David Natella

Imam Faizul Khan

Claireen E. Enciso

Dr. Hisham Al Talib

Mrs. Elizabeth Troiani

Dr. Iqbal Unus

Svjedočili

Velečasni Canon Francis Tiso, USCCB

Dr. Muhammad Shafiq, izvršni direktor, CISD i imam Islamskog centra Rochester, NY

Dodatak VI.

Zavjet sjećanja i opredjeljenje za mir

Međuvjerski forum Rochesterera usvojio je ovaj Zavjet sjećanja i opredjeljenje za mir 21. aprila 2002. da bismo poštovali jedni druge i živjeli u miru. U Zavjetu se kaže:

Mi, ljudi od vjere, svim srcem molimo se za mir u svijetu i u našoj zajednici u ovo vrijeme sve većih kriza. Iako mnogi možda misle da ništa ne mogu učiniti da se promijeni tok globalnih događaja, ne misle i da su duhovno ili politički nemoćni. Sve naše tradicije pozivaju nas da cijenimo ljudski život, da se borimo protiv nepravde i zalažemo za ljudska prava. Mi smatramo da svako od nas ima važnu ulogu u izgradnji mira u ovoj zajednici – našoj zajednici – i da to ima potencijal širenja u svijetu izvan Rochesterera.

Mi smo izuzetna zajednica, koja je model međuvjerske saradnje. Snagu crpimo iz iskustava zajedničkog života. Vjerujemo da možemo poštovati Božiju volju i dalje se susretati i prevazilaziti razlike, te odbijati da se sukobljavamo jedni s drugima.

Zavjetujemo se sjećati se da ne možemo očekivati jednostavnost u pitanjima tako složenim i bolnim sa kakvima se sada suočavamo – ni u grupi, ni među grupama, pa čak ni u našim napaćenim srcima i umu.

Zavjetujemo se sjećati se obećanih odnosa koji mogu izdržati previranja i tugu. Sjetimo se da smo stajali jedni uz druge u teškim vremenima i zavjetujemo se da ćemo ostati predani prijatelji i ako bi nas svijet razdvojio.

Zavjetujemo se sjećati se da svako djelo ima moć da liječi i da nas zbližava, kao i da nas povrijedi i dalje dijeli. Kada govorimo o nekom djelu javno, bez obzira na osjećanja gnjeva, straha ili stida, sjetit ćemo se da možemo birati naše reakcije, te nastojati da ne koristimo uvredljive riječi.

Zavjetujemo se sjećati se da možda ne možemo promijeniti mišljenja drugih, ali možemo stvarati ozračje otvorenosti u kojem se mogu ispitivati, obzirno i s razumijevanjem, historija, gle-dišta i strahovi drugih.

Zavjetujemo se da ćemo se sjećati moliti se da nam rane zacijele. Kad su nam srca slomljena, sjetimo se da se i Božije srce tada slama.

Zavjetujemo se sjećati se da smo svi Božija djeca i, kao takvi, zavjetujemo se da ćemo jedni drugima ulijevati nadu i viziju pravednog svijeta.

Zavjetujemo se sjećati se da nada traži djelo kako bi se ostvarila. Zavjetujemo se da ćemo hrabro pružati ruku jedni drugima i da ćemo svakodnevno uraditi bar jednu stvar kako bismo otvorili komunikaciju, premostili razlike, ponudili saosjećanje i išli ka ozdravljenju.

Dodatak VII.

Neki modeli programa međuvjerskog dijaloga

Primjeri međuvjerskih programa

Pokrovitelj: Komisija za kršćansko-muslimanske odnose (CCMR)

Komisija za kršćansko-muslimanske odnose Rochesteru, New York, organizirala je mnoge obrazovne programe kojima se jača razumijevanje islama u zajednici i grade mostovi u kršćansko-muslimanskim odnosima. Neki programi predstavljeni su kao modeli.

ISLAM 101

Komisija za kršćansko-muslimanske odnose i Muslimansko-katolički savez organizirali su kurs o islamu u četiri sesije.

1. *Poruka i Vjerovjesnik* – U ovoj sesiji učit ćete o poruci Kur'ana i o Poslaniku Muhammedu kao vjerovjesniku i živim primjerom Kur'ana.

2. *Svakodnevni život muslimana* – Na ovoj sesiji odgovorit će se na pitanja: Kako prakticirajući vjernici muslimani zapravo provode dan? Kako njihova vjerovanja utječu na način života kojim žive iz sata u sat? Prikazat će se videosnimak koji prikazuje mlade muslimane.
3. *Džihad, lični i javni (umetski)* – Mediji su riječ džihad pretvorili u nekakvu zastrašujuću riječ, koja je praktično sinonim terorizmu. Zapravo, pojam džihada, što znači ‘težnja, nastojanje, pregnuće’ ima duboko duhovne, kao i političke dimenzije, ne samo u islamu već i u kršćanstvu. Na ovoj sesiji istražiti će se te dimenzije, kompariranjem religija.
4. *Žene u Kur’anu* – Mnoge muslimanke naučnice vraćale su se riječima Kur’ana kako bi otkrile nedvojbenu potvrdu jednakopravnosti muškaraca i žena. Ova sesija usredotočit će se na jednakopravnost žena u islamu u religijskom, društvenom i porodičnom životu.

Dodatna sesija – *Nasilje i terorizam: Kršćanstvo i islam*. Korištenje nasilja i terorizma kao sredstva rješavanja problema u svijetu je sve češće. Kakva su stajališta ovih dviju religija o pitanju nasilja i terorizma?

Naprednije sesije o islamu

Sesija I

A. Kur’an: pisani i živi

Uvod: različiti stilovi učenja Kur’ana, predstavljeni na CD-u, uz djelo Michaela Sellsa, Pristup Kur’anu, Prve objave. (10 minuta)

Zapisani Kur’an (20 minuta)

Jezik: čudo, odabrane riječi čine kur’anski jezik jedinstvenog stila (za razliku od arapskog jezika u hadisima).

Kompozicija: kako je objavljen, zapisan, kako je sakupljen u formu knjige i čuvan.

Struktura: sure (teme poglavlja), mekanske sure (više duhovne i usmjerene na vjerovanje) i medinske (usredotočene na svakodnevni život).

Sesija I

B. Hadis i Sunnet: Živi Kur'an (20 minuta)

Hadis: Poslanikov komentar Kur'ana, kao dublje objašnjenje značenja Kur'ana.

Sunnet: Poslanikov život, šta je govorio, radio i odobrio.

Pitanja i odgovori: (30 minuta)

Diskusija: (30 minuta)

Sesija II

Šerijat (Islamsko pravo): Njegova primjena u modernim vremenima

A. Uvod (10 minuta)

B. Šerijat, Božansko pravo (20 minuta)

1. Korijeni Šerijata u Kur'anu i Sunnetu

2. Šerijat i smrtna kazna

3. Šerijat i ljudska prava

C. Fetva: njena primjena i značaj u Šerijatu (20 minuta)

D. Pitanja i odgovori (30 minuta)

E. Diskusija (30 minuta)

Sesija III

Seminar o odnosu nauke i religije (Stvaranje)

Druge sesije

Naslov: Islam u Americi: Mnoga lica

Sadržaj: Mediji često predstavljaju islam kao da je monolitan, identičan u svakoj zemlji i svakom vremenu. Našim večerašnjim programom pokušat ćemo razbiti taj mit opisom dva od „mnogih

lica“ islama ovdje u Sjedinjenim Državama: lice muslimanske imigrantske zajednice i lice naše domaće afričko-američke muslimanske zajednice. Kakve su nade i kakvi su strahovi ovih zajednica? Koliko su te nade i ti strahovi slični, a koliko se razlikuju od onih u muslimanskim zajednicama drugih dijelova svijeta?

Naslov: Ekstremizam i fundamentalizam u islamu i kršćanstvu

Sadržaj: Kako su islam i kršćanstvo, religije posvećene miru i ljudskom napretku, u mnogim slučajevima bile iskrivljavane fundamentalizmom i ekstremizmom – da se njima čak i manipulira u svrhu opravdavanja nasilja? Na večerašnjoj sesiji obrađivat ćemo ovo kontroverzno pitanje na dostojanstven način, mirno i informativno.

Naslov: Kršćanin u susretu s islamom: Jedno lično putovanje

Sadržaj: Šta se dešava kada kršćanin, sljedbenik Isusove zapovijedi „voli bližnjeg svog“, pokuša vidjeti svijet – i vlastitu kršćansku vjeru – kako ih vidi musliman, s gledišta Kur’ana i Sunneta? Kakve su opasnosti tog putovanja? Kakve su nagrade? Govornik će predstaviti neke orijentire sa svog putovanja. (Nakon govora, publika će imati priliku da kupi potpisan primjerak tek objavljene knjige govornika na ovu istu temu: *Susret s islamom – Vodič za kršćane*).

Seminari koje je organizirao Muslimansko-katolički savez

Neki primjeri

Etape životnog puta: Ovo je bio vrlo uspješan seminar kojem su domaćini bile katolička i muslimanska zajednica i koji je bio veoma posjećen.

„Početak i kraj viđeni očima muslimana i katolika“

A) *Začće i djetinjstvo*: Stavovi islama i katolicizma o životu u materici, prema abortusu, o odgoju djece i o djeci; uloga informirane savjeti. B) *Mladi i odrastanje*: Stavovi islama i katolicizma prema obrazovanju mladih; ravnoteža discipline i popustljivosti; obredi sazrijevanja; seksualnost i rodna pitanja; konflikti s kulturom okruženja; religijsko obrazovanje i oblikovanje savjesti. C) *Brak*: Stavovi islama i kršćanstva prema svrsi i značaju braka; veza između bračne i šire zajednice; bračni obredi i njihovo značenje; razvod. D) *Starenje, umiranje i smrt*: Stavovi islama i katoličkog kršćanstva prema procesu starenja; bolest; gubitak; nesposobnost; kraj životnih problema; obredi sahranjivanja; žalovanje. E) *Život poslije smrti*: Vjerovanja islama i katoličanstva o životu na onom svijetu; kako ova vjerovanja utječu na sadašnjost.

Seminari u organizaciji Komisije za jevrejsko-muslimansko razumijevanje

Odabrani kursevi

Judaizam i Islam 101

Molitve: Jevreji se mole tri puta dnevno, a muslimani pet puta. Kakve su im molitve i šta očekujemo od njih? Šta naše vjere kažu o ulozi i značaju molitvi? Ova sesija počinje obilaskom Islamskog centra i prilikom da se posmatra obavljanje namaza. Slijedi prijem. (Ovaj konkretni program pohađalo je stotine ljudi, što je bilo neočekivano. Program je premješten i u prostorije mesdžida i opet bio prepun Jevreja i muslimana.)

Hrana i post: Muslimani poste tokom mjeseca ramazana, a Jevreji na Jom Kipur i još nekoliko dana. Zašto ovo radimo i kako to na nas utječe? Obje vjere imaju propise o tome šta jesti i kako pripremati hranu – košer ili halal. Šta to govori o našem odnosu

prema hrani i značenju jedenja? Početak obilaskom sinagoge, a potom „kušanje“ jevrejske i muslimanske hrane.

Poslanici, proročanstva i poslanstva: Savez jevrejskih zajednica. Obje naše vjere uvažavaju postojanje proroka, odnosno poslanika i poštuju ih, svaka na svoj način. Šta čini jednog poslanika i zašto nam je to važno? Zašto ih nema u naše vrijeme? Jevreji provode petak u očekivanju i pripremi za sabat, koji počinje zalaskom Sunca. Muslimani također posebno izdvajaju petak dodatnim namazom, iako ne poštuju sabat. Ali, i jedni i drugi zahvaljujemo Bogu što je petak, otkrijte zašto. Slijedi prijem.

Tri sesije o muslimansko-jevrejskim odnosima

Putovanje u Ameriku: Historijski pogled na sekularnu historiju naših kultura. Kako smo osnovali naše zajednice u Americi?

Savladavanje izazova i prepreka, Islamski centar: Ova sesija bavit će se predrasudama, rasizmom, diskriminacijom i drugim problemima kroz koje su prošli ili prolaze muslimani i Jevreji. Mnoga lica američkih Jevreja i američkih muslimana.

Tema može biti i shvatanja i pogrešna shvatanja o ženi u judaizmu i islamu: Ovaj seminar održao se u Hramu Sinaj, a prisustvovali su mnogi pripadnici muslimanske i jevrejske zajednice. Bio je prilično uspješan. Osim toga, organizirano je nekoliko izleta i jevrejsko-muslimanskih susreta mladih. Gledanje dokumentarnog filma *Obećanja*.

Dodatak VIII.

Obuka muslimanskih lidera: Senzibiliziranje za kršćanska vjerovanja

SURA 49:13: *O, ljudi! Mi smo vas od jednog čovjeka i jedne žene stvorili, pa vas načinili narodima i plemenima, da biste se međusobno upoznawali.*

Datum: nedjelja, 6. juni, 18.30–20.30
18.30–19.00 večera
19.00–20.00 panel-prezentacije i tematske diskusije
20.00–20.30 otvoreni forum; rezime / povratne informacije; mogućnost budućih seminara; moguće teme

Uvod: George Dardess (6–8 min.)

Panelisti: vel. Denise Yarbrough, crkveni službenik i povjerenik za međuvjerske odnose Episkopalne dijeceze Rochester; vel. Peter Carman, pastor, Baptistička crkva Lake Avenue; i Fra Joe Marcoux, Rimokatolička dijeceza Rochester

TEME

1. Stvaranje
2. Iskonski grijeh
3. Trojstvo
4. Isus Krist – Ko je On?
5. Šta ujedinjuje kršćane?

Obratiti pažnju: Prezentacije i tematske diskusije izvodit će se u ovom rasporedu: svaki panelist ima dvije minute za izlaganje prve teme, pa šest minuta za diskusiju o prvoj temi. Slijedi druga tema i tako redom, svih pet tema.

Dodatak IX.

Evaluacija programa međuvjerskog dijaloga

Bez obzira na opsežne studije i sve obrasce evaluacije izrađene u naučnom i primijenjenim područjima, malo ih je koji se mogu izraditi konkretno za međuvjerski dijalog. Također zbog činjenice da je većina programa koje smo skicirali u ovom priručniku namijenjena zajednici i ima standardni plan i format, teško je predložiti neku generičku formu ili upitnik za evaluiranje međuvjerskih programa ili aktivnosti.

Zato smo se opredijelili za popis mogućih otvorenih pitanja koja organizatori mogu iskoristiti u osmišljavanju vlastitih pisanih ili usmenih evaluacija. Slijede neka od tih pitanja koja možete koristiti u različitim kontekstima.

Utjecaj na stavove i ponašanje pojedinca

- Šta je najvažnije što ste naučili o rasnim i etničkim odnosima u ovim dijaloškim grupama?
- Kako je učešće u međuvjerskim aktivnostima utjecalo na vaše stavove o drugim vjerskim grupama?

- Jeste li, kao rezultat učešća u ovom međuvjerskom programu, stekli neka pozitivna znanja o drugim vjerskim grupama?
- Šta ste, kao rezultat učešća u ovom programu, otkrili o sebi?
- Jeste li, kao rezultat učešća u ovom programu, promijenili neke navike u ponašanju?
- Jeste li, kao rezultat učešća u ovom programu, uspostavili neke veze s pripadnicima drugih vjerskih grupa ili vaše vlastite grupe?
- Kako je ovaj program utjecao na vaše ponašanje? Dajte neki primjer / priču.
- Kako je ovaj program utjecao na vašu zajednicu?

Programska struktura i programski proces

- Kako organizator može poboljšati ovaj program?
- Koji su vam se aspekti (koje aktivnosti) programa svidjeli? Zašto?
- Kako je vođa grupe ili moderator izvršio svoj zadatak?
- Postoji li ravnoteža između organizatora iz različitih religijskih zajednica? Da / Ne.
- Imate li nekih prijedloga?

Dodatak X.

Izjave podrške međuvjerskom dijalogu

Sukobi kultura, ili još gore, sukobi religija mogu podijeliti ljude i više nego što su sada podijeljeni. Međuvjerski dijalog ima za cilj bolje razumijevanje vjere drugih, kao i vlastite vjere, te jačanje međusobnih veza i ličnog poštovanja... Njegov cilj nije da se učenicima poljuljaju vlastita religijska uvjerenja, već da im se otvori um i srce čak i šire da prihvate Božiju volju.

Nadbiskup indonežanski, Lajolo
21. april 2006.

Poštovanje koje islam njeguje prema judaizmu i kršćanstvu, njihovim utemeljiteljima i svetim tekstovima nije kurtoazno, već je to uvažavanje religijske istine. Islam na njih u ovom svijetu gleda ne kao na „druge nazore“ koje mora trpjeti, već kao na činjenicu *de jure*, kao na istinske od Boga objavljene religije. Osim toga, njihova legitimnost nije ni društveno-politička, ni kulturna, ni civilizacijska, nego religijska.

Dr. Ismail R. al-Faruqi
Islam i druge vjere

Bibliografija

- Abu Ghuddah, Shaykh Abdul Fattah, *Islamic Manners: Discussions and Debates* (Milpitas, CA: Awakening Publications, 2001)
- Abu-Nimer, Mohammed, „The Miracles of Transformation through Interfaith Dialogue: Are You a Believer?“ u *Interfaith Dialogue*, David Smock (ur.) (Washington, DC: USIP, 2002)
- Abu-Nimer, Mohammed, *Peacebuilding and Nonviolence in Islam: Theory and Practice* (Gainesville: University Press of Florida, 2003)
- Al-Alwani, Taha Jabir, *The Ethics of Disagreement in Islam* (Herndon, VA: International Institute of Islamic Thought, 1997). Dostupno na: http://web.youngmuslims.ca/online_library/books/ethics_of_disagreement_in_islam/index.htm.
- Engineer, Asghar Ali, „Asghar Ali Engineer on Intra-Muslim Dialogue“ u *Qalandar: Islam and Interfaith Relations in South Asia* (2006). Dostupno na: <http://www.salaminstitute.org/ashki.pdf>.
- Hassoun, Ahmed Badr al-Din, „Interview: The Culture Of Knowing One Another in Islam“, Četrnaesti godišnji saziv Svjetskog vijeća da'Ve [World Council of the Islamic Call] (2003). Dostupno na: http://taarafu.islamonline.net/English/Taarafa_Conference/2003/article21.shtml.
- Ibn Qayyim al-Jawziyyah, *Patience and Gratitude*, prijevod Nasiruddin al-Khattab (London: Ta-Ha, 1997)

Bibliografija

- Isaacs, William, *Dialogue and the Art of Thinking Together* (New York: Currency, 1999)
- Al-Jaylani, Shaykh Abd al-Qadir, *Džila' el-hatir* [*Purification of the Mind*], prijevod na engleski al-Kasnazani al-Husseini i Shaykh Muhammad (Baghdad: 'Ishtar Press, 1989). Dostupno online na: www.Qur'anicstudies.com/viewbook24.html.
- Al-Jirari, Abbas, *Dialogue from the Islamic Point of View*, prijevod Jilali Saib (Rabat, Morocco: Islamic Educational, Scientific, and Cultural Organization, 1997). Dostupno na: <http://www.isesco.org.ma/english/publications/islamtoday/18/P2.php>.
- Qureshi, Sultan Ahmed, *Letters of the Holy Prophet* (Karachi: International Islamic Publishers, n. d.).
- Rooke, Tetz, „The Influence of Adab on the Muslim Intellectuals of the Nahda as Reflected in the Memoirs of Muhammad Kurd Ali (1876-1953)“, u *The Middle East in a Globalized World: Papers from the Fourth Nordic Conference on Middle Eastern Studies (Oslo, 1998)*, Bjorn Olav Utvik i Knut S. Vikor (ur.) (Bergen, Norway: Center for Middle Eastern and Islamic Studies, 2000)
- Sakr, Ahmad, *Daw'ah Through Dialogue* (Chicago: Foundation for Islamic Knowledge, 1999)
- Al-Samak, Muhammad Nimr, „The Culture ‚Of Knowing One Another‘ in Islam“, Konferencija Svjetskog vijeća da'Ve „To Get to Know One Another“ (Tripoli, Libya, 22. septembar 2003)
- Saunders, Harold H., *A Public Peace Process: Sustained Dialogue to Transform Racial and Ethnic Conflicts* (New York: St. Martin's Press, 1999)
- Shafiq, Muhammad, „Abrahamic Faiths: Models of Interfaith Dialogue in the United States: A Case Study of Rochester, New York, Experience“ u *Peace-Building By, Between, and Beyond Muslims and Evangelical Christians*, Mohammed Abu-Nimer i David Augsburg (ur.) (Lanham, MD: Lexington Books, 2009)
- Shafiq, Muhammad, „Baptist Christians and Muslims Interfaith Dialogue on Joint Programs of Loving their Neighbors for the Common Good: A Case Study of Rochester, NY“ *American Baptist Quarterly*, XXVIII, no. 1 (Spring 2009)
- Shafiq, Muhammad, „Teaching Jewish and Christian Interfaith Initiatives in Muslim Educational Institutions“ u *The Meaning of Civilizations: Muslim, Christian and Jewish* Moshe Ma'oz (ur.) (Eastbourne, East Sussex: Sussex Academic Press, 2009)

Bibliografija

- Shafiq, Muhammad, *Islamic Da'wa: A Message for All* (Rawalpindi, Pakistan: Universal Books, 1996)
- Shafiq, Muhammad, *The Growth of Islamic Thought in North America: Focus on Isma'il Raji al-Faruqi* (Beltsville, MD: Amana Publications, 1994).
- Siddiqi, Muzammil, „How an Islamic Leader Views Dialogue“ u *Origins: CNS Documentary Service, United States Conference of Catholic Bishops* (29. mart 2001), <http://www.usccb.org/seia/siddiqi.htm>
- Smith, M. K, „Dialogue and Conversation“, *The Encyclopedia of Informal Education* (2001). Dostupno online na: www.infed.org/biblio/b-dialog.htm.
- Al-Tirmidhi, Easa Muhammad ibn Easa, *Džami' et-Tirmizi* (urdu), prijevod na engleski Fazal Ahmad (Karachi: Dar al-Ishaih, n. d.)

IZ PREDGOVORA

Prvenstvena uloga međuvjerskog dijaloga jeste uklanjanje nesporazuma i prihvatanje razlika, a cilj je stvaranje ozračja miroljubive koegzistencije i harmoničnih društvenih odnosa.

* * *

Međuvjerski dijalog ni na koji način nije jednostavan: odbrambene reakcije, neugodna komunikacija i želja ljudi da im ništa ne ugrozi duboko usadene principe neke su od zamki koje lahko osujete i najbolje poduzeće.

* * *

Ovaj vodič fokusira se na međuvjerski dijalog među Jevrejima, kršćanima i muslimanima zato što oni pripadaju abrahamovskoj / ibrahimovskoj tradiciji. Međutim, zbog toga se ne smije izbjegavati ili zanemarivati potreba izrade sličnih dokumenata za međuvjerski dijalog s hinduistima, budistima i pripadnicima drugih neabrahamovskih religija. Naš vodič odgovor je na širenje područja međuvjerskih odnosa između Jevreja, kršćana i muslimana u aktuelnim geopolitičkim promjenama.

Muhammad Shafiq profesor je islamskih i religijskih studija te izvršni direktor Centra za međuvjerske studije i dijalog na Nazareth koledžu u Roschesteru (New York, SAD). Direktor je i imam islamskog centra u Rochesteru, kao i aktivan sudionik nekolicine međuvjerskih foruma. Objavio je više od četrdeset članaka i nekoliko knjiga među kojima je *The Growth of Islamic Thought in North America* (Amana Publications, 1994).

Mohammed Abu-Nimer profesor je na Fakultetu za međunarodni mir i rješavanje konflikta i direktor Instituta za izgradnju i razvoj mira na Američkom univerzitetu (Washington, SAD). Direktor je i suosnivač Instituta za mir i pravdu *Salam*. Na polju međuvjerskog dijaloga aktivan je Americi i širom muslimanskog svijeta više od dvije decenije. Objavio je nekoliko knjiga iz oblasti međuvjerskog dijaloga među kojima je *Unity and Diversity: Interfaith Dialogue in the Middle East* (United States Institute of Peace Press, 2007 i 2011).